

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Universitas nationalis Odessae

Записки з українського мовознавства

Збірник наукових праць

Засновано у 2004 році

ВИПУСК 20

Opera
in linguistica ukrainiana

FASCICULLUM 20

Одеса
“Астропринт”
2013

УДК 81.161.2(051)

Засновник

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія

д-р філол. наук **О. І. Бондар** (відп. редактор)

д-р філол. наук **Т. Ю. Ковалевська** (заст. редактора)

ст. викладач **С. П. Павелко** (відп. секретар)

д-р філол. наук **Н. В. Бардіна**

д-р. філол. наук **О. А. Войцева**

д-р. філол. наук **М. І. Зубов**

д-р філол. наук **І. М. Колегасва**

д-р філол. наук **В. О. Колесник**

канд. філол. наук **Л. А. Семенко**

канд. філол. наук **М. М. Фащенко**

канд. філол. наук **Н. М. Хрустик**

д-р філол. наук **Є. М. Черноіваненко**

Рекомендовано до друку вченою радою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Протокол № 6 від 23 квітня 2013 року

“Записки з українського мовознавства” внесено до переліку № 4 наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата філологічних наук: Постанова ВАК України №2-02/2 від 9.02.2000 // Бюлетень ВАК України. — 2000. — №2. — С. 74.

*Випуск присвячуємо пам'яті талановитого вченого
доктора філологічних наук, професора
Олександра Івановича БОНДАРЯ*

ФУНКЦІОНАЛЬНА ГРАМАТИКА КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ ЛІНГВІСТИЧНА ЕКОЛОГІЯ

УДК 81'42'366.58.130.2

О. І. Бондар

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ЯК ПІДГРУНТЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКОЛОГІЇ

Бондар О. І. Синергетичний підхід як підґрунтя лінгвістичної екології. В статті висвітлено фундаментальні складники поняття синергетичності як основи досліджень функціонування складних відкритих систем узагалі та лінгвоекологічних явищ зокрема.

Ключові слова: синергетика, лінгвоекологія, система, комунікація.

Бондарь А. И. Синергетический подход как основа лингвистической экологии.

В статье рассмотрены фундаментальные составляющие понятия синергетичности как основы исследований функционирования сложных открытых систем в целом и лингвоекологических явлений в частности.

Ключевые слова: синергетика, лингвоекология, система, коммуникация.

Bondar O. I. Synergetic approach as the linguistic ecology basis.

In the article, the author examines the fundamental components of the synergies concept as the base of the complex open systems' and linguistically ecologic facts' operation research.

Key words: synergetics, linguistic ecology, system, communication.

Світ перебуває на порозі створення нової наукової парадигми. Ще донедавна говорили про когнітивну парадигму, про формування екологічної парадигми, коли ідеї та методи екології поширювалися на різноманітні науки, в тому числі й гуманітарні. Але з появою праць Г. Гакена (Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. М.: Мир, 1984), І. Р. Пригожина (Николае Г., Пригожин И. Самоорганизация в неравновесных

системах. М.: Мир, 1979. 512 с.), І. Стенгерса (Пригожин І., Стенгерс І. *Время, хаос, квант*. М.: Прогресс, 1994, с. 52–97), А. Баблюнца та ін. вчених у 80-х рр., а також внаслідок інтенсивних досліджень протягом 90-х років ХХ ст. і початку ХХІ ст. попередніх учених, а також П. Крузе, М. Стадлера, В. І. Аршинова В. Г. Буданова, Е. Н. Князевої, С. П. Курдюмова та ін., стало зрозуміло, що всі попередні парадигми становили собою тільки частковий випадок більш загальної, якою і є синергетичний підхід. Тобто попередні парадигми виявилися редукціоністськими стосовно холистичної синергетичної парадигми. Попри те що основа синергетики фізико-математична — термодинаміка нерівноважних процесів, теорія випадкових процесів, теорія нелінійних коливань та хвиль, розпочалися дослідження в галузі різних наук у межах нової синергетичної парадигми. Синергетику стали розглядати навіть як загальну методологію наук про самоорганізацію матерії. На відміну від когнітивної парадигми з її антропоцентризмом, на відміну від екологічної парадигми, яка, заперечуючи домінування антропоцентризму, розглядала взаємодію живої природи і Людини, вибудовуючи стратегію поведінки Людини, щоб не втрачаючи гуманістичного начала, не шкодити природному началові. тобто на відміну від екологічної парадигми, що охоплювала тільки живий світ, синергетична парадигма об'єднує спільні закони самоорганізації і розвитку як живого, так і неживого світу, тобто закони і засади самоорганізації матерії взагалі. Ці спільні закони і засади можуть видатися більшості з нас навіть шоковими, бо вони показують, що між самоорганізацією систем цілковито різного характеру, наприклад, молекул у рідині і людських індивідів у суспільстві принципової різниці немає.

Тому в останні десятиріччя провадилися дослідження не тільки загального, філософського характеру, такі, як, наприклад, Князева Е. Н., Курдюмов С. П. *Законы эволюции и самоорганизации сложных систем*; Аршинов В. И. *Синергетика как феномен постнеклассической науки*; Баранцев Р. В. *Иманентні проблеми синергетики*; Буданов В. Г. *Синергетическая методология*; колективна монографія “*Синергетическая парадигма*”, видана в Москві у 2007 році і навіть Капица С. П., Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г. *Синергетика и прогнозы будущего та ін.* У кінці ХХ і на початку ХХІ ст. стали з'являтися праці нового напрямку також у інших науках, як, наприклад, в інформатиці (Чернавский Д. С. *Синергетика и информация: Динамическая теория информации*); геології (Летников Ф. А. *Синергетика геологических систем*); хімії, матеріалознавстві (Івано-

ва, В. С., Баланкин, А. С., Бунин, И. Ж., Оксогоев, А. А. Синергетика и фракталы в материаловедении) та ін. Трохи пізніше з'явилися подібні дослідження і в суспільних та гуманітарних науках, як, наприклад, у соціології (Воронкова В. Г. Синергетично-рефлексивна модель управління як єдиного соціального організму; Снегірьов І. О. Роль еволюційно-синергетичної парадигми в осмисленні соціуму; Бевзенко Л. Д. Соціальна самоорганізація: Синергетична парадигма: Можливості соціальних інтерпретацій та ін., в історії: колективна праця “История и синергетика: Математическое моделирование социальной динамики”, Бородкин Л. И. “Порядок из хаоса”: концепции синергетики в методологии исторических исследований; у психології U. an der Heiden (Universitdt Witten/ Herdecke, D-5610 Witten): Three worlds interactionism and developmental psychology: perspectives of the synergetic approach; у педагогіці: Вознюк О. В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки: Синергетичний підхід; у культурології: Свідзинський А. В. Синергетична концепція культури; в теорії літератури: Мішиха Л. Синергетична парадигма творчості та ін. І популярність синергетичної парадигми в гуманітарному пізнанні все зростає.

Вважаю, що лінгвісти (та й літератори, тобто філологи взагалі) теж повинні залучитися до цього всезагального процесу. Між іншим, у західноєвропейській лінгвістиці вже почалася формуватися нова галузь — лінгвосинергетика. Вже є праці з лінгвістики, основою яких є синергетична методологія, напр. дослідження основних засад самоорганізації в мові (W. Wildgen Basic principles of self-organization in language), дослідження самоорганізації фонетичної системи (Bart de Boer “Evolution and self-organization in vowel systems” (1999) тощо. Праці загальнолінгвістичного спрямування в синергетичному руслі наявні і в Росії. Це, зокрема, стосується досліджень В. Аршинова, І. Германа, Г. Москальчук та ін.

На жаль, в Україні таких праць ще бракує. З лінгвістики спеціальних праць мною не було виявлено. Лише деякі дослідження, наприклад, харківського вченого О. Тарасової стосуються лінгвістики, проте вони є радше філософськими, ніж лінгвістичними. З літературознавства мною було виявлено одну працю Лариси Мішихи “Синергетична парадигма творчості”, у якій вона подає етапи авторської діяльності у процесі створення художнього твору з кута зору синергетичної парадигми.

Що ж таке синергетика, в чому її суть і які її засадничі положення?

Цей термін з'явився 1977 року у праці німецького вченого Германа Гакена “Кооперативні явища в дуже нерівноважних і нефізичних системах”. В 1978 році книжка вийшла в перекладі російською мовою. До української мови він проник у 90-х рр. і у “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” за редакцією В. Т. Бусела (2007) він наявний. Синергетика там тлумачиться, звичайно, загально і не зовсім точно: “Науково-філософський принцип, що розглядає природу, світ як самоорганізовану комплексну систему”. Ще раніше цей термін подибуємо в “Сучасній лінгвістиці: термінологічна енциклопедія” О. Селіванової (2006), де подано більше інформації про новітню парадигму, попри знову ж таки частковість визначення поняття. Але це є нормальним явищем, оскільки синергетика як наука ще не склалася, а існує як сукупність досить значної кількості шкіл і напрямів: брюссельська школа лауреата Нобелівської премії І. Р. Пригожина, що розробляє теорію дисипативних структур; Штутгартська школа Г. Гакена, школа академіка А. А. Самарського і члена-кор. РАН С. П. Курдюмова та ін. Ці напрями пропонують своє розуміння синергетики і свою систему понять та термінів. Звичайно, ці школи і напрями контактують між собою, проводять спільні симпозиуми, конференції, форуми (напр., Московський синергетичний форум 1996 р.) і навіть пробують сформулювати єдине розуміння синергетики.

Так, більшість учених розуміє під синергетикою (від гр. *synergetikos* — спільний, узгоджений, діючий) науковий напрям, що вивчає зв'язки між елементами структури (підсистемами), що утворюються у відкритих системах завдяки інтенсивному (потоківому) обміну речовиною та енергією з довкіллям за нерівноважних умов. У таких системах спостерігаємо узгоджену поведінку підсистем, внаслідок чого зростає ступінь її впорядкованості, тобто зменшується ентропія, що, власне, і є явищем самоорганізації.

Для нас важливим є не саме визначення синергетики, для нас важливим є виокремити керівні ідеї, головні загальні закономірності і співвіднести їх із лінгвістичними та лінгвоекологічними поняттями, довівши, таким чином, необхідність синергетичної спрямованості лінгвістики. Розпочнемо з таких понять синергетики, які найближчі для лінгвістів.

1. Центральним поняттям синергетики постає *системність*. Для лінгвістів положення про те, що мова є системою, вже давно стало прописною істиною. І мову розуміють як єдине ціле, сукупність елементів, що перебувають у певних відносинах, зв'язках. Для лінгво-

екології системність утілюється не тільки в мові, а й у лінгвосоціумі як історично сформованій соціальній спільноті, що послуговується спільною мовою, займає певний етномовний ареал і характеризується регулярною внутрішньою міжіндивідною взаємодією та комунікативними зв'язками.

2. Це саме стосується і такого поняття, як *структура* — системного об'єкта, якому властива певна сталість. На цьому я не буду зупинятися.

3. Наступною важливою ідеєю синергетичної парадигми, з якою теж добре ознайомлені мовознавці, є *ієрархічність*. Зasadничим змістом структурної ієрархії будь-якої системи є складова природа вищих рівнів стосовно нижчих. Це цілком узгоджується з даними науки про мову: структурні одиниці нижчого рівня, наприклад, фонема, виступають будівельним матеріалом для вищого, морфемно-морфологічного рівня. І якщо фонема на фонематичному рівні становить структуру-порядок (визначається диференційними ознаками), то для вищого рівня вона виступає безструктурним елементом хаосу, будівельним матеріалом. Так само виступають морфеми щодо лексем, лексеми щодо речень. У термінах синергетики це формулюють так: Космос попередньої структури, структури нижчого рівня, слугує Хаосом для наступної, структури вищого рівня. І ця властивість, про яку добре знаємо ми, лінгвісти, виявляється універсальним законом Всесвіту: нуклони утворені кварками, ядра — нуклонами, атоми — ядрами і електронами, молекули — атомами; люди утворюють суспільство, суспільства — цивілізацію і т. ін.

Щодо лінгвоекології, то ієрархічність виявляється не тільки в мовній, а й у суспільній системі, зокрема в існуванні мікро-, мезо- та макролінгвосоціумів, окремих сфер функціонування мови тощо.

4-е поняття синергетики — *дисипативність*, інакше незамкненість, відкритість системи. Замкнута система приречена на загибель, оскільки за другим законом термодинаміки (нам це може видатися дивним, але синергетичний напрям твердить про абсолютне поширення цього закону на всі системи) ентропія (міра хаосу) з часом лише зростає, або, в крайньому разі, залишається постійною, отже, хаос у замкнутій системі не зменшується, а може тільки зростати, і порядок приречений на зникнення. Дисипативність, таким чином, дає змогу системі еволюціонувати, забезпечуючи її *самоорганізацію*. Так розгортається програма росту організму з клітини-зародку, так еволюціонує суспільство, так розвивається і мова, так розвивається і лінгвосоціум.

5. З відкритістю системи впливає її здатність обмінюватися із середовищем енергією, речовиною й інформацією, тобто її *нерівноваженість*. Як результат система виявляє кооперативні процеси, взаємний перехід станів нестійкості та стійкості, взаємодію випадковості й необхідності, що наявне у площині як природних, так і соціальних та лінгвістичних явищ [3]. На жаль, мовознавці тривалий час обходили питання взаємодії системи із середовищем, з докільлям, бо воно розпитувало поняття системи і висувало нездоланні в старій парадигмі проблеми. Лінгвістична екологія саме й займається такою проблемою — взаємодією мовної системи, її функціонування і суспільства, як суспільство впливає на мову і як мова впливає на суспільство. Якщо ці впливи є деградаційними, слід провадити заходи реабілітації.

6. *Емерджентність*, або динамічна ієрархічність. Головна його засада полягає в тому, що властивість системи не впливає з її складових частин. Тобто системні властивості не притаманні окремим елементам цієї системи. Синергетика саме й досліджує процеси переходу складних систем з неупорядкованого стану в упорядкований, виявляючи такі зв'язки між елементами цієї системи, коли їхня сумарна дія в рамках системи перевищує за своїм ефектом просте додавання ефектів дій кожного елемента окремо. Поняття емерджентності показує, що не можна вивчити об'єкт через простий опис його складників. А чи не цим багато десятиріч займалися мовознавці? Між тим, ще й до початку формування синергетичного напрямку, наприклад, К. Бюлер, Ш. Баллі, Е. Бенвеніст, Дж. Остін та ін. висловлювали думки, що смисл висловлення не дорівнює сумі його компонентів, що нині стало непохитною істиною, а тому семантика висловлення і зміст / смисл висловлення не збігаються. Принцип емерджентності необхідно застосувати також і до інших одиниць мовної системи і повному подивитися на мовні семантичні феномени.

Це ж саме стосується і лінгвоекології, в тому числі й якісно нового утворення — лінгвосоціум, яке не являє просту суму мовців.

7. *Нелінійність*. Лінійним системам притаманна засада суперпозиції: результат сумарного впливу на систему є сумою результатів. Але таке можливо лише тоді, коли система перебуває біля стану рівноважності. Коли система нерівноважна, результат суми впливу на систему не дорівнює сумі результатів цих впливів. Таким чином, нелінійність системи — це її непередбачуваність, багатоваріантність переходів із одного стану в інший. Нелінійність, як вказує В. Г. Буданов, характеризує відновлення системи шляхом загибелі старого

порядку, хаосу і народження нового [2: 293] та виявляє несподівані траєкторії розвитку систем, які неможливо екстраполювати за допомогою лінійно-детерміністичного аналізу. Це на рівні лінгвоекологічного аналізу допомагає зрозуміти наявність та необхідність великої кількості лінгвоекологічних моделей поведінки у рамках окремих традицій та парадигм.

8. Для лінгвоекології особливо важливим є наступний синергетичний параметр — *гомеостаз* — здатність системи підтримувати у певних рамках динамічно стійку рівновагу за мінливих умов середовища, що дозволяє слідувати їй до своєї мети. Сам термін запозичений синергетикою із загальної екології, де він існував ще з другої половини XIX ст. У лінгвоекологічних працях дослідження гомеостазу лінгвосоціуму, що як загальний феномен виявляється у двох конкретних формах: демографічній (біологічній) — у формі стійкості самого субстрату лінгвосоціуму; та лінгвістичній — у формі стійкості мови певного лінгвосоціуму. Ці дві форми слід розглядати у своїй цілісності, адже вплив може відбуватися спочатку на рівні мовців, і мовні проблеми є, насамперед, проблемами соціальної поведінки. Так, коли у мовців породжується комплекс неprestижності власної мови, що, безперечно, пов'язується з хибністю мовної політики держави, то мовна стійкість лінгвосоціуму зменшуватиметься. Лінгвоекологи виявляють, від яких чинників залежить гомеостаз лінгвосоціуму. Щодо стійкості мовних елементів, то найбільше значення має, по-перше, можливий ступінь свідомого контролю над вживанням мовних форм, по-друге, частотність вживання тієї чи іншої одиниці в мовленні. Так, фонетичний рівень є найбільш “автоматичним”, таким, що мало піддається підпорядкуванню свідомості, а отже, найстійкішим. Граматичний рівень більше контролюється свідомістю — рівень його стійкості нижчий. Лексика зазнає активного втручання свідомості, тому вона найменш стійка. Однак, якщо брати різні одиниці окремо взятого рівня мови, то вони теж виявляються неоднаково стійкими до деградації. Така різниця пояснюється різною частотністю їх уживання в мовленні.

9. З гомеостазом тісно пов'язане поняття *нестійкості* системи. Якщо система нелінійна і дисипативна, то за певних умов її гомеостаз може бути порушено, і вона потрапляє до нестійкого стану. Такий стан нестійкості прийнято називати точками *біфуркацій*. Вони обов'язкові в будь-якій ситуації народження нової якості і характеризують межу між новим і старим. Саме у точках біфуркації перед системою відкривається розмаїття варіантів шляхів розвитку, який вона обирає та продовжує

поступовий розвиток до наступної точки біфуркації. При цьому *флуктуації* (коливання стану системи) можуть підсилюватися за рахунок випадкових зовнішніх впливів, які немовби “підштовхують” систему до вибору траєкторії подальшого розвитку [8: 236]. Для лінгвістичної екології важливо вивчити лімітувальні чинники, тобто такі, ступінь (величина) яких наближається до меж витривалості лінгвосоціуму і можливості вплинути на зону нестійкості лінгвосоціуму, спрямувавши його до зони гомеостазу, таким чином запобігши руйнації. Поступово кількість деградованих сегментів лінгвосоціуму може збільшуватися, система стає нестійкою, нестабільною і, врешті, проходить критичну точку біфуркації, за якою лімітувальні чинники перетворюються на екстремальні, настає деградація лінгвосоціуму, субстандарт мовної системи перетворюється на вироджену мовну систему.

10. *Атрактор* — наступне важливе поняття синергетики. Згідно з Н. Вінером усяка система телеологічна, тобто має мету існування. При цьому від мети-еталону система отримує корегувальні сигнали, які не дозволяють їй “збитися зі шляху”. Мету-програму поведінки системи й іменують атрактор. Отже, атрактор (від англійського to attract — залучати, притягати) — це стан гомеостазу певної системи, що ніби притягує до себе всю безліч “траєкторій” еволюції системи, зумовлених її різними початковими умовами [6: 14]. В такому випадку невірноважена система під впливом певного атрактора неминуче еволюціонує до стійкого стану і може перебувати в ньому доти, поки через певні причини система знову не набуде невірноваженого стану (там само). Таким чином, атрактор визначає майбутню траєкторію розвитку системи [3: 12]. Проте така зумовленість завжди часткова, оскільки майбутнє будь-якої складності, що еволюціонує, відкрите випадку, завжди є не визначеним до кінця, імовірнісним. Яка саме структура зі спектру можливих стане дійсною в момент її нестійкості, визначається не тільки наявністю структур-атракторів, а й випадковими флуктуаціями, хаосом на мікрорівні (там само).

Атракторність лінгвоекологічних процесів очевидна. Наприклад, атрактором нестабільної мовної ситуації може бути соціальне замовлення, реалізоване в законодавчій базі, в освітніх програмах, в мас-медіа, проте при цьому таке соціальне замовлення стає атрактором тільки тоді, коли воно відбиває об’єктивні тенденції розвитку лінгвосоціуму. Тільки в такому разі мовна ситуація, як система, досягне гомеостазу. І тут часто заважає так званий людський чинник з його ментальним складником. Адже закони, освітні програми склада-

ють люди, вони творять і інформаційний простір. Тому на нашому пострадянському просторі “ми хочемо як краще, а виходить як завжди”. Тому велика частина українців послуговується у нас не своєю рідною мовою. Так і буде, поки саме ми складаємо середовище, на якому має відбуватися самоорганізація, оскільки саме стан середовища визначає набір можливих атракторів. Якщо ж ми хочемо змінити атрактори, треба змінювати середовище, тобто нас самих із нашими цінностями разом. А це вже ідея морального вдосконалення, що переміщується з віддаленої від позитивної науки площини в центр наукової проблематики, коли йдеться про людинорозмірні, зокрема екологічні та лінгвоекотологічні системи [5: 119].

11. *Параметри порядку* — наступне поняття синергетики. Вони описують у стислій формі сенс поведінки і атрактори системи. Складники, пов’язані в структуру, передають їй і частину своїх функцій, ступенів свободи, які тепер виражаються від імені колективу всієї системи. Ці колективні змінні перебувають на вищому ієрархічному рівні, ніж складники системи, саме їх Г. Гакен назвав параметрами порядку, що являють собою втілення засади підпорядкування, коли зміна параметру порядку ніби диригує синхронною поведінкою множини складників нижчого рівня, що утворюють систему. Це і є феноменом самоорганізації, що тримається на засаді колової причинності. наприклад, у лінгвосоціумі: одні керують, організовуючи узгоджену поведінку в порядок, інші підпорядковуються, передаючи першим частину своїх ступенів свободи, тим самим беручи участь в організації порядку.

12. *Фрактальність* виявляє принцип ізоморфності геометричних параметрів різних природних об’єктів, коли фрактальні структури мають властивість геометричної регулярності, відомої як інваріантність стосовно масштабу, що виявляє системну ізоморфність (подібність) Всесвіту, єдині функціональні та структурні принципи його існування [4]. Лінгвісти цим теж цікавилися досить давно, розробляючи засади ізоморфності різних рівнів мовної системи. Так, семантичному предикату й актантам на синтаксичному рівні відповідають корінь і афікси на морфемному рівні, мотиваційна база і форманти на словотвірному рівні, приголосні і голосні на фонематичному рівні тощо.

Щодо лінгвоекотології, то фрактальні аналогії синергетики стають одним із методів пізнання лінгвоекотологічних явищ, бо слугують підґрунтям для побудови лінгвоекотологічних гіпотез і теорій на підставі ізоморфності біологічних і мовних структур. Саме так будується і вся терміносистема лінгвістичної екології. Так, відповідно до терміна

екології *забруднювачі води*, який розуміють як сукупність хімічних речовин, що так чи інакше забруднюють воду, роблячи її непридатною для пиття або шкідливою для водних організмів, пропонують термін лінгвоекології *забруднювачі мови / мовлення* як будь-які слова та звороти, що суперечать комунікативно-прагматичним чи етико-мовленнєвим нормам, знижуючи якість мови / мовлення та зручність мовленнєвого спілкування. Відповідно до поняття *імісії* як рівня забруднення довкілля, що визначає вплив шкідливих речовин, які забруднюють повітря, воду чи ґрунт або негативно впливають на рослини, тварин і людей, пропонують термін лінгвоекології *лінгвоімісія* — рівень забруднення мовного середовища, що визначає вплив забруднювачів мови та інших мінус-чинників на розвиток мови і стан суспільно-мовленнєвої практики. Відповідно до поняття *буферна ємність екосистеми*, під якою розуміють здатність екосистеми протистояти забрудненню кількості, тобто це кількість забруднювачів, яку екосистема може поглинути без помітних негативних для неї наслідків, говорять про *буферну ємність лінгвосистеми* як здатності мови протистояти впливу забруднювачів, кількість забруднювачів, що їх може поглинути мова без помітних для неї наслідків.

Важливими синергетичними параметрами є також такі поняття, як *зв'язок*, що постає фундаментальною характеристикою і повноправним об'єктом аналізу будь-яких явищ, і мовних у першу чергу; *феномен надмалого впливу* як незначна флуктуація, випадковість у дисипативних нелінійних середовищах, що можуть зумовити істотний результат [6: 18]; *голографічна рефлексивність*, коли кожен елемент системи, що перебуває у зв'язку з іншими її елементами, несе в собі з тим або іншим ступенем повноти якісний зміст всіх її складників; *ентропія* як міра невизначеності, хаосу; *спостережуваність*, що підкреслює обмеженість і відносність наших уявлень про систему в кінцевому експерименті, відносність до масштабу спостережень та первісно очікуваному результату та ін.

Як ми переконалися, мовній і лінгвоекологічній системам притаманні всі головні параметри, що визначають об'єкти синергетики, а тому, нова, синергетична парадигма може стати підґрунтям для лінгвістики і лінгвістичної екології, допоможе по-новому поглянути на ці феномени і розв'язати чимало нерозв'язаних досі проблем. Звичайно, в лінгвістиці (і в лінгвоекології) є як класичні, централізовані, недисипативні системи із заданою програмою, так і децентралізовані, дисипативні, синергетичні системи, що формуються на підставі сто-

хастичної взаємодії компонентів. Спочатку слід дослідити поведінку дисипативних систем, а в перспективі вельми цікавою видається проблема взаємодії між дисипативними і недисипативними системами, інакше кажучи, між частиною і цілим, нижчими і вищими рівнями мовної ієрархії. І звичайно, по-новому можна підійти і до вивчення закономірностей еволюції мовної системи.

Найголовнішим у синергетичному підході є подолання розуміння складних систем (таких, як біологічні, соціальні) як таких, які не можливо описати за допомогою математичних моделей. Зі становленням синергетики, яка створює нову теоретико-методологічну парадигму дослідження, коли стало зрозумілим, що основні форми кооперативної поведінки, властиві живим організмам і соціальним системам, мають свої аналоги серед неорганічних систем, відбувається щораз більше проникнення фізичних і фізико-математичних методів та підходів у вказані вище науки.

Наразі синергетика лише розпочинає розвиватись і перебуває у стадії формування, тому ще не має належної наукової сили і не здатна будувати конкретні й дієві моделі, наприклад, виходу з кризових ситуацій, особливо економічних, політичних, екологічних, лінгво-екологічних. Ще бракує праць, що мали б конкретно-спеціалізований характер, у яких загальні синергетичні конструкти (порядок, хаос, ентропія, біфуркація, атрактор, фрактал і т. ін.) наповнювалися б змістом, що відповідає конкретній соціогуманітарній дисципліні, і стають основою нових концептуалізацій. Але синергетичний дискурс, як вказують Курдюмов і Князева в “книзі “Синергетика: Початки нелінійного мислення”, сприяє становленню нового бачення світу, якщо завгодно, нової ідеології. Такої ідеології, виведеної зі знання законів еволюції, самоорганізації та самоуправління складних систем, наразі безумовно бракує.

1. Буданов В. Методология синергетики в постнеклассической науке: Принципы и перспективы. — М.: Прогресс, 2001. — 263 с.

2. Буданов В. Г. Трансдисциплинарное образование, технологии и принципы синергетики / Синергетическая парадигма : Многообразие поисков и подходов: Сборник статей / Отв. ред. В. И. Аршинов и др. — М.: Прогресс-Традиция, 2000. — С.285–304.

3. Вознюк О. В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки: Синергетичний підхід. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. — 184 с.

4. Грабар І. Г. Синергетика економічних систем: Навчальний посібник / І. Г. Грабар, Є. І. Ходаківський, О. В. Вознюк. — Житомир, 2003. — 244 с.

5. Добронравова І. Ставлення людини до природи: Синергетичний аспект. Режим доступа: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dobr-ecology.htm>

6. Князева Е. Н. Случайность, которая творит мир (новые представления о самоорганизации в природе и обществе) // В поисках нового мировидения : И. Пригожин, Е. и Н. Рерихи. — М.: Знание, 1991. — 64 с.

7. Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов Синергетика и принципы коэволюции сложных систем. Режим доступа: (<http://www.synergetic.ru/science/sinergetika-i-principyu-koevolucii-slozhnyh-sistem.html>)

8. Пригожин И. От существующего к возникающему: Время и сложность в физических науках / И. Пригожин. — М.: Наука, 1985. — 327 с.

УДК 811.161.2'27

Л. А. Білоконенко

АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ КОНФЛІКТНОЇ ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Білоконенко Л. А. Аспекти лінгвістичного аналізу конфліктної інтерперсональної комунікації.

Автор доводить необхідність різноаспектного лінгвістичного аналізу інтерперсонального конфлікту, який є особливою комунікативною подією і реалізується завдяки мовним, когнітивним і прагматичним показникам.

Ключові слова: інтерперсональний конфлікт, комунікація, когнітивний аспект, прагматичний аспект, лінгвоконфліктологія.

Белоконенко Л. А. Аспекты лингвистического анализа конфликтной интерперсональной коммуникации.

Автор доказывает необходимость разноаспектного лингвистического анализа интерперсонального конфликта, который является особым коммуникативным событием и реализуется благодаря языковым, когнитивным и прагматическим показателям.

Ключевые слова: интерперсональный конфликт, коммуникация, когнитивный аспект, прагматический аспект, лингвоконфликтология.

Bilokonenko L. A. Aspects of linguistic analysis of conflict interpersonal communication.

The author argues the need for different Linguistic aspects analysis of interpersonal conflict, which is a special communicative event and realized through language, cognitive and pragmatic indicators.

Key words: interpersonal conflict, communication, cognitive aspect, pragmatic aspect, lingvokonfliktology.

Включення в наукову парадигму суб'єктів мовного спілкування, врахування різних параметрів мовних ситуацій сприяє розвитку теорії комунікації, призводить до виникнення функціональних дисциплін, орієнтованих на людський фактор. Семантичний, когнітивний, прагматичний аспекти у вивченні мови спричинили появу понять мовна дія, мовний акт, комунікативна інтенція, комунікативна стратегія і тактика, прагматична функція висловлювання, комунікативна та мовна компетенція тощо. Суб'єкт мовного спілкування, який використовує мову, посідає одне з центральних місць у комунікативно-прагматичному мовознавстві. Дослідження процесу комунікації пов'язуються з набутками в царині психології, філософії, соціології, логіки, естетики, семіотики та ін. Для комунікативного мовознавства важливим стає сприйняття і вивчення процесу спілкування з урахуванням умов, часу і місця комунікативного акту, соціального статусу його учасників і діапазону залучення до процесу спілкування інтересів різноманітних соціальних груп, намірів і мотивів мовних дій, типу і рівня спілкування, образу мовної взаємодії та ін. Беззаперечним стає факт, що, на противагу позитивній мовній комунікації, у поле зору дослідників все частіше потрапляють комунікативні невдачі, мовні конфлікти. Поняття конфлікту як комунікативного, соціального і культурного явища визначається положеннями комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики, психології конфлікту (Н. Арутюнова, Р. Барт, М. Блох, Ш. Берн, В. Богданов, Р. Грановська, І. Гулакова, О. Зарецька, О. Земська, К. Ізард, В. Карасик, І. Кобозева, Є. Кубрякова, О. Леонт'єв, Г. Ложкін, Н. Мартисюк, Н. Муравйова, В. Парашук, Н. Пілат, Н. Повякель, Г. Почепцов, І. Сабурова, О. Семенюк, Б. Хасан та ін.). Лінгвоконфліктологія виступає як нова галузь лінгвістики, що досліджує конфліктну поведінку людини з позицій її мовних виявів.

Мета нашого дослідження: обґрунтувати необхідність різноаспектного лінгвістичного аналізу конфліктної інтерперсональної комунікації. В основу роботи покладено припущення: інтерперсональний мовний конфлікт є особливою комунікативною подією, яка відбувається за певних умов, має свої стадії розвитку, реалізується особливими різнорівневими мовними, когнітивними і прагматичними засобами. Сукупність різних точок зору на конфліктну комунікацію дозволить отримати більш повну картину самого принципу комунікації і механізмів її розгортання. Такий підхід в українознавстві є перспективним, а його здобутки можуть мати вплив і на розвиток за-

гальної теорії мовленнєвої діяльності. Джерельною базою нашого дослідження є мова прозових творів С. Андрухович, Л. Костенко, Т. Маярчук, М. Матіос, С. Пиркало, М. Ряполової, Г. Тарасюк.

Міжособистісні конфлікти охоплюють усі сфери людських відносин. Їхньою основою є психологічна несумісність учасників, різні підходи та образи конфлікту, різні дії, стратегії і тактики опонентів, неадекватність у сприйнятті ситуації, використання конфліктогенів тощо [2: 94]. Показниками конфліктів виступають фіксовані лексико-граматичні, прагматичні (сценарій невідповідності мовленнєвої акції/реакції, співвіднесеність мовленнєвих та емоційних реакцій), когнітивні (сценарій перебігу мовного конфлікту) маркери. Ці маркери представляють різні типи особистостей за їхньою здатністю до конфліктної поведінки, формують систему певних комунікативних сценаріїв і дозволяють суб'єктам мовлення ідентифікувати ситуації, передбачати і моделювати свою поведінку в них. Лінгвістична природа конфлікту зумовлена адекватністю чи неадекватністю взаєморозуміння комунікантів, знанням чи незнанням норм мови, рівнем сприйняття і декодування конфліктогенів у спілкуванні [1: 87]. Комплексність дослідження забезпечується певною системою. На стадії загального аналізу конфлікту необхідно визначити його вид, сферу перебігу, гостроту протидії, тривалість. Тож поведінку конфліктанта ми розглядаємо як ряд взаємопов'язаних чинників, що визначаються потребами, мірою їх значимості, цінностями і готовністю до протидії та умовами перебігу. Когнітивний аспект визначається завдяки “образу” конфліктної ситуації. Важливими є характеристика підходів сторін до конфлікту, який може сприйматися ними як реалістичний і нереалістичний, та аспекти впливу когнітивного світу особистості на її поведінку (взаємно позитивні, взаємно негативні, односторонні позитивно-негативні, односторонні суперечливо-позитивні, односторонні суперечливо-негативні, взаємно суперечливі стосунки [2: 110–111]). Прагматичний аспект визначаємо завдяки аналізу сценарію мовленнєвої реакції суб'єктів: невідповідність мовленнєвої акції і реакції, співвіднесеність мовленнєвих та емоційних реакцій, що реалізуються в комунікативних стратегіях і тактиках. Комунікативна стратегія — особливий рівень поведінки учасників спілкування, що враховує комунікативні цілі сторін. Комунікативна тактика — сукупність особливих різноманітних мовних, когнітивних і прагматичних засобів, які реалізують комунікативну стратегію.

На стадії загального аналізу текстів з'ясовано сфери вияву конфліктів: сімейна (55 %), побутова (12 %), виробнича (13 %), педагогічна (5 %), політична (2 %), міжнаціональна (9 %), релігійна (4 %). Визначено характер потреб персонажів: у повазі (близько 60 %), соціальні (близько 20 %), фізіологічні (близько 5 %), у безпеці (15 %). Конфліктів антагоністичного типу 13 % і 87 % — неантагоністичного. Конфлікти сімейної і побутової сфери (близько 98 %) характеризуються низькою або середньої гостротою протидії сторін, інші — високої інтенсивності. Конфлікти низької інтенсивності представлені вербальним “змаганням” опонентів; середньої — містять словесні образи, негативні особистісні оцінки; високої — завершуються фізичним впливом.

Когнітивний аспект аналізу показав: образи конфліктних ситуацій у 90 % персонажів не збігаються. Майже 95 % конфліктантів вважають себе жертвою нападок опонента, 80 % персонажів “знаходять” недоліки в опонента, але не усвідомлюють своїх. Близько 87 % усвідомлять, що чинять однакові дії по відношенню один до одного, але власні дії виправдовують. Та близько 35 % персонажів спрощують конфліктну ситуацію. Цікавим виявляється той факт, що сімейні, побутові, виробничі і педагогічні конфлікти у більшості є реалістичними (майже 80 %): опоненти мають реальні претензії до іншої сторони і конфліктують не заради конфлікту, а для пошуку конструктивного рішення, хоч нерідко його не знаходять. Серед політичних, релігійних і міжнаціональних суперечок близько 45 % нереалістичні, вони не спрямовані на досягнення конкретного результату.

Визначаючи вплив когнітивного світу персонажа на його поведінку, ми визначили, що лише 15 % інтерперсональних конфліктів є взаємно позитивними, близько 55 % — взаємно негативні стосунки. Односторонніх позитивно-негативних, суперечливо-позитивних і суперечливо-негативних стосунків близько 15 %, і вирішальною в них є поведінка найбільш ініціативного і активного суб'єкта, який коливається між симпатією й антипатією та шукає зближення або розриву. Взаємно суперечливі стосунки персонажів (10 %) мають нестійку, неефективну спільну діяльність, є офіційними, зведені до мінімуму, відповідають політичній і релігійній сферам. І найменше (5 %) взаємно байдужих стосунків: виробнича, частково міжнаціональна сфери.

Сценарій мовленнєвої реакції суб'єктів часто реалізується у сталих виявах: ми фіксуємо переривання комунікації (пауза, повна відмова від спілкування): Я вперто і невпевнено дивлюся у вікно [1: 119]; Да

ну тебя! Атстань!... — видирається Аліна [7: 31]. Цікавим є варіант поєднання внутрішнього монологу з психологічною саморегуляцією за допомогою уявних образів (персонаж представляє себе кицькою, яка, на відміну від неї, “готова” протистояти опоненту: У кицьки стовбурчиться шерсть на хребті. Вона шипить, блискає очима... тримаючи кігтики напоготові [1: 123]). Також перепитування є психологічним бар’єром, що полегшує протистояння.

Конфліктна комунікація реалізується в системі мовних маркерів. Це розмовні і просторічні лексеми (він надувається — надзвичайний стан незадоволення [7: 2], врізала його по миршавій пиці — сила фізичного впливу [5: 2], він вигаркує щось незрозуміле — мовлення персонажа є загрозливим [1: 122], відковбасив від мене — дії опонента [7: 18]), слова у переносному значенні (стоїть перетравлює — сприйняття слів [7: 25], лупить клешнями по столу — образлива назва рук опонента [1: 123]), лайливі, вульгарні, фамільярні лексеми (рогате бидло — негативна характеристика опонента [7: 22], лярва — про дружину як про гулящу жінку [7: 23], то просто гівнюк і дрібний паскудник — опонент є негідною, мерзенною людиною [7: 78], він таке верзе — мовлення опонента є нісенітницею, дурницею [7: 23]). На морфологічному рівні використано семантичний потенціал іменників, прислівників, дієслів, прикметників. Наприклад, істерика (благовірний в істериці) — визначення нервово-психічного стану опонента [7: 6], провокатор — опонент навмисно штовхає на згубні вчинки [7: 75], підозріло (питає підозріло) — визначає стан недовіри [2: 35], нахабно (каже нахабно) зухвале, безцеремонне мовлення [4: 22], повикручую (я тобі ручки повикручую) — загроза фізичної розправи [7: 30], посиніти (посинів, очі вилізли на лоба) — стан емоційності опонента [4: 46], єхидний (єхидна іронія) — характеристика мовлення, яке зачіпає, ображає [3: 125]; лукава (лукава гра) — про злі, підступні наміри [7: 5] тощо.

На синтаксичному рівні зафіксовано питальні речення з негативною оцінкою: “Пригадуєш? — питаю лагідно. — Ото набери і стогни, бо ти не коло мене, а коло них стратив своє здоров’я” [7: 7]; речення, які “заганяють у кут” та викликають “почуття провини”: Лялічка, можна з тобою познайомитись? Як тебе звати? Який у тебе гороскоп? [1: 119]; питальні риторичні речення з неприхованою агресією: Що, забув, як наш Андрій у гарбузинні родився? [4: 5]; риторичні запитання з повтором: Як вона могла? Як вона могла? [7: 6]. Явно конфліктний характер мають спонукальні речення з іронією чи агресією (Іді

в школу, дітей учі, там твоя місце, еслі така умная і воспитанная, а нас не учі — учьониє!... [7: 4], Забирайся геть, без тебе обійдуся [4: 20]), з наказом (Лялічка, ану покажи свої очі [1: 119]), вимогою (І я дам за нього подвійну, подвійну!... ціну, тільки щоб без привида [6: 40]). Заперечні слова-речення можуть виражати категоричність судження (Ні! Тобі байдуже до мене [3: 3]), “заспокоювати” (Ні! Я не зроблю цього ніколи [2: 33]). Для відображення емоційного стану персонажа нерідко використовуються обірвані речення (Я радий... Радий, але... [5: 203]).

Висновки. Мовна поведінка в інтерперсональній конфліктній взаємодії характеризується різноманітністю форм, специфікою норм і правил комунікативної діяльності співрозмовників, тому її комплексний аналіз — необхідність. Кожен аспект вивчення (лінгвістичний, когнітивний, прагматичний) є важливим складником. Досліднику необхідно мати інформацію про об’єктивні умови життя конфліктантів, які “формують” мовну поведінку особи (загальний аналіз). Кожна сторона має свій “образ” конфліктної ситуації, представляючи її в реалістичному/нереалістичному та позитивному/негативному сприйнятті особами одна однієї (когнітивний аспект). Вивчення сценаріїв акції/реакції та співвіднесеності мовленнєвої й емоційної реакції опонентів є основою прагматичного аспекту. Доповнюється “картина” конфлікту широкою системою мовних маркерів, які відповідають світоглядній парадигмі кожного конфліктанта. Різноманітний аналіз мовного матеріалу, зафіксованого у творах українських письменниць, дає змогу нам зробити висновок, що конфліктна інтерперсональна комунікація будується за певними моделями, які відповідають різним ситуаціям конфліктного типу і являють собою відповідні творчі комбінації.

1. Гулакова И. И. Коммуникативные стратегии и тактики речевого поведения в конфликтной ситуации общения : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / И. И. Гулакова ; Орловский гос. ун-т. — Орел, 2004. — 152 с.

2. Ложкин Г. В. Практическая психология конфликта : учеб. пособие / Г. В. Ложкин, Н. И. Повакель. — К. : МАУП, 2000. — 256 с.

Джерела фактологічного матеріалу

1. Андрухович С. Жінки їхніх чоловіків / Софія Андрухович. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. — 160 с.

2. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. — К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. — 416 с.

3. Малярчук Т. Згори вниз. Книга страхів / Таня Малярчук. — Харків : Фолю, 2007. — 220 с.
4. Матіос М. Майже ніколи не навпаки / Марія Матіос. — Львів : ЛА “Піраміда”, 2007. — 111 с.
5. Пиркало С. Не думай про червоне : Роман не для молодшого шкільного віку / Світлана Пиркало. — [2-ге вид.]. — К. : Факт, 2006. — 360 с.
6. Ряполова М. Звідки беруться янголи / Марія Костянтинівна Ряполова // Український Фантастичний Оглядач. — 2009. — № 1 (1). — С.40–43.
7. Тарасюк Г. Мій третій і останній шлюб / Галина Тарасюк. — Бровари : Відродження, 2007. — 189 с.

УДК 811.161.2'373.72:45

А. М. Варинська, О. С. Алексеева

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ В ЗАГОЛОВКАХ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ

Варинська А. М., Алексеева О. С. Особливості змісту в заголовках публіцистичних текстів.

Статтю присвячено проблемам репрезентації концептуального змісту публіцистичного тексту в заголовках. Семантико-інформаційні особливості заголовків розкриваються в системі “заголовок — текст — заголовок” на рівні відображення ними концептуальних орієнтирів публіцистичного тексту.

Ключові слова: заголовок, текст, вербальна репрезентація, концепт, мовні формули, фразеологічна одиниця.

Варинская А. М., Алексеева Е. С. Особенности содержания в заголовках публицистических текстов.

Статья посвящена проблемам репрезентации концептуального содержания публицистического текста в заголовках. Семантико-информационные особенности заголовков рассматриваются в системе “заголовок — текст — заголовок” на уровне отображения ими концептуальных ориентиров публицистического текста.

Ключевые слова: заголовок, текст, вербальная репрезентация, концепт, языковые формулы, фразеологическая единица.

Varinska A. M., Alekseeva E. S. Peculiarities of the contents in the titles of publicistic texts.

The article is devoted to the problems of representation of conceptual sense of publicistic texts in the titles. Semantically-informational peculiarities of the titles

are shown in the “title-text-title” system on the level of their display of conceptual reference points of the publicistic text.

Key words: headline, text, verbalrepresentation, concept, linguistic formulas, phraseological unit.

Функціональним різновидом сучасної української літературної мови, що розвивається найбільш динамічно в останнє десятиріччя, науковці вважають публіцистичний стиль. Газетні та журнальні статті впливають на характер цінностей, змінюють настанови, диктують моделі поведінки і сприйняття дійсності, формують міфи та стереотипи. Високий рівень популярності преси змушує журналістів ґрунтовно добирати виражальні засоби мови; спиратись на потенційні можливості слова, його творчу енергію; знаходити нові знакові поняття, апелювати до асоціативно-образного мислення; ретельно продумувати структуру. Зазначене відбувається на фоні різкого зниження регламентованості і стандартизованості публіцистичних текстів.

До домінуючих елементів публіцистичного тексту належать заголовки, які служать початковими сигналами, що і презентують реальії світу, і пропонують ціннісні орієнтири. Маючи особливу смислову наголошеність у просторі тексту, вони подають лейтмотивні теми. Читач сприймає інформацію і сортує її за ступенем важливості та необхідності вже при сприйнятті заголовка.

Дослідження заголовків як комунікативних одиниць у позиції перед текстом викликає безумовний інтерес науковців. Заголовки як показові текстотвірні параметри публіцистичного тексту аналізувались на різних рівнях В. Г. Костомаровим, Ю. М. Карауловим, Н. Г. Михальською, Н. П. Харченко, М. Є. Бахаревим, Л. Ф. Грицюк, А. А. Лютою та ін. Проте мова періодичних видань змінюється безперервно, відкриваючи нові аспекти для дослідження. Також на рівні підтексту заголовки поліфункціональні та здатні забезпечувати прагматичні ефекти різних типів, зокрема, функціонально-стилістичні, семантико-граматичні та комунікативно-прагматичні. Вони містять концептуально значиму інформацію. Тому вивчення проблеми заголовку публіцистичного тексту в сучасній лінгвістичній науці є актуальним. Актуальність дослідження заголовків також зумовлена й такими факторами: 1) зростаючою роллю публіцистичного стилю в суспільстві та частими радикальними змінами; 2) підвищенням прагматичної значимості заголовків у комунікації; 3) недостатнім опрацюванням питання.

Предметом нашого аналізу обрано мовні формули заголовків як виразних показників смислового навантаження публіцистичного тексту.

Об'єктом дослідження є заголовки публікацій суспільно-політичного журналу “Український тиждень” за 2010–2012 рр., що видається як у паперовому, так і електронному варіантах.

Мета нашої розвідки полягає в аналізі мовних засобів увиразнення заголовків суспільно-політичної української періодики, відображенні концептуально значимої інформації тексту.

Стало аксіоматичним твердження, що заголовок є “першим знаком тексту” [7: 90], ключем до змісту публікації, своєрідним сигналом. Він покликаний розкрити зміст тексту, його цільову комунікативну настанову, фіксувати єдину спрямованість ідеї. Заголовок імпліцитно або експліцитно “виражає основний задум, ідею, концепт” [1: 133]. Взаємозв'язок імплікації (як невираженого, але такого, що мається на увазі) та експлікації (як даного, вираженого формально) в заголовках розуміємо як єдність, а не протиставлення, і сприймаємо як концентровану контекстуально зумовлену суть статті. Слід також врахувати, що заголовки “мають експресивне забарвлення, викликають читачький інтерес, привертають увагу” [5: 115]. Широка функціональність заголовка пояснюється тим, що він представляє задані в тексті когнітивні структури і виступає актуалізатором практично всіх текстових категорій: інформативності, модальності, завершеності, зв'язності, перспекції, прагматичності тощо [7: 90–92], а також “репрезентує зміст в різних функціональних планах: лінгвістичному, поетичному, літературознавчому, психологічному та ін.” [2: 57].

Досліджуючи заголовки періодики, ми виходили з таких критеріїв: домінуючий характер інформації (фактуальної, концептуальної, підтекстової), інтенсивність образності, структурно-семантичні трансформації, потенційні спроможності слова, асоціативно-смісьове навантаження. Зауважимо також, що кожне періодичне видання, кожна стаття в засобах масової інформації мають свій стиль і своє “обличчя”, але нас цікавили загальні тенденції у формуванні семантики і структури заголовку. До речі, всі статті видання “Український тиждень”, на відміну від інших видань, мають підзаголовки, що робить його цікавішим для дослідження.

У процесі аналізу було виявлено значну кількість заголовків з прямими назвами для репрезентації змісту статті. Ми їх поділили на дві підгрупи. До першої підгрупи уналежнюємо назви, з яких мож-

на визначити провідні концепти тексту. Так, з назви “Чи залишиться свобода слова в Росії після виборів?” виокремлюється концепт “свобода”, а назва “Національні проекти України: здебільшого зловживання, прикриті порожніми обіцянками” орієнтована на правовий концепт “зловживання”, що підтверджено безпосередньо в тексті статті. Дещо іншого плану друга підгрупа. Заголовки цього плану хоч і прямі, але концептуально не окреслені. “Вибори Путіна: погляд із середини”, “Громадське суспільство та його вороги” та ін. Вони, як правило, зорієнтовані на констатацію фактів про важливі для суспільства відомості у різних сферах життя і відповідають вимогам точності, лаконічності, виразності. Ці вимоги і визначають їхні граматичні, семантичні та синтаксичні особливості, але не ракурс зображення. Так, з назви “Історія німецької перемоги”, незважаючи на підзаголовок “Тиждень аналізує об’єктивні причини феномена повоєнного переродження Німеччини”, незрозуміло, в якому аспекті буде подано інформацію, які концепти буде використано для опису переродження.

У плані зазначеної проблеми більш цікавими в журналі є усталені словесні комплекси, адже будь-яке цитування чи співвіднесення з готовою формулою несе в собі сильний імпліцитний, а отже, й стилістичний потенціал, який, як правило, посилюється різними контекстуальними перетвореннями семантики і структури висловів і звортів, що використовуються в тексті.

В журналі “Український тиждень” доволі помітним є використання журналістами сталих мовних формул. Як історичні, так і лінгвістичні корені цих формул різноманітні: це прислів’я, крилаті вислови, фразеологізми. Варто звернути увагу, що практично всі вони трансформовані відповідно до актуалізації інформації та світоглядних орієнтацій і в результаті до концептуального змісту тексту. Основний принцип таких назв — “принцип дальності та повернення” (заголовок — текст — заголовок), на підставі якого визначається рівень відбиття концептуальності змісту в заголовку. Наша картотека налічує тільки за останні декілька років понад двісті прикладів контекстуально перетворених стереотипних фраз і висловів у заголовках. Спробуємо проаналізувати та згрупувати їх.

Традиційним видом заголовків є вживання фразеологізмів. Такі заголовки переважно використовуються для контекстного обігрування з метою реалізації як прямого, так і переносного значення: “А візи і нині там”, “Вилетіли в трубу”, “Зворотний бік медалі”, “Кінь волю не рівня”, “Колесо історії”, “М’яко стелять”, “Пан або пропав”, “Рух

по колу” та ін. Підкреслимо, що в таких заголовках зберігається подвійний семантичний план. Використання в заголовках преси таких фразеологізмів є визнаним ефективним стилістичним прийомом.

Варто звернути увагу також на потенційні можливості фразеологізмів. Л. І. Даниленко зазначає, що “можливості фразеологізмів як одиниць вторинної, найчастіше образної номінації, активно використовуються у мові мас-медіа з метою створення нових виражальних засобів, які на тлі раціонального стандарту і штампів вирізняються новизною і свіжістю” [4:125]. Прикладом набуття нових експресивних відтінків можуть служити такі заголовки: “Азійське яблуко розбрату?”, “Батіг і пряник для влади”, “Батогом по прянику”, “Від прози життя до його драми”, “Дволикий орел”, “Зі світу по нитці: ось вам і вірус”, “Зробити явне тайним”, “Карта з рукава”, “Карта в руки”, “Лабіринти без Мінотаврів”, “Мухи окремо — газ окремо”, “Роги достатку”, “Сізіфів борг”, “Там, де Макар телят не пас”, “Шукайте чоловіка” та ін. Контекстуальні зміни наведених формул відповідають висунутому В. Г. Костомаровим положенню про те, що мова газети являє собою сполуку стандарту та експресії [6: 93].

Джерелом фразеологічних інновацій у журнальних заголовках є такі перетворення семантики і структури мовних формул, які сприяють їхньому оновленню відповідно до змісту тексту. Стилiстичні прийоми оновлення семантики і структури фразеологічних зворотів доволі різноманітні, зокрема, всілякі заміни від одного до декількох компонентів, прийменників, звичного слова або словосполучення їх синонімами, антонімами, паронімами. Підтвердження тому знаходимо й у цікавому пареміологічному матеріалі. Прислів'я та приказки змінюють зміст, але залишають незмінною структуру вислову: “Язык до Москви доведе” (“Язык до Києва доведе”), “Міністрів рахуватимуть восени” (“Курчат восени лічать”, російською: “Цыплят по осени считают”), “Ранок мудріший за вечір” (“Ранок покаже”, російською: “Утро вечера мудренее”), або навпаки змінюють структуру (використовують її частково), але не змінюють смисл: “Старість без радості” (“Молодість — дурість, старість — не радість”), що дає яскравий лінгвостилістичний ефект.

У фразеологічних дериваційних процесах помітною є тенденція образного обігрування назв літературних творів: “Вовки та ягнята” (“Вовк та ягня”), “Герої свого часу” (“Герой нашего времени”), “Горе від зерна” (“Горе от ума”), “Жертви незабутих предків”, “Тіні забутих” (“Тіні забутих предків”), “Зачарований Україною” (“За-

чарована Десна”), “Росія у вогні” (“Україна в огні”), “Таємничий острів” (“Таинственный остров”), “Троє в човні, не рахуючи труби” (“Трое в лодке, не считая собаки”), “Уроки французької” (“Уроки французского”), “Фондом і мечем” (“Вогнем і мечем”), “Хто гартував сталь”, “Як гартувалися кадри” (“Как закалялась сталь”), “Чорна зрада” (“Чорна рада”). Змінюючи назву з метою “прив’язати” її до конкретної ситуації, автори ускладнюють смисл, створюють семантичні конотації. Показовим також є факт використання творів як українських, так і російських письменників. Такі групи мовних формул дають уявлення про картину культурно-мовного фонду газетних заголовків, що знаходяться в активному вжитку. Вибір готових мовних кліше для основи лінгвостилістичних трансформацій свідчить про це.

Доволі численними серед заголовків є назви кінофільмів з часів порівняно недавньої радянської культурної спадщини та сьогодення: “Аномальне літо 2010” (“Холодное лето 53-го”), “Гість із майбутнього” (“Гостя из будущего”), “Операція “Коаліція” (“Операция “Ы” и другие приключения Шурика”), “Помилки резидента” (“Ошибка резидента”), “Пригоди голландця в Україні”, “Приборкання Галичини”, “Приборкання норовливих” (“Укрощение строптивой”), “Пригоди іноземців у Києві” (“Приключения итальянцев в России”), “Сто днів совка” (“Сто дней после детства”), “Утомлений Сізіф” (“Утомленные солнцем”), “Херсонський гамбіт” (“Турецкий гамбит”), “Чужі тут не ходять” (“Чужие здесь не ходят”). Це добре відомі носіям мови, легко впізнані одиниці “зі стажем”, які вживаються переважно у трансформованому вигляді. Значна кількість таких прикладів є підтвердженням впливу телебачення і кіно на всі мовні рівні, що знаходить відбиток у публіцистичній лінгвальній практиці.

Суспільно-політичні, економічні й культурні зміни, що постійно відбуваються в українському суспільстві, сприяли процесу інтенсивного використання лозунгів та крилатих висловів радянських лідерів, газетних, партійних та інших кліше: “Активіст протесту на захист української мови: “Відступати нам нікуди”, “Верним путем ідьоте, товарищі!”, “З кожного за потребами” (“От каждого по способностям, каждому по потребностям”), “Молодим тут не місце” (“Молодым везде у нас дорога”), “Партія сказала нада...”, “Розум, честь і совість?” (“Ум, честь и совесть нашей эпохи”), “Я рускїй би виучілтолько за то...”. Однією із стильових ознак таких висловів є зниження стилю, створення негативної конотації. Для більшої вираз-

ності російські слова не перекладаються, а записуються українськими літерами, розмежовуючи різнооб'ємні і різнодістантні контекстами, що створює їхню додаткову енергонасиченість та іронічний чи навіть саркастичний ефект.

Сучасний соціум відзначає активне використання юридичних понять. Останні декілька років спостерігається репрезентація в соціокультурному просторі як ключових таких понять, про що свідчать їхні мовні маніфестації в заголовках: “А винний хто?”, “Бої за правилами: пошук справедливості в судах подорожчав”, “Верховенство права чи право верховенства”, “Затяжна “війна” з корупцією”, “Закон ворогам”, “Злочинці в політиці”, “Кодекс без честі”, “Корупція в законі”, “Потреба правової сили”, “Реформи і непорядок”, “Судова реформа”, “Університети корупції” та ін. Усі такі заголовки задають концептуальну систему правових орієнтацій.

Крім розглянутих мовних формул вважаємо за потрібне звернути увагу на утворення нових слів у заголовках: “Азіопа”, “Віршокадри”, “Газократія”, “Дефолтоманія”, “Зовнішня недополітика”, “Ниркобарони”, “Противсіхи”, “Рупоризація”, “Телегероїн”, “Страхотерапія” та ін. Як бачимо, на рівні художнього перетворення слова виразняються вербальні репрезентації публіцистичних текстів. Авторі демонструють можливості не тільки індивідуальних використань слова, але й можливості їх новоутворень. Образ формується в аспекті створення словоформ у процесі розвитку тих чи інших понять під впливом самого життя. Новоутворення здійснені за продуктивними моделями і мають логічний наголос.

Особливу групу новоутворень можна виділити на підставі графічних засобів запису. Комп'ютерний набір сприяє широкому використанню в заголовках графічних засобів для розкриття внутрішньої форми слова і/або гри слів з метою досягнення певного семантичного і стилістичного ефекту. Наприклад: “АРТилерія цін”, “ГМОфобія”, “МоНСТР”, “ПАРадокси”, “ПРИВАТна війна”, “ТалоноМАТ”. Комбінації у таких засобах відкривають нові можливості актуалізації текстової інформації для журналістів.

Розглядаючи авторські неологізми в журнальних заголовках, можна дійти висновку: 1) новоутворення здійснені за продуктивними моделями і мають логічний наголос; 2) незважаючи на те, що індивідуальне словотворення пов'язане з певними загальноприйнятими засобами мовної деривації, неологізм втрачає залежність від мовної норми; 3) в публіцистичному тексті таке слово є частиною цілого і не

може на початковому етапі розглядатись поза контекстом; 4) зв'язок новоутворень із концептуально значимою інформацією тексту відбувається на асоціативному рівні.

Проведений аналіз публіцистичних текстів журналу “Український тиждень” показує, що між текстом і заголовком існують безпосередні й опосередковані зв'язки. Концептуальна значимість тексту зростає при цілісному сприйнятті заголовку і тексту, а семантико-інформаційні особливості назви розкриваються в системі “заголовок — текст — заголовок”, де заголовок бере участь в створенні нової, підтекстової інформації. Отже, дослідження особливостей функціонування заголовків як сигналів підтекстової інформації, на нашу думку, є перспективним.

Підбиваючи підсумки, слід відзначити, що в аспекті пошуків успішної вербальної репрезентації актуальної інформації заголовки періодики дають лінгвісту багатий матеріал для дослідження і постійне джерело оновлення засобів вираження мови. В заголовках фіксуються активні процеси мовних інновацій. Вони мають колосальні потенційні можливості актуалізувати практично всі текстові категорії.

Стрімке оновлення заголовків свідчить про те, що газетний штамп зазнав значних змін: зросла його експресивно-оцінна функція, розширились межі історико-культурних джерел. Автори використовують заголовки публіцистичних текстів для свіжого і яскравого вираження понять, як спосіб певного стилістичного забарвлення, показу свого ставлення до інформації.

Таким чином, заголовки публіцистичних текстів, ґрунтуючись на концептах тексту, були і залишаються невичерпним засобом інформаційного впливу як на інтелектуальне сприйняття адресата, так і на його емоції.

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. — М. : Наука, 1981. — 140 с.

2. Грицюк Л. Ф. До питання про лінгвістичний статус заголовка / Л. Ф. Грицюк // Мовознавство. — 1989. — № 5. — С. 55–58.

3. Грицюк Л. Ф. Образно-семантичний підхід до класифікації заголовків / Л. Ф. Грицюк // Мовознавство. — 1992. — № 2. — С. 51–56.

4. Даниленко Л. І. Функціонування фразеології в сучасній чеській пресі: традиції і новаторство / Л. І. Даниленко // *Ukrayinistika na prahu noveho stoletia tisicileti : sbornik prispevku.* — Olomouc : Univerzita Palackehov Olomouci, 2001. — S.125–128.

5. Калякіна О. О. Модифіковані фразеологізми-запозичення в заголовках української преси кінця ХХ — початку ХХІ століття / О. О. Калякіна // Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових статей. Філологічні науки. — Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. — С. 114–120.

6. Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе. Некоторые особенности языка современной газетной публицистики / В. Г. Костомаров. — М. : Изд-во Московского ун-та, 1971. — 265 с.

7. Кухаренко В. А. Интерпретация текста : учеб. пособие [для студентов пед. ин-тов по спец. “Иностр. язык”] / В. А. Кухаренко. — [2-е изд., перераб.]. — М. : Просвещение, 1988. — 192 с.

8. Лютая А. А. Современный газетный заголовок: структура, семантика, прагматика : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / А. А. Лютая. — Волгоград, 2008. — 20 с.

УДК 811.162.1'42'276

О. А. Войцева

МОВНИЙ ОБРАЗ ПОЛЬСЬКОГО МОРЯКА В ПОВІСТІ З. БАТКО “ЛАСКАВІ ОКЕАНИ”

Войцева О. А. Мовний образ польського моряка в повісті З. Батко “Ласкаві океани”

Статтю присвячено дослідженню мовних засобів, за допомогою яких Зигмундт Батко у повісті “Ласкаві океани” змоделивав образ польського моряка. Встановлено, що мовна особистість моряка формується в процесі фахової діяльності, а категорійний статус цього феномену вербалізується у партитивних, аксіологічних і стереотипних семантичних категоріях.

Ключові слова: лінгвантропология, фахово-мовна картина світу, мовний образ світу моряка, польська мова.

Войцева Е. А. Языковой образ польского моряка в повести З. Батко “Ласковые океаны”

Статья посвящена исследованию языковых средств, с помощью которых Зигмундт Батко в повести “Ласковые океаны” смоделировал образ польского моряка. Подчеркнуто, что языковая личность моряка формируется в процессе профессиональной деятельности, а категориальный статус этого феномена вербализуется в партитивных, аксиологических и стереотипных семантических категориях.

Ключевые слова: лингвантропология, профессионально-языковая картина мира, языковой образ мира моряка, польский язык.

Voytseva O. A. Polish sailor's linguistic image in S. Batko's "Affectionate Oceans" novel

The article deals with linguistic means by which Sigismund Batko modeled the Polish seaman's image in the story "The affectionate oceans". Found that identity of seafarers is formed in the professional collective, and categorical status of this phenomenon is verbalized in the partitive, axiological and stereotypical semantic categories.

Key words: linguistic anthropology, professional-linguistic picture of the world, linguistic seaman's world image, Polish language.

В сучасному мовознавстві сформовано лінгвоантропологічний напрям, центральною проблемою якого є семантична реконструкція образу людини як творця мови (суб'єкта й об'єкта мови та мовлення). Моделювання комунікативної поведінки людини, яка в системі мови і за її посередництвом втілює своєрідну свідомість, духовне світобачення й світосприйняття, належить до важливих завдань лінгвоантропології. Антропоцентристська семантика, заснована на ідеях Й. Г. Гердера, В. фон Гумбольдта, Л. Вайсбергера, І. О. Бодуена де Куртене, О. О. Потебні, розробляється з кінця ХХ ст. у межах теорії мовної особистості (образ людини за даними мови Ю. Д. Апресяна, праці Н. Д. Арутюнової, В. І. Карасика, Ю. М. Караулова), мовної картини світу (Я. Анусевич, Є. Бартмінський, Р. Гжегорчикова, Р. Токарський та ін.) [8: 366]. Ю. М. Караулов запропонував таке визначення терміна *мовна особистість*: "Під мовною особистістю я розумію сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють утворення і сприйняття нею мовленнєвих творів (текстів), різних за: а) ступенем структурно-мовної складності (тобто вербально-семантичний рівень), б) глибиною і точністю відображення доквілля (лінгвокогнітивний рівень), в) певною цільовою спрямованістю" (мотиваційний рівень) [1:3]. Очевидно, як підкреслює Т. А. Космеда, "заслугою Ю. М. Караулова є те, що він уточнив тезу Ф. де Соссюра стосовно того, що за кожним текстом прихована мовна система ...за кожним текстом стоїть мовна особистість. У центрі уваги мовознавців сьогодні знаходиться не значення як таке, а "значення мовця" і "значення слухача", тобто індивідуальні смисли. Фіксація і опис таких смислів — актуальне завдання сучасного мовознавства ..." [2: 206]. На думку Є. Бартмінського, існує *wizja świata i obraz świata*, тобто суб'єкт опису (досл. "світобачення" або *картина світу*) й об'єкт опису (*образ світу*). Внаслідок інтерпретації образ навколишнього світу представлений у мові, що дає змо-

гу говорити про образ світу дитини, дорослого, “простої” людини тощо [6: 103].

Під поняттям *образ* у філософії розуміють “результат реконструкції об’єкта у свідомості людини; невід’ємний момент філософського, психологічного, соціологічного і естетичного дискурсу” [НФЭ 3: 128]; “Тип, узагальнений характер, створений письменником, митцем” [ВТС: 648]. Оскільки основними соціальними характеристиками мовної особистості визнаються освіта і фах, можна говорити про особливий фахово-мовний образ світу. “На основі спільних інтересів відбувається комунікація членів певної фахової культури, у них формуються перцептивні якості (отримані від органів почуттів), концептуальні (виникають у процесі пізнавальної діяльності), процедурні (способи, послідовність використання перцептивних і концептуальних даних)” [5: 176–177]. Нашу увагу привернув фахово-мовний образ світу польського моряка. Об’єктом аналізу став текст сучасної польської мариністичної повісті “Ласкаві океани” (далі — *ЛО*), у якій польський капітан З. Батко описує свій життєвий шлях, морську працю на різного типу плавальних засобах. Метою статті є дослідження художнього тексту, за яким стоїть мовна особистість польського моряка. Наголосимо, що морська праця має свою специфіку у порівнянні з іншими, “сухопутними” професіями. Це зокрема відсутність вихідних днів у моряків, постійне перебування в замкненому просторі, тривала ізоляція від суспільства, родини, праця в екстремальних ситуаціях, пов’язаних із навалами стихії, штормами, з морським піратством, тероризмом та іншими посяганнями на життя і здоров’я пасажирів, членів суднового екіпажу.

Мовна свідомість моряка зумовлює появу психічних образів, уявлень, оцінок, пов’язаних зі спеціальними знаннями і реаліями. Особистість моряка, сформована упродовж його практичної діяльності в колективі фахівців, є сукупністю інтелектуальних, соціальних, морально-вольових якостей, що відбиваються у свідомості індивідуума, впливають на його дії та поведінку. Разом із тим фахівець у галузі морської справи є носієм етнічної мови, національного менталітету і світосприйняття, у зв’язку з чим його мовленню притаманні індивідуальні, загальні і національно-специфічні риси. Розгляньмо, як представлено мовний образ польського моряка у повісті “Ласкаві океани”. Звернемо увагу на вербалізацію *ключових елементів*: 1) доквілля (водне середовище), місце праці (плавальний засіб); 2) зовнішній і внутрішній портрет моряка, який зумовлює моделі

його поведінки. Агентивні назви поділяються на загальні (*marynarz, żeglunowiec*) і спеціалізовані (*chief, bosman, nawigator*). Вони позначають моряків, членів суднового екіпажу, в тому числі: 1) членів палубної команди — *kapitan* “командир корабля” (*Kapitan Jan Ćwikliński ... o sposobie bycia idealnym dla pasażerskiego statku. Trzymał po prostu dyscyplinę na statku mającym tysiąc ludzi na burcie* [LO: 120]), *starszy oficer, I oficer* розм. *chief (pokładu)*, II — III *oficer, radiooficer, nawigator, oko, lekarz, bosman* “помічник капітана, начальник палубної команди”, *cieśla, magazynier, gwizdkowy na trapie, praktykant* розм. “*praktyczny*”; 2) членів машинної команди — *starszy mechanik, rozm. chief maszyny* (...niekiedy *kapitany* relacjonując przebytą podryż mywią: “wszedłem do portu, ominąłem, zakotwiczyłem”). Szczególnie drażni to *starszych mechaników*. Dlatego mywią po zacusowaniu: — No i przywiozłem pana, panie *kapitanie!*” [LO: 124]); I — III *mechanik, elektryk, motorzysta, smarownik*; 3) членів готельної команди — *ochmistrz, kucharz (okrętowy), chłopak kuchenny, steward, barman, stolarz, fryzjer, praktykant hotelowy*.

Для польського моряка *more* становить об’єкт раціонального та емоційного пізнання: “*morze żywi i bogaci*” [LO: 571]; “*morze nie toleruje lekkomyślnego, nieodpowiedzialnego i powierzchownego traktowania zagrożeń i problemyw stale czyhających na ludzi oraz statki żeglujące po nim*” [LO: 568]. Виняткова роль океанів і морів, на думку моряків, полягає в тому, що вони не роз’єднують, а навпаки, об’єднують континенти: *Ocean w odczuciu marynarza nie dzieli kontynentów, lecz je łączy* [LO: 46].

Типовою є опозиція (*more — suходіл*), яка становить неподільне ціле, засноване на протилежних ознаках *початок — кінець* морського плавання: *Marynarz “orząc oceany” długo wspomina rużniej takie szczęśliwe dni spędzone wspólnie z rodziną. Pomagają mu one w przetrwaniu samotnych miesięcy na morzu* [LO: 221].

Місце праці моряка — плавальний засіб — є соціальною організацією зі складною системою взаємопов’язаних між собою соціальних позицій і ролей членів суднового екіпажу. Е. Колодзеек підкреслює, що на судні зникають бар’єри між *працею, відпочинком, розвагами*. Специфіка морської праці полягає в постійному переміщенні плавального засобу, його екіпажу, пасажирів у географічному просторі, інтегральністю місця праці й помешкання, обмеженими можливостями спілкування в конкретному колективі, регламентованому за фаховою і гендерною ознакою, дисципліною парамілітарного (воєнізованого) типу, постійною загрозою життя і здоров’я, ізоляцією

від суспільства, в тому числі від родини [7: 172]. Зазначені обставини накладають відбиток на свідомість окремих моряків, зумовлюють негативні вияви у їхній поведінці (пияцтво, конфлікти між членами суднового екіпажу, відмову виконання наказів капітана тощо).

Професію моряка, на думку З. Батко, обирають з огляду на те, що люблять море, а також почасти з причин матеріальних. Цікаво, що на запитання своїх друзів, чи любить він плавати, автор зазначає: *Muszę powiedzieć, że i tak i nie*. Praca na statku, a szczególnie ostatnio na “Świdnicy”, sprawia mi wiele satysfakcji zawodowej. Z drugiej strony stale patrzę z zazdrością na tych, którzy mogą żyć z rodziną jak normalni ludzie [LO: 291].

Настрій моряка залежить від того, чи він відпливає на судні в море (туга, смуток), чи повертається до рідного краю (бадьорий, веселий): Gdy jest w podróży z kraju, to daleki dom jego rodzinny jest wyczuwany przez niego gdzieś z tyłu, za rufą. Na wspomnienia lub rozmyślenia o nim nakłada się wtedy nieuchronnie pewien smutek czy uczucie melancholii <...> Kiedy natomiast statek wraca do kraju, nastrój jest weselszy, gdyż każdy obryt śruby zmniejsza odległość od ojczyzny i kochanej osoby lub osób [LO: 210].

Зовнішній портрет типового польського моряка описано таким чином: це людина переважно високого або середнього зросту, фізично міцна й енергійна: Dowodził statkiem *energiczny* kapitan Łabęcki, *wysoki*, starszy już mężczyzna, nieco tęgawy [LO: 60]; Odnaczał się (pierwszy oficer Witold Barański) *silną budową ciała i wielką tężyzną fizyczną*, którą lubił się popisować [LO: 70]; ...kapitan Deppisz pokazywał po mistrzowsku, jak dawać wtedy (przy wschodnich wiatrach sztormowych) radę w bezpiecznym wejściu na statek. Nieraz dłuższą chwilę wyczekiwał na dogodny moment i *jak kot* — mimo poważnego jeż wieku — *wskakiwał* na drabinkę linową... [LO: 111].

На судні моряки носять спеціальну форму одягу (*mundur kapitański, tropikalny, bluza mundurowa, czapka oficerska, komplet z mocnego białego płytka bawełnianego*), однак не всі капітани й офіцери полюбляють одягати її кожного дня: *...nie lubię munduryw*. Ja na “Dunajcu” zadowolalem się w razie wielkiej gali czapka oficerska i granatowym kompletem [LO: 198].

Мовну особистість польського моряка в сукупності важливих властивостей, рис, набутих під впливом морської культури, характеризують 230 ад’єктивів (далі — ЛО): 1) слова, які вказують на емоційні якості моряка, в тому числі позитивні / негативні (*spokojny* — 14 ЛО, *zrywnowazony* — 7 ЛО (Kapitana scharakteryzowalbym tak: *kulturalny*,

zrywnoważony i z dużą praktyką [LO: 149]), *cierpliwy* — 4 ЛО, *energiczny* — 3 ЛО, *uśmiechnięty* — 2 ЛО, решта — по одному слововживанню: *ucieszony, poważny, otwarty, zadowolony, szczęśliwy / zdenerwowany* — 5 ЛО, *niespokojny, niecierpliwy* — 2 ЛО, по одному слововживанню: *rozwścieczony, zmartwiony, zatroskany, napuszony, smutny, sztywny, nerwowy, napięty* (... на “Świdnicę” przyszedł nowy plot po praktyce... Był on bardzo *nerwowy i napięty*, a także nie potrafił skoordynować pracy holownika i cumowniку [LO: 261]), *urazony, niezadowolony, sfrustrowany, wściekły* та ін.); 2) назви, які номінують пізнавальні якості (*doświadczony* — 12 ЛО (... Gieraś, też *doświadczony* marynarz, chętnie schodził na urlop [LO: 185]), *solidny* — 4 ЛО / *niekompetentny*); 3) слова, що вказують на моральні якості (*dobry* — 11 ЛО, *sumienny* — 7 ЛО, *staranny, wspaniały, świetny* — 6 ЛО, *odpowiedzialny* — 5 ЛО, *uczciwy, sympatyczny, przyjazny, zacyjny* — 4 ЛО, *przypoity, autorytetny* — 2 ЛО, по одному слововживанню: *dobrotliwy, odważny, obowiązkowy / złośliwy, zarozumiały, podejrzliwy, tchyrzliwy, nieszczerzy, lekkomyślny* та ін. (Postępowanie pierwszego mechanika uznałem za *niekompetentne, tchyrzliwe i nieszczerze*. Pierwszy raz spotkałem się na statku z taką serią krętaństw [LO: 384]); 4) лексеми, які називають інтелектуальні здібності (*dokładny* — 3 ЛО, *ambitny, stanowczy, rzetelny, doskonały, ciekawy, bystry, ostrożny* — 2 ЛО, по одному слововживанню: *zręczny, rozsądny, skrupulatny, wymagający, wytrzymały, operatywny, mądry, rozumny / nieodpowiedzialny, flegmatyczny*); 5) слова, які вказують на естетичні якості (*przemily, wesoły, pogodny* — 2 ЛО, *idealny, lubiany* та ін.); 6) найменування, які вказують на прийняті у фахово-мовному колективі традиції (*uprzejmy* — 8 ЛО, *kulturalny* — 5 ЛО, *grzeczny* — 4 ЛО, *przypoity* (... kapitan Zaczek, kтыrego znałem z ryżnych kontaktów służbowych podczas uprzedniej pracy w kapitanacie i z s.s. “Kutno”, był bardzo *kulturalnym i przypoitym* człowiekiem [LO: 137]).

Процесуальні характеристики, пов’язані з образом польського моряка, представлені у мовленнєвих стратегіях, що допомагають досягти мети спілкування, і мовленнєвих тактиках, які їх втілюють. Вони надають можливість зробити висновок про модель поведінки моряка відповідно до його комунікативних намірів, наприклад, потребу викликати зміни в конкретній ситуації (Nie wykluczam konieczności wyjmowania silnika na ład! *Proszę tylko o uczciwą współpracę* i zrozumienie nareszcie, że “jedziemy na jednym wyzku” [LO: 254]; *Ciche sposoby wydawania komend i brak jakiejkolwiek postronnej konwersacji* powodowały skoncentrowania się obecnych na mostku wyłącznie na dokładnym wykonaniu otrzyмуwanych poleceń kapitana [LO: 122]); проінформува-

ти про актуальні події і факти (*Dryfuje nas na ląd — zaczął spokojnie kapitan... mamy możliwość, że wydusi pan wszystko z tej starej maszyny. Inaczej przyjdzie nam moczyć siedzenie — dodał z uśmiechem [LO: 115]*); висловити власні почуття й оцінки (*“Bezpieczeństwo na statku nie jest wynikiem szczęścia, lecz ostrożności, wiedzy zawodowej i dobrej organizacji”*). Ніс додаć, ніс ująć і już на “Beskidach” często przypominałem swoim kolegom te słowa [LO: 434]).

Категорійний статус моряка у повісті З. Батко характеризують: партитивні семантичні зв’язки *część — całość* (впорядковують фізичний і внутрішній світ людини), аксіологічні параметри (спрямовані на усвідомлення моряками цінностей навколишніх об’єктів, предметів), *stereotypy (stereotyp — “детермінована культурою, впорядкована і фіксована структура свідомості, фрагмент картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням і є схематизованою стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища” [3: 579]*). Оскільки стереотипи як “персоніфіковані образи професії та її типових представників” [5: 118] впливають в значному ступені на оцінку інших людей, типового моряка представляють як *морського вовка (wilk morski, zejman)*, якого мовці наділяють такими рисами, як: *stary, buwały, zna i polubia morську справу [Sobol: 1124]*. Однак З. Батко підкреслює, що насправді таких моряків небагато, це в основному досвідчені фахівці, які в процесі тривалої практичної діяльності набули відповідні риси характеру. У навколишньому світі значущими для польського моряка сутностями є водний простір і плавальний засіб (...na statku załogowym bezpośredni kontakt załogi z żywiołem jest bardzo bliski, wręcz bezpośredni [LO: 82]; cierpki smak *morza*; łaskawe *oceany*; *statek* jak na swyj podeszły wiek wyglądał nieźle), оцінка якостей іншої людини (Kucharz Chułyma był *mistrzem* w swym zawodzie [LO: 143]; “*leworeczny członek załogi*” — *palacz* Jzef N. [LO: 144], стійкі базові уявлення щодо носія професійної свідомості (Zgodziłem się być ... kapitanem statku, to będę *sumiennym kapitanem!* *Uczciwy marynarz* nie może inaczej pracować [LO: 132])).

Отже, мовний образ польського моряка в повісті “Ласкаві океани” втілено в системі категорійних й аксіологічних характеристик. За допомогою семантичних структур і граматичних мовних засобів (флексійних, словотвірних, синтаксичних) автор інтерпретує спосіб світобачення, відображає ієрархію окремих елементів і цінностей, визнаних у колі фахівців в галузі морської справи. Польський моряк представлений як динамічна особистість, він виконує фізичні, інтелектуальні,

мовленнєві дії. Мовний портрет моряка характеризується зовнішніми рисами (*високий, гарний, міцної будови, незвичний, не такий, як всі*) і внутрішніми якостями (*зрієноважений, досвідчений, солідний, добрий, сумлінний, ввічливий, веселий, культурний, мужній, здатний на вчинки, сумує за родину*), свідчить про індивідуально-авторський підхід до його інтерпретації з актуалізацією таких смислових значень, як *спокійний, добрий, ввічливий, милий*. У цілому переважають позитивні оцінки, що пояснюємо прагненням автора зацікавити молодих читачів працею на морі, створити привабливий мовний образ моряка. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в зіставленні загальної мовної картини світу й образу моряка, а також у порівняльному аналізі мовної свідомості моряка в польській та інших слов'янських мовах.

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / отв. ред. член-кор. Д. Н. Шмелев. — М. : Наука, 1987. — 263 с.

2. Космеда Т. А. Дискурсивні слова як центр комунікативної стратегії вченого і педагога у проєкції на мовну особистість А. П. Загнітка // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2010. — Вип. 20 : На честь 55-річчя професора А. П. Загнітка. — С. 205—210.

3. Селіванова О. Сучасна лінгвістична термінологічна енциклопедія. — Полтава : Довкілля, 2006. — 716 с.

4. Тарасов Е. Ф. Актуальные проблемы анализа языкового сознания // Языковое сознание и образ мира / отв. ред. Н. В. Уфимцева. — М. : ИЯ РАН, 2000. — С. 24—32.

5. Харченко Е. В. Модели речевого поведения в профессиональном общении. — Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2003. — 336 с.

6. Bartmiński J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata // Językowy obraz świata / pod red. J. Bartmińskiego. — Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1999. — Wyd. 2. — S. 103—120.

7. Kołodziejek E. Gwara marynarska — język środowiska czy język subkultury? // Język a kultura. Języki subkultur / pod red. J. Anusiewicz i B. Sicińskiego. — Wrocław : Wiedza i kultura, 1994. — S. 171—181.

8. Współczesny język polski / pod red. J. Bartmińskiego. — Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010. — 695 s.

Список скорочених джерел

ВТС — Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь : ВТФ Перун, 2002. — 1440 с.

НФЭ — Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общественно-науч. фонд : научно-ред. совет : предс. В. С. Степин [и др.]. — М. : Мысль, 2001. — Т. 3. — 692 с.

LO — Batko Z. Łaskawe oceany / Zygmunt Batko; z przedmową J. K. Sawickiego. — Gdynia; Szczecin, 1997. — 580 s. — (Seria “Księgi floty ojczyźstej”).

Sobol — Słownik języka polskiego PWN / oprac. E. Sobol. — wyd. 2. — Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. — 1304 s.

УДК 811.161.2

К. Б. Олексій

ТОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКА АДРЕСАТА В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Олексій К. Теоретичні засади дослідження чинника адресата в художньому тексті.

Статтю присвячено огляду наукових праць, у яких висвітлено роль адресата в художній комунікації. Проаналізовано типології текстових категорій, що містять категорію адресатності. Підтверджено ідею діалогічної природи текстової комунікації та обґрунтовано статус адресатності як категорії тексту.

Ключові слова: адресат, текстова категорія, художній текст, комунікативна взаємодія.

Олексій К. Теоретические основы исследования фактора адресата в художественном тексте.

Статья содержит обзор научных работ, в которых определена роль адресата в художественной коммуникации. Проанализированы типологии текстовых категорий, содержащих категорию адресатности. Подтверждена идея про диалогическую природу текстовой коммуникации и обоснован статус адресатности как категории текста.

Ключевые слова: адресат, текстовая категория, художественный текст, коммуникативное взаимодействие.

Olexiy K. Theoretical principles study destination factor in literary text.

This article is an overview of research papers, which highlights the role of the recipient in the literary communication. Analysis of the typology of text categories that contain category destination. Confirmed the idea of the dialogic nature of textual communication and reasonably destination status as a category of text.

Key words: destination, category text, literary text, interactive communication.

Актуальність статті зумовлена потребою узагальнення теоретичних розвідок з теорії текстових категорій, зокрема категорії адресат-

ності в українському і зарубіжному мовознавстві. У наукових працях Н. Д. Арутюнової, Т. Г. Винокур, О. О. Селіванової, Н. І. Формановської та ін. наголошено на діалогічній природі текстової комунікації та виокремлено комунікативні ролі мовця та адресата. Традиційно домінантною визнавали роль мовця, тоді як актуалізація позиції адресата уможлиблює вивчення художнього тексту в комунікативно-прагматичному аспекті.

Мета статті — узагальнити наукові підходи до аналізу чинника адресата в художньому тексті, *завданнями* статті є простежити вивчення чинника адресата в лінгвістичних працях та обґрунтувати доцільність виокремлення текстової категорії адресатності в художньому тексті.

Об'єкт дослідження — наукові теорії та типології текстових категорій у зарубіжному та українському мовознавстві, *предмет* — чинник адресата в художньому тексті.

У радянській лінгвістиці перше звернення до ролі адресата в комунікативному акті пов'язано зі статтею Н. Д. Арутюнової “Фактор адресата”, де з позицій лінгвопрагматики досліджено позицію суб'єкта, який сприймає та інтерпретує отриману інформацію. Дослідниця наголошує на тому, що “інтерпретація твору зумовлена не лише тим, ким та за яких умов її було зроблено, а також і чинником адресата” [1, с. 358]. Наводячи всі терміни для найменування отримувача інформації (отримувач мовлення, рецептор, інтерпретатор, слухач, аудиторія, декодуєчий, співрозмовник), автор статті свідомо обирає термін “адресат”, підкреслюючи свідому скерованість мовленнєвого звернення до конкретної особи, що може бути схарактеризована відповідним чином. Релевантність чинника адресата в спонтанній комунікації з точки зору лінгвопрагматики зумовлена трьома причинами: 1) зв'язком адресата з перлокутивним ефектом; 2) ігровим принципом мовлення; 3) належністю мовленнєвого акту до сфери міжособистісної комунікації [1, с. 361–362]. Авторка наполягає на відмінності реальної комунікації від художньої, оскільки для останньої характерно те, що “автор не повинен виконувати принцип прагматичної релевантності”, а адресат “не схильний приймати на свій рахунок інтенції автора” [1, с. 382]. Проте художня (літературна) комунікація містить ті ж елементи, що і реальне спонтанне спілкування: автор мовлення, його прагматична настанова, адресат і пов'язаний з ним перлокутивний ефект (естетичний вплив) [там само, с. 365]. Погоджуючись з пріоритетом літературознавців і

філософів у вивченні інтерпретативного потенціалу ролі адресата в художньому тексті, Н. Д. Арутюнова наголошує на методологічному зсуві з естетичної функції мови на апелятивну, при цьому йдеться про постійні порушення “комунікативних прав адресата” з боку автора художнього твору. Таке “порушення комунікативних прав”, ненормативне для звичайного комунікативної взаємодії, є цілком природним для художньої комунікації. З одного боку, роль адресата як інтерпретатора тексту зростає, а з іншого — адресат перебуває в асиметричних, нерівнозначних відношеннях з іншим комунікантом — автором. Автор веде з читачем своєрідну гру, порушує максими спілкування, закони комунікації, але все це слугує створенню особливої художньої реальності, у якій читач повинен пройти власним шляхом, а не рухатись відповідно до авторської настанови. Така свобода, надана адресату-читачу в художній комунікації, найбільшою мірою віддзеркалена в сучасній прозі.

Антропоцентричність сучасних лінгвістичних розвідок зумовила подальше вивчення чинника адресата у співвідношення до тексту та мовця — адресанта. Положення про домінування авторської позиції і — відповідно — ключової ролі мовця поступово поступається ідеям про паритетні відношення адресанта та адресата (А. Д. Белова, О. П. Воробйова, Т. А. Крисанова та ін.). А в деяких працях представлений і адресатоцентричний (термін М. І. Венгринюк [3]) підхід. Т. Г. Винокур наголошує на тому, що “комунікативна роль слухача, до якої належить сприйняття чужого мовлення та реакція на нього, має глобальне значення, беручи початок від філософського аспекту гносеології як знак того, що через сприйняття здійснюється процес пізнання” [4, с. 90]. Крім того, від адресата залежить і результат мовленнєвої взаємодії, зокрема успішність комунікативного акту.

У лінгвопрагматиці чинник адресата розглядають у контексті комунікативної ситуації та нерозривному зв'язку з адресантом. Н. І. Формановська наголошує на тому, що саме адресат провокує спілкування і саме на адресата скерований мовленнєвий твір [10, с. 77]. Дослідниця стверджує, що адресат виступає “співавтором” тексту, тому його роль у текстопородженні не можна недооцінювати. Т. Г. Винокур, аналізуючи мовленнєву поведінку учасників спілкування стверджує, що комунікативна роль (функція) слухача може визначати мовленнєву поведінку мовця, тобто “впливати на розвиток дискурсу з точки зору його відповідності чи невідповідності умовам спілкування” [4, с. 70].

В українському мовознавстві проблему категорії адресата детально розглянула О. П. Воробйова [5; 6]. Це перше комплексне дослідження ролі адресата в художньому тексті, наслідком якого стала концепція, базова для наступних лінгвістичних розвідок адресатності. Приймаючи як основну тезу про те, що скерованість на адресата є ознакою комунікації загалом, О. П. Воробйова визнає загальну адресованість художнього тексту та його окремих компонентів. Вузьке тлумачення адресатності як особливої художньої та комунікативної активності автора становить іманентну характеристику художнього тексту та одне із втілень його антропоцентричності. Саме в такому розумінні актуалізується роль “аудиторії”. “ідеального читача”, без якого інтерпретація та розуміння авторського задуму не можливі.

О. П. Воробйова виокремлює три підходи до аналізу чинника адресата в художньому тексті [5, с. 7]. Перший підхід до адресата як до одного з варіантів авторської присутності в тексті розвиває концепцію образу автора, відповідно до якої діалогічні відношення та образ ліричного співрозмовника входять до авторської присутності в тексті. Другий підхід до аналізу чинника адресата як до співвідношення в тексті авторської та читацької точки зору акцентує принципову діалогічність художнього тексту та кореляцію комунікативних програм автора і читача. І нарешті третій підхід до адресата як до включеної в текст програми його читацької інтерпретації та створення в тексті можливої позиції для інтерпретації через визначення певного способу адресації [5, с. 11]. Останній підхід найбільшою мірою реалізує ідею діалогічності тексту і художньої комунікації М. М. Бахтіна.

О. П. Воробйова, вживаючи термін “адресованість”, подає таку дефініцію поняття: “властивість тексту як вербального об’єкта, за допомогою якого опредметнено уявлення про потенційного адресата тексту та про особливості його інтерпретативної діяльності” [5, с. 22]. Адресованість втілює рецептивний бік читацької присутності в тексті та слугує підґрунтям для когнітивного оброблення та інтерпретації тексту реальним читачем. Авторку концепції цікавить не власне процес художньої рецепції, не взаємодія реального читача і тексту, а те, за допомогою яких мовних і мовленнєвих механізмів, способів, засобів у тексті втілено орієнтацію на читача. Проте вперше в українській лінгвістиці адресатності (в О. П. Воробйової — адресованості) надано статус текстової категорії, що “становить один з найважливіших параметрів текстовості” [5, с. 32]. Адресованість визначено як іманентну прагмасемантичну категорію тексту, вияви якої в художній комуніка-

ції тісно пов'язані з виявами семантичних і семантико-синтаксичних категорій та мають дифузний характер. Категорія адресованості детермінована такими визначальними чинниками, як семіотичний, комунікативно-стилістичний та інтерпретаційний.

Доведено, що для художнього тексту характерна орієнтація на ідеального читача, що зумовлено природою художньої комунікації, а саме призупиненням безпосередньої адресації як наслідком феномена розщеплення адресата. Це призупинення “дає змогу в кожному конкретному випадку задавати особливий набір умов успішної комунікації та маніпулювати сприйняттям та інтерпретацією ймовірного читача через формування в нього рецептивних очікувань, пов'язаних із конкретним текстом, та їхнє руйнування через створення в тексті за допомогою різних лінгвістичних засобів...” [6, с. 304]. Відмінність сприйняття художнього тексту на рецептивному рівні спричиняє виокремлення різних типів адресата. Це, у свою чергу, створює підґрунтя для множинних інтерпретацій змісту тексту та авторського задуму.

Сигналом адресованості художнього тексту може слугувати майже будь-який його компонент, якщо він займає значущу позицію в динамічній ієрархії художнього тексту в його рецептивному аспекті, деавтоматизує читачке сприйняття та вказує на можливу “контактну точку” в діалозі автора та ідеального читача.

Ідея адресатності як текстової категорії (підкатегорії) знайшла своє підтвердження в типології О. О. Селіванової, де представлена “вбудованою до тексту програмою адресованості гіпотетичному читачеві, яка повинна сприяти оптимізації розуміння та інтерпретації тексту реальним читачем” [9, с. 512]. Відповідно до комунікативно-прагматичного підходу адресат постає як реалізація функції впливу, він виражає здатність текст передавати адресату авторські настанови. На думку А. П. Загнітка, “адресат стає не пасивним споживачем інформації, а активною особистістю, від якої залежить успіх спілкування” [7, с. 129].

На текстотвірному потенціалі образу адресата наголошує Н. С. Болотнова, оскільки “само адресату призначений текст з розрахунку на його творче сприйняття” [2, с. 315]. Вибір комунікативних стратегій і тактик мовця також зумовлений орієнтацією на потенційного адресата, тому виокремлення категорію адресатності перебуває в межах саме комунікативно-прагматичного підходу до аналізу тексту.

Категорія адресатності релевантна не лише під час аналізу художнього тексту. О. М. Назаренко, виокремлюючи в межах категорії діало-

гічності, детально аналізує в дисертації ролі суб'єктів комунікації в газетному тексті. Наголошуючи на тому, що позиція адресата, на перший погляд, здається другорядною щодо позиції мовця-автора, дослідниця наполягає на активній позиції адресата “завдяки здатності адресата не лише розпізнавати інтенції мовця, а й додавати до повідомлення нової семантики” [8, с. 62]. Адресат у газетному тексті визначений специфікою комунікативної взаємодії як масовий, тому передбачає узагальнене уявлення про реципієнта-читача. В. В. Шабуніна актуалізує адресатність науково-навчальних текстів, ґрунтуючись на ідеї текстової діалогічності. Зважаючи на це адресат визначений як “особа або група осіб, якій/яким призначене повідомлення, створене автором; це типізована модель, враховуючи характеристики якої мовець буде висловлення... Адресат є носієм соціальних функцій, має певний рівень соціальних знань. Усе це визначає попереднє мовне орієнтування автора та впливає на структурно-семантичні й фізичні характеристики створюваного науково-навчального тексту [11, с. 55–56].

Отже, діалогічний характер текстової комунікації відзеркалено в рівнозначності комунікативних ролей мовця та адресата. Ми визначаємо окрему категорію адресатності, що пов'язана з вираженням у тексті чинника адресата, та категорію адресантності, що підкреслює паритетність відношень мовця і реципієнта в текстовій комунікації. Проте особливого значення категорія адресатності набуває в художній комунікації. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в увиразненні категорійного статусу адресатності в художньому тексті.

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1981. — Т. 40. № 4. — С. 356–367.

2. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : [учебн. пособие] / Н. С. Болотнова. — [3-е изд., испр. и доп]. — М. : Флинта ; Наука, 2007. — 520 с.

3. Венгринюк М. І. Контroversійність мовозначих інтерпретацій поняття “адресат” / М. І. Венгринюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія “Філологія”. — 2011. — Вип. 2. — С. 4–6.

4. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. — М. : Наука, 1993. — 172 с.

5. Воробьева О. П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста (одноязычная и межъязыковая коммуникации) : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 “Общее языкознание” / О. П. Воробьева. — М., 1993. — 28 с.

6. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата : [монография] / О. П. Воробьева. — К. : Вища школа, 1993. — 199 с.

7. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту : Теорія і практикум : [наук.-навч. посібник] / А. П. Загнітко. — Донецьк : Юго-Восток, 2007. — 313 с.

8. Назаренко О. М. Реалізація категорії діалогічності в сучасному українському газетному тексті : дис. ... к. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. М. Назаренко. — Одеса, 2012. — 20 с.

9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2008. — 712 с.

10. Формановская Н. И. Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. — М. : Русский язык, 2002. — 216 с.

11. Шабуніна В. В. Засоби діалогічної організації науково-навчальних текстів технічної галузі в сучасній українській мові : дис. ... к. філол. н. : спец. 10.02.01 “Українська мова” / В. В. Шабуніна. — Дніпропетровськ, 2010. — 220 с.

УДК 811.161.2'36'37

А. П. Романченко

СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ПОРІВНЯНЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Романченко А. П. Семантичні типи порівнянь у художньому мовленні Ліни Костенко.

У статті досліджено семантичні типи порівняння на матеріалі історичного роману Ліни Костенко “Маруся Чурай”, визначено семантику об’єктів порівняння, їхня частотність.

Ключові слова: семантика, порівняння, Ліна Костенко, художнє мовлення.

Романченко А. П. Семантические типы сравнений в художественной речи Лины Костенко.

В статье исследованы семантические типы сравнений на материале исторического романа Лины Костенко “Маруся Чурай”, определена семантика объектов сравнений, их частотность.

Ключевые слова: семантика, сравнения, Лина Костенко, художественная речь.

Romanchenko A. P. Semantic types of comparisons in Lina Kostenko’s art speech.

In the article the semantic types of comparison on material of historical novel of Lina Kostenko’s “MarusiaChurai” are investigational, semantics of objects of comparison, their frequency are certain.

Key words: semantics, comparison, Lina Kostenko, artistic broadcasting.

Дослідженню художніх творів поетеси присвячено праці В. Брюховецького, Н. Забужко, Т. Коляди, О. Ковалевського, Г. Кошарської, А. Макарова, В. Панченка, у яких аналізуються особливості художнього мислення, поетика з погляду експресивності, вивчається світогляд поетеси крізь призму її віршів, але майже зовсім не досліджуються ті мовні засоби, які, власне, і роблять її творчість своєрідною, неповторною. Саме в цьому вбачаємо актуальність цієї розвідки. Наявні мовознавчі праці, які стосуються переважно ономастики творів Ліни Костенко (Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник), частково стилістичних особливостей (Л. А. Семененко) тощо, не цілком задовольняють сучасні потреби розуміння авторського світогляду, художнього мислення Л. Костенко. Отож актуальність теми статті зумовлено домінуванням у сучасній лінгвістиці антропоцентричної парадигми. Метою дослідження є встановлення логічних і семантичних типів порівняння в романі “Маруся Чурай”.

У пропонованій розвідці мовна картина світу розглядається у площині компаративності — крізь призму порівняння. Порівняння в різних аспектах досить часто привертає увагу мовознавців: у граматичному (Л. В. Прокопчук, С. М. Рошко), стилістичному (Г. Я. Довженко, О. І. Марчук, Л. І. М’яснянкін) та функціональному (А. П. Романченко, Н. П. Шаповалова, О. П. Щепка). Порівняння — гнучкий спосіб репрезентації змісту. Воно відтворює в мові роботу свідомості в процесі пізнання світу.

У поетичному мовленні процес пізнання довкілля здійснюється за допомогою образів. Майстер слова аналізує дійсність, абстрагує, синтезує і узагальнює явища об’єктивного світу й таким чином пізнає його. Особливістю такого пізнання є те, що він помічає й відбирає ті конкретні, яскраво відчутні деталі пізнаваних явищ, у яких виявляється головне, загальне для них, те, що є закономірним, — суть явищ, які потім узагальнюються в типових образах.

Загальне, яке формулюється в художньому мисленні, як зауважує І. К. Кучеренко, завжди органічно пов’язане з конкретним. Саме названими особливостями художнього мислення зумовлюється і специфіка порівнянь у художньому мовленні. За допомогою порівняння риси пізнаваного предмета, які є проявом його суті, настільки виразнюються, що стають досить яскравими в нашій свідомості. Іноді узагальнені риси пізнаваних явищ бувають настільки тісно пов’язані з конкретним, що можуть бути сприйняті як образ без поняття, тобто без абстрактного узагальнення типових рис [3:74–74].

У різних жанрах художньої літератури порівняння використовують насамперед для розкриття ознак одного предмета через зіставлення його з іншим. Під час зіставлення двох предметів — описуваного з іншим предметом, відомим своїми яскраво вираженими ознаками, по суті ознаки відомого переносяться на пізнаваний, які таким чином стають характерними для останнього. Таке явище перенесення ознак одного предмета на інший називають семантико-стилістичною асиміляцією [2:463]. За допомогою порівнянь автор зображує саме ті деталі, які б, крім яскравості свого вираження, найбільш точно відображали спостережене ним явище чи предмет [3:77]. О. О. Потєбня вважає, що при порівнянні, поряд із звичайним уявленням, ставиться друге уявлення і вираження, менш звичайне, більш відчутне і наочне [8:263].

Г. Ніколаєва зазначала, що порівняння в художньому творі використовують і як засіб підсилення емоційності мови, оскільки “сила мистецтва, його вплив на широкі маси залежить від того, наскільки глибоко розкривається в ньому суть явищ, і від ступеня емоційного впливу... Художнє узагальнення передбачає не тільки збереження, але й відбір і своєрідну концентрацію тих чуттєвих, емоційних елементів конкретного, у яких найбільш яскраво виявляється загальна для даного явища дійсності суть” [6:94–95].

За своєю онтологічною структурою порівняння обов’язково передбачає наявність як мінімум двох порівнюваних величин — суб’єкта і об’єкта порівняння, ознак, за якими воно здійснюється — параметрів, чи основ, порівняння і напрямку, у якому здійснюється порівняння, визначуване різною значимістю для людини порівнюваних предметів [9:71].

З’ясування семантики компонентів порівняння дає змогу вивчити психологію творчості письменника, виявити об’єктивну прагматичну інформацію, що є частиною зображуваного. Цілісне уявлення про семантику порівнянь допомагає створити методика виокремлення семантичних типів. Класифікація порівнянь за належністю компонентів компаративної конструкції до різних семантичних типів є найконкретнішою; вона тісно пов’язана з індивідуальною картиною світу [5].

Враховуючи всю різноманітність порівнянь, зосередимося на використаних Ліною Костенко семантичних типах, які базуються на тому, що називає суб’єкт і об’єкт порівняння.

З існуючих чотирьох логічних типів порівняння в історичному романі у віршах “Маруся Чурай” найбільш поширеними є такі, у яких

неживе порівнюється з живим та живе порівнюється з живим. На перше місце при цьому виходить саме порівняння живого з живим за кількістю ужитків у межах логічного типу.

Зазначимо, що називає суб'єкт і об'єкт порівняння в таких випадках: людина — тварина (15 ужитків, далі називаємо тільки цифру); людина — людина (13); людина — міфічна істота (4); тварина — тварина (1); тварина — міфічна істота (1). Найширші групи становлять перших два семантичних типи, напр.:

*Пошепотів (священик), як знахарка над раною,
молитвою вуста поворушив [7:69];
А як (Маруся) по ньому тужить! Як вдова [7:24].*

Часто в ролі суб'єкта порівняння використовується особовий займенник *я*, який, як правило, називає Марусю або (рідше) когось іншого:

*І я ще, як малесеньке дівчатко,
щоразу починаюся спочатку [7:33];
Бо я така зробилася, як черниця [7:54];
Я йду. Людина. Я така, як всі [7:92];
Тягну, як шкапиняка (Бобренчиха) [7:60].*

До семантичного типу *людина — тварина* можна навести такі приклади:

*Якби ми ремигали, як воли,
якби ми так чесали язиками,
То вже б давно Україну віддали,
не мавши часу бути козаками [7:21];
Було таке гарнесеньке хлоп'ятко.
Цікаве. А ласкаве, як телятко [7:37];
Куняють райці, як осінні мухи.
Горбань гуде, як в'їдливий комар [7:54];
Що ж я тебе не тільки виглядала,
я ж у землі сиділа тут, мов кріт [7:60].*

Міфічними істотами, використовуваними поетесою в ролі об'єктів порівняння, є такі: *сатана, чорт, привид, Ісав, Яга*. Наприклад:

*Лесько сміється: — Голод підіжме,
чкурнуть, як чорт від кукуріку [7:139];
Усе комусь щось пишуть на догоду
та чечевиці хочуть, як Ісав [7:103].*

Інші згадані семантичні типи є непродуктивними:

*А в тій калюжі плавають проз ружі
роменські гуси, наче лебеді [7:46];
У неї котик був, як чортеня,
і чорна доля з чорними очима [7:69].*

Об'єктами порівняння виступають найрізноманітніші предмети: *тулумбас, рукавичка, насіння, батіг, струна, мережка, іконостас, перло, намітки, скарб, рука, пола, скирти, колодки, ятері, шатро, пух, гніздо, мощі, мідяк, коси, могили, кості, крижина, ліхтар* тощо. Із логічного типу *неживе* — *неживе* особливо виділяється семантичний тип *предмет* — *предмет* (21 ужиток). Наприклад:

*Вечірнє небо світиться красою,
і соняхи гудуть, як тулумбас [7:37];
...хата, як старенька рукавичка, —
в ній кіт живе, цвіркун живе і дід [7:37];
І гілка суха, як рука кармеліта,
тримає у жмені оранж горобини [7:93];
Хати — як скирти поночі, ні блимне.
Невже так рано люди уже сплять? [7:97];*

Малопродуктивними семантичними типами в романі “Маруся Чурай” є такі: абстрактне поняття — предмет (11 ужитків), абстрактне поняття — абстрактне поняття (6), людина — рослина (4), людина — предмет (4). Наприклад:

*Спливло життя, як листя за водою [7:41];
А я йшла, не бачила дороги,
і сміх стримів у мені, наче ніж [7:48];
Та й ношу її смерть у душі, як провину [7:91];
...Сиділа Галя наче панська рожка.
Іван сидів з похиленим чолом [7:27];
Приніс чоловік додому свою потовчену душу,
а жінка, як подорожник, до всіх виразок приклад [7:47];
...Так і живу. Мішаю, наче хмарка.
Вся облітаю, як осінній лист [7:135].*

До рідкісних, тобто таких, що використані Л. Костенко 1–3 рази, зараховуємо такі семантичні типи порівнянь: людина — природне явище, природне явище — предмет, людина — збірне поняття, рослина — предмет, предмет — речовина, соматизм людини — соматизм тварини, абстрактне поняття — збірне поняття, абстрактне поняття — речовина, географічна назва — людина, небесне тіло — істота, абстрактне поняття — рослина, речовина — речовина, людина — ре-

човина, рослина — речовина, абстрактне поняття — речовина, географічний об'єкт — речовина, абстрактне поняття — будівля, часове поняття — часове поняття, водоймище — водоймище, абстрактне поняття — фізичне явище, населений пункт — предмет, будівля — абстрактне поняття, рослина — людина, предмет — міфічна істота та інші. Усього зафіксовано 72 семантичних типи порівнянь в аналізованому творі.

Об'єкти порівняння найрізноманітніші. Усього Ліна Костенко в аналізованому романі використовує 119 об'єктів порівняння, що свідчить про свідомий добір об'єктів порівняння, про кропітку працю над порівняльними конструкціями. Тільки 13 слів повторюється тих самих (але не більше двох разів) або в різних граматичних формах чи які є спорідненими: *дим (2), світ (2), рій (2), ніж (2), звір (2), лебеді (2)/лебедин, листя /лист, чернець/черниця, хмари/хмарка, бджола/бджілонька, тінь/тіні, чорт/чортеня, привид/привиди*. Наприклад:

*Уміє перекинутись в сороку,
а то виходить з комина, як дим [7:11];
А сам він дід старезний, полотняний.
А в нього сива борода, як дим [7:38];
Гули думки, сколошкані, як рій [7:45];
...навколо свахи ходять роєм,
А зверху Галя котить гарбузи... [7:47];
Здається, що й листок би цілувала,
в дзвіночку ночувала, як бджола ... [7:55];
Була у мене мати, наче бджілонька [7:137].*

Учені пропонують розрізняти логічні та образні порівняння. Перші передбачають встановлення ступеня схожості або відмінності між предметами одного класу, коли до уваги беруться всі властивості, ознаки порівнюваних предметів, але виокремлюється щось одне. Другі, на відміну від перших, вихоплюють якусь одну найвиразнішу ознаку, часом навіть несподівану, та, ігноруючи інші ознаки, роблять її основною [4: 359–360]. В. А. Чабаненко говорить про порівняння з прозорою логіко-семантичною основою, які сприймаються без інтелектуального напруження, і порівняння зі складною логіко-семантичною основою, які вимагають від людини асоціативної розумової активізації [10:121]. Зауважимо, що в художньому мовленні Ліни Костенко наявні порівняння першого й другого типу. Перші з них є загальномовними, а другі — індивідуально-авторськими. Саме вони є творчим витвором, що постає на основі несподіваних зістав-

лень, базується на основі суб'єктивних естетичних уподобань. Для розуміння індивідуальної мовної картини світу поетеси вони є важливим складником у структурі ідіостилю.

Суб'єкти порівняння в Ліни Костенко теж різні, хоч іноді трапляється, що ними виступають ті самі явища, предмети тощо (*душа, життя, очі, хата, обличчя*), напр.:

*Свою пригаслу душу
чи донесу, як свічку на Страсть? [77:69];
Душа марніла, як зів'яле клечання [7:73];
І, як печаль одвічна, двоєдина,
душа Раїни плаче по церквах [7:97];
Як реп'яшки, зелені оченята
і пишно закоплені вуста [7:47];
Грицько був красень, очі — як терночки [7:51].*

Зрідка те саме поняття виступає то суб'єктом, то об'єктом порівняння (*печаль, ромен, груша*):

*Там зорі в небі чисті, як ромен [7: 35];
Дрібний ромен, як вижовкла мережка,
красолька, мак і королевий цвіт,—
усе цвіте і кланяється літу [7:56].*

Велику роль у створенні художнього образу, у процесі порівняння відіграє асоціативність. Асоціативність є основою багатьох порівнянь у творчості Ліни Костенко. Такі порівняння ґрунтуються не на реальній подібності, схожості предметів і явищ, а на уявленнях, думках, почуттях, внаслідок яких одне уявлення, почуття викликає інше. Це, власне, те, на чому наголошують мовознавці, досліджуючи порівняння в художньому мовленні.

Сила поезій Ліни Костенко в конкретиці, зримості і водночас особистісності сприйняття картин життя. Хоч точніше було б сказати, що це не картини, а саме життя пульсує в кожному рядочку, у кожному слові, бо поетеса пише тільки те, що народжене її серцем. А в серці — цілий Всесвіт людських почуттів і вся Україна з її історією і долею [1:2].

Вважаємо, що індивідуально-образні порівняння у творчості поетеси потребують детального вивчення як у ліричних, так і в історичних поетичних творах із кута зору стилістики експресивних засобів.

1. Біленко В. “Слова як сонце сходили в мені” / В. Біленко // Сільські вісті. — 2010. — 19 березня. — С. 1–2.

2. Ефимов А. И. Язык сатиры Салтыкова-Щедрина / А. И. Ефимов. — М.: Изд-во МГУ, 1953. — 496 с.
3. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. К. Кучеренко. — К.: Вид-во КДУ, 1959. — 108 с.
4. Мацько Л. І. Стилiстика української мови: підруч. / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М.; за ред. Л. І. Мацько. — К.: Вища школа, 2003. — 462 с.
5. М'яснянкiна Л. І. Порівняння в iдіостилі М. О. Шолохова: функціонально-семантичний і прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. І. М'яснянкiна. — Х., 2002. — 17 с.
6. Николаева Г. Е. О специфике художественной литературы / Г. Е. Николаева // Вопросы философии. — 1953. — № 6. — С. 94–95.
7. Поезія: Ліна Костенко. Олександр Олесь. Василь Симоненко. Василь Стус. — К.: Наукова думка, 1999. — 272 с.
8. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. — М.: Учпедгиз, 1968. — Т. 3. — 536 с.
9. Харитончик З. А. Сравнение в процессах языковой номинации / З. А. Харитончик, С. Е. Паромчик // Синтагматика слова, словосочетания и предложения. — Волгоград: ВГУ, 1988. — С. 71–91.
10. Чабаненко В. Стилiстика експресивних засобів української мови : монографія / Чабаненко В. А. — Запоріжжя : ЗДУ, 2002. — 351 с.

УДК 811.161.2'38

О. О. Сікорська

ЗОНА ПЕРЕТИНУ ПОТЕНЦІЙНИХ ФУНКЦІЙ З ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОЮ КАТЕГОРІЄЮ ПЕРСОНАЛЬНОСТІ

Сікорська О. О. Зона перетину потенційних функцій з функціонально-семантичною категорією персональності.

Статтю присвячено вивченню особливостей взаємодії функцій потенційності з функціями персональності. Аналізуються можливі варіанти вираження можливості/неможливості та необхідності з погляду зв'язку дії з конкретним діячем (особою).

Ключові слова: можливість, неможливість, необхідність, персональність, категорія.

Сикорская О. А. Зона пересечения потенциальных функций с функционально-семантической категорией персональности.

Статья посвящена изучению взаимодействия функций потенциальности с функциями персональности. Проанализированы варианты выражения

возможности/невозможности и необходимости в аспекте связи действия с конкретным субъектом (особой).

Ключові слова: возможность, невозможность, необходимость, персональность, категория.

Sikorska O. O. Intersection zone of the potential functions with the functional and semantical personality category.

The article is devoted to studying of the features interaction of the functions potentiality with the functions personality. Analyzed the possible options for expressing possibility / impossibility and necessity in terms of communication with a specific figure (person).

Key words: possibility, impossibility, necessity, personality, category.

До складу функціонально-семантичної категорії персональності входять узагальнено-особова мікрокатегорія, неозначено-особова мікрокатегорія, які досить тісно взаємодіють з категорією потенційності, а саме з можливістю/неможливістю та необхідністю (в означено-узагальнено-особовому типі функціонування). Для висловлювань, що містять потенційний тип функціонування, характерним є явно виражений модальний відтінок і досить значний ступінь узагальненості. Конкретний факт дії у потенційному типі функціонування є можливим або неможливим для діяча у будь-якому часі. Таке значення постійної можливості/неможливості, необхідності завжди пов'язане із значною узагальненістю. Найчастіше вживаються в потенційному значенні форми 2-ї особи однини ДВ, рідше НДВ. Зв'язок дії з конкретним діячем часто послаблений і ніби виходить на другий план, головне — це характеристика явища, про яке мовиться [2:97].

При вираженні функції можливості, з погляду зв'язку дії з конкретним діячем, можна виокремити два випадки:

1) конкретний факт дії, пов'язаний з мовцем (або з групою мовців, включаючи мовця): *На такому ентузіазмі заїдеш замість Карпат у лікарню*; 2) конкретний факт дії, пов'язаний з особою, що не бере участі в мовленні: — *Цього доб'єш тільки довбнею*; *З дурного, як зі святого — візьмеш небагато*. З точки зору ступеня узагальненості особи, дія може обмежуватися мовцем, а також поширюватися на групу осіб або будь-яку особу: — *До твого ідіотизму це далеко, але ти таки ідіотієш, напевно, за це я тобі ручусь* (І. Багрянний). Можливість обмежується одним мовцем. Висловлення *Цього доб'єш тільки довбнею* вказує на віднесеність можливої дії до будь-якої особи. Зміна ступеня узагальненості залежить від лексичних засобів, які виражають будь-

який ступінь абстрактності. Наявність, наприклад, займенника *такий* сприяє посиленню узагальненості, а демонстратив *цей* конкретизує зміст висловлення, звужує узагальненість: пор. *Такий зробить все, що завгодно* і *Цей зробить все, що завгодно*. Власне модальний демонстратив виявляється в тих випадках, коли ім'я індивідуалізоване контекстом або ситуацією і не вимагає додаткової ідентифікації контекстом, зазвичай для позначення особи. Найчастіше трапляється експресивний демонстратив із значенням негативної оцінки [3:199].

У функції неможливості з точки зору зв'язку з конкретним дієчем (мовцем, адресатом) виділяють:

1) конкретний факт дії, пов'язаний з мовцем: *І коли б мала навіть десять алмазів, то не приставиш голови Василеві* (І. Кочерга); 2) конкретний факт дії, пов'язаний з адресатом: — *Сам упадеши без підпори, довго не вистойи!* — крикнув *Гюргію Сивоок* (П. Загребельний); 3) узагальнена ситуація, підставою для якої слугує дія особи, що не бере участі у мовленні. Головний член у таких реченнях виражається формою дієслова 2-ї особи однини майбутнього часу ДВ із заперечною часткою *не*: *Все можна змінити: доми, одягачку, воям дати іншу зброю, напхати пельку заморськими наїдками й напитками, та душу не виймеш, не вставиш іншу, чужу* (П. Загребельний). Неможливість, що стосується осіб, які не беруть участі у мовленні, істотна і для мовця, і для будь-якої особи.

З точки зору узагальненості особи можна намітити градацію від неможливості, що обмежується одним мовцем, до об'єктивної неможливості, істотної для будь-якої особи: а) неможливість дії істотна тільки для мовця, типова для даної одиничної ситуації: *Поет весняного похмілля — так він сам казав про себе і краще за нього не скажеш* (А. Кокотюха); б) ситуація конкретна, одинична, але може бути віднесена і до інших осіб: — *Лайся, не лайся, а з цілим пір'ячком ти від мене не вийдеш* (І. Кочерга).

Функція необхідності також взаємодіє з категорією персональності, оскільки за допомогою категорії особи в реченні отримують вираження особи-істоти, які безпосередньо пов'язані з необхідністю — мовець та слухач. Найбільш поширеним засобом вираження особи є займенники, які відіграють важливу роль в реалізації певних комбінацій компонентів семантики необхідності в ситуації спілкування.

Постійне використання особових займенників вводить у контекст необхідності категорію дейксиса, котра зазвичай розуміється як вка-

зівка на такі елементи ситуації, як мовець, співрозмовник, час і місце, а також все, що відноситься до акту мовлення (особи, предмети, присутні в даний момент, часові відношення) [3:6]. Дейктичний елемент визначається ситуацією безпосереднього спілкування між мовцем і слухачем [1:38].

З точки зору відношення мовця до слухача і суб'єкта дії можна виділити: 1) встановлення мовцем необхідності власних дій і вчинків. Суб'єкт може бути виражений особовим займенником 1-ї особи однини і 1-ї особи множини, якщо, крім мовця, суб'єкт дії позначає всіх осіб, які беруть участь у ситуації спілкування: *Сьогодні такий день, коли я нарешті повинен відкритися вам; Тим більше ми повинні пам'ятати про перших, хто своїм життям і здоров'ям загасив полум'я ядерного пекла — пожежників* (Урядовий кур'єр). *Сьогодні, зазначив Міністр, ми повинні бути разом, бо немає вищої цінності, ніж та, щоб Україна була шанована у світі, демократична і правова держава* (Урядовий кур'єр). Дані висловлення мають супутнє значення категоричності;

2) мовець спонукає слухача до певних дій, слухач є суб'єктом дії і виражений особовим займенником 2-ї особи: *Ти — до останньої секундочки своєї Повинен, мусиш, просто необхідний Зробити це тьмояменне горе світу Бодай на краплю менш безвихідним* (І. Драч);

3) мовець у безпосередньому спілкуванні із співрозмовником дає оцінку діяльності суб'єкта дії, який, як правило, не є учасником ситуації. Тут спонукальність ослаблена, оскільки відсутня адресованість дії суб'єкту дії. Суб'єкт дії виражається займенником 3-ї особи: *Якщо все списувати на нерви, вони (курці) повинні курити навіть уві сні* (А. Кокотюха). *У кожному типі взаємовідносин він (підприємець) повинен мати високий ступень соціальної відповідальності* (А. В. Погорілецька). Сполучення модальних лексем з інфінітивом є свого роду синтагматичною структурою, яка функціонує в оточенні певних граматичних категорій і прямо залежить від особливостей вираження цих категорій, в даному випадку від категорії персональності. Конструкції часто набувають модального значення, сполучаючись із модальними дієсловами. Дієслівно-займенниковий комплекс загалом набуває ряду дієслівних характеристик, а займенникові суб'єкти надають йому різноманітних значень, що пов'язуються із загальними характеристиками висловлення. Такі речення за семантикою являють собою єдині структури. Займенники, які входять до них, не є заміниками ні актантів, ні предикатів, вони лише утворюють разом з дієсловами єдиний комплекс [3:174].

В узагальнено-особових реченнях, які виражають функцію повинності, головний член виражається дієсловом НДВ у формі 3-ї особи множини: *На ображених воду возять; За добро добром платять.*

В узагальнено-особових реченнях з об'єктивною функцією неминучості головний член виражається дієсловом ДВ, рідше НДВ 2-ї особи однини імператива з часткою *не* або без неї. Значення неминучості підкреслюється в таких реченнях обставиною *завжди*: *Завжди чекай від нього якоїсь витівки; От так завжди: рушай у дорогу.* Іноді головний член такого типу може виражатися формою дієслова 2-ї особи однини майбутнього часу: *Завжди знайдеш роботу, коли їсти захочеться.*

У реченнях із функцією змушеності головний член виражений дієсловом у формі 2-ї особи однини без частки *не*. Змушеність у таких реченнях відноситься до будь-якої особи і підкреслюється обставиною: *Тільки з любові й терпиш його; Тільки й мимоволі й накричиш.*

Отже, категорія потенційності сполучається і взаємодіє з категорією персональності, оскільки об'єктивна модальність є необхідною конструктивною ознакою будь-якого узагальнено-особового речення. Найчастіше в потенційному значенні вживається форма 2-ї особи однини дієслова ДВ, рідше НДВ. В узагальнено-особових реченнях, які виражають функцію повинності, головний член виступає дієсловом НДВ у формі 3-ї особи множини. Іноді суб'єкт представлений формою 1-ї особи однини або множини, якщо, крім мовця, суб'єкт позначає всіх осіб, які беруть участь у ситуації спілкування. І особові займенники, і вказівні набувають різноманітних додаткових значень там, де вони виявляються надлишковими у своїх основних функціях.

1. Вольф Е. М. Грамматика и семантика местоимений / Е. М. Вольф. — М. : Наука, 1974. — 224 с.

2. Малеев Б. Г. О типах обобщенно-личного функционирования глагольных форм 2 лица единственного числа / Б. Г. Малеев // Функциональный анализ грамматических категорий и единиц. — Л. : ЛГПИ, 1976. — С. 90–124.

3. Фомина Л. М. Взаимодействие модальных глаголов со значением необходимости с грамматическими категориями времени и лица / Л. М. Фомина // Системное описание лексики германских языков. — Л. : ЛГУ, 1985. — Вып. 5. — С. 38–43.

О. П. Трумко

**КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ БАТЬКІВ
У СІМ'ЯХ ПРЕДСТАВНИКІВ ПОЛЬСЬКОЇ ШЛЯХТИ
(на матеріалі творів І. Франка)**

Трумко О. Комунікативні стратегії і тактики батьків у сім'ях представників польської шляхти (на матеріалі творів І. Франка).

В статті описано комунікативні стратегії і тактики, що характеризують мовлення батька/матері до доньки у сім'ях польської шляхти. Розкрито мовні ознаки комунікації *батько — дочка, мати — дочка*.

Ключові слова: комунікативна стратегія, комунікативна тактика, мовні засоби вираження.

Трумко О. Коммуникативные стратегии и тактики родителей в семьях представителей польской шляхты (на материале произведений И. Франко).

В статье описаны коммуникативные стратегии и тактики, характеризующие речь отца/матери к дочери в семьях польской шляхты. Раскрыты языковые признаки коммуникации *отец — дочь, мать — дочь*.

Ключевые слова: коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, языковые средства выражения.

Trumko O. Parents' communicative strategies and tactics in the Polish Szlachta representatives' families (based on I. Franko's works).

The article describes communication strategies and tactics that characterization the speech between father/mother and daughter in the families of polish nobility. It reveals linguistic means of communication *father — daughter, mother — daughter*.

Key words: communicative strategy, communicative tactic, linguistic means of expression.

У сучасному українському мовознавстві питання міжособистісної комунікації є все ще маловивченим. Один із його аспектів — мовлення сім'ї — вимагає детального аналізу з урахуванням її соціального статусу.

Мета статті — виявити комунікативні стратегії і тактики, що реалізуються в мовленні батька до доньки та матері до доньки в сім'ях представників польської шляхти.

Джерельною базою послужили Івана Франка повість “Великий шум” (т. 22) та роман “Не спитавши броду” (т. 18), вибір яких зумов-

лений віковими (дорослі — діти) та становими (польська шляхта) характеристиками комунікантів.

1. Спілкування *батько — дочка*.

Комунікативні стратегії і тактики, що характеризують мовлення батьків, розглянемо на прикладі взаємодії *батько — дочка*.

1-й приклад.

ДОНЬКА: — Таточку, я свободна, свободна, свободна!

БАТЬКО: — Від чого свободна, дитино моя?

ДОНЬКА: — Не від чого, питай, а від кого. Від нього, могого мужа і ката.

БАТЬКО: — Де ж він подівся?

ДОНЬКА: — Лишился в Венеції.

БАТЬКО: — І пустив тебе додому?

ДОНЬКА: — Пустив, таточку, бо мусив.

БАТЬКО: — Ти узискала розвід?

ДОНЬКА: — Узискала? Нас розвело море, оте чудове, сапфірове венецьке море.

БАТЬКО: — Не розумію, що хочеш сказати сим, моя дитино.

ДОНЬКА: — ...Я вбила його!

БАТЬКО: — Ти... вбила... його? — простогнав він, левде переводячи дух.

ДОНЬКА: — Так, таточку! Але лише морально. Адже бачиш, що я свободна, що мене пустили, не арештували...

БАТЬКО: — Говори ясніше, Женю, говори ясніше, а то я нічогосінько не розумію! — все ще з виразом страшного затурбування говорив батько.

ДОНЬКА: — Ох, се ціла історія, чисто як із італійської новели з часів ренесансу, фантастична, а проте й сьогодні можлива і дійсно правдива. Се можливе лише в Італії, тій дійсній країні чудес.

БАТЬКО: — Говори про себе, доню, а не про Італію, — шептав батько, палений цікавістю і нетерплячкою. Та вона верзла далі своє, як розпещена дитина.

ДОНЬКА: — Не говори про Італію! — скрикнула зі святим обуренням і сплеснула в долоні. — Як же я можу не говорити...

БАТЬКО: — Говори ясніше, Женю, говори ясніше, бо мені в голові мутиться.

ДОНЬКА: — Не бійтеся, таточку, я зараз скажу вам усе, як перед богом, по щирій правді...

БАТЬКО: — Брешеш, суко! — не міг здержати себе батько, щоб не скрикнути брутално. — Ти добре знала, до чого воно йдеться.

ДОНЬКА: — Знала чи не знала, кому яке діло до того? Я дала йому щедрю милостиню і не ждала за се нічого.

БАТЬКО: — Не сказала, але серцем бажала.

ДОНЬКА: — Сердечні бажання бог судить, а ви не маєте права. Згадайте моє положення.

Батько поблід, потім помалу взяв її руку, притулив до своїх уст і сказав лагідно:

БАТЬКО: — Твоя правда (Великий шум, т. 22, с. 314–317).

Ініціатором комунікації виступає донька. Вона повідомляє батькові, що розлучилася з чоловіком. Комунікативна мета батька — з'ясувати, яким чином їй це вдалося. Макроструктуру діалогу формує перебіг **стратегій: кооперативності — конфронтативності — кооперативності**, зумовлений комунікативною поведінкою доньки.

Стратегія кооперативності. Батько застосовує її з метою отримати інформацію про причини повернення доньки додому та зникнення її чоловіка.

Тактику спонукання до надання інформації передають питальні речення (“*Від чого свободна, дитино моя?*”, “*Де ж він подівся?*”, “*І пустив тебе додому?*”, “*Ти узискала розвід?*”), звертання *дитино моя*, що виконує функцію спонукання адресата до відповіді й засвідчує прихильність батька до доньки.

Непрямі відповіді доньки на запитання змушують батька змінити комунікативну тактику. Він декларує своє нерозуміння ситуації за допомогою **тактики надання нової інформації**. Її зміст передають розповідне речення (“*Не розумію, що хочеш сказати сим, моя дитино*”), дієслова дійсного способу у сполученні із заперечною часткою не (*не розумію*), що виражає позицію батька, та ласкаве звертання (*моя дитино*), яке засвідчує прагнення батька зберегти кооперативність у спілкуванні та спонукати доньку до відповідей на нові запитання.

Довідавшись, що донька вбила свого чоловіка, батько висловлює недовіру до її слів. Комунікацію відображають **тактики перевірки змісту інформації та спонукання до виконання певних дій**. Першу з них виражає питально-риторичне речення (“*Ти... вбила... його?*”), зміст якого формує повторення слів доньки (*вбила його*), та зміна тону мовлення батька, який засвідчує його переживання та емоційність (*простогнав він*). Другу з названих тактик передають спонукальні речення (“*Говори ясніше, Женю, говори ясніше, а то я нічогосінько не розумію.*”, “*Говори про себе, доню, а не про Італію*”, “*Говори ясніше, Женю, говори ясніше, бо мені в голові мутиться*”), дієслово наказового способу *го-*

вори у сполученні з прислівником *ясніше* (тобто батько вказує на те, який чином повинна говорити донька) або у сполученні з прийменником *про* та зворотним займенником *себе* (батько вказує на те, про кого повинна говорити донька), звертання до співрозмовника (*Женю, доню*). Спонування батька супроводжується засобами аргументації: він пояснює доньці, чому саме вона повинна говорити ясніше (“*я нічогосінько не розумію, мені в голові мутиться*”). Про батькову зацікавленість в отриманні інформації свідчить також зміна тону його мовлення (*говорив, шептав*).

Відповідь доньки про те, що вона не наказувала вбивати свого чоловіка, викликає у батька сумнів, тому, щоб змусити її сказати правду, він змінює тип комунікативної стратегії.

Стратегія конфронтації. Її насамперед виражає **тактика висунення звинувачень**. Батько звинувачує доньку у брехні, про це свідчать окличне речення (“*Брешеш, суко!*”) та лайливе звертання (*суко*), що негативно номінує адресата. Стверджувальні речення (“*Ти добре знала, до чого воно йдеться*”, “*Не сказала, але серцем бажала*”) виступають у ролі засобів його звинувачень.

Однак аргументи доньки змушують батька змінити свою думку, а тому і стратегію спілкування — із конфронтативної на кооперативну.

Кооперативна стратегія. Її ілюструє **тактика згоди**, виражена стверджувальним реченням (“*Твоя правда*”) та невербальними засобами комунікації (*взяв її руку, притулив до своїх уст і сказав лагідно*).

2-й приклад.

БАТЬКО: — *Що?* — скрикнув батько, хоч відразу надіявся такої відповіді. — *Підеш за нього, за хлопа неотесаного, злидаря, що нині не п’є, завтра може розпитися?*

ДОНЬКА: — *Що може бути, того ніхто не знає,* — скромно, але твердо відповіла Галя. — *Я можу завтра вмерти.*

БАТЬКО: — *Воліла б нині вмерти, ніж маєш таке говорити!* — скрикнув пан, тепер почувуючи, до чого воно справді йдеться.

ДОНЬКА: — *Таточку,* — озвалася Галя, — *а що мене мало тягти до тих кавалерів, яких ви мені раяли досі? Їх титули, що один граф, а другий барон?*

БАТЬКО: — *А хоч би й так.*

ДОНЬКА: — *А один сточений хворобою, напівідіот, а другий п’яниця і картяр, що, видимо, тільки й спекулював на ваш маєток. Я вашого маєтку не хочу і не хочу бути його додатком та його жертвою. Я вже повноліття і хочу йти за того, хто мені до вподоби. А заперати мене до*

монастиря ані навіть держати мене в своїм домі против моєї волі ви не маєте права.

БАТЬКО: — *Не маю права!* — аж скрикнув батько. — *А ти відки до того приходиш учити мене права?*

ДОНЬКА: — *Бо бачу, що ви його не знаєте, коли таке говорите. Я такими словами не дам себе залякати.*

БАТЬКО: — *Побачимо, чи се пусті слова. А поперед усього забирайся відси з покою. Що родичі скажуть, те й буде.*

ДОНЬКА: — *Я родичів шаную, — сказала Галя, — але в таких річах, як замужжя, маю свою волю. І наперед вам кажу, не мучтеся ніякими нарадами. Я хочу бути Костева і буду Костева.*

БАТЬКО: — *Але ж я тебе проклену! Я тобі ніколи благословенства не дам!*

ДОНЬКА: — *То не давайте. Обійдуся. Аби мене бог благословив. І мама поблагословить.*

БАТЬКО: — *Я тебе видідичу! Я тобі нічого в посазі не дам! Йди гола з моєї хати!* (Великий шум, т. 22, с. 251–252).

Батько не згідний із бажанням доньки одружитися з простим парубком. Спілкування батька та дочки здійснюється за допомогою різних стратегій у такому напрямі: **стратегія конфронтації — вираження агресії — маніпуляції — вираження агресії.**

Стратегія конфронтації. Її передає **тактика критичної оцінки дій дітей**, за допомогою якої батько висловлює своє нерозуміння позиції доньки та надає їй негативну оцінку. Серед засобів вираження знаходимо питально-риторичні речення (“*Що?*”, “*Підеш за нього, за хлопа неотесаного, злидаря, що нині не н’є, завтра може розпитися?*”), що виконують функцію уточнення змісту інформації наданої донькою, виражають нерозуміння її позиції, а також лексику із негативно-забарвленою семантикою (“*хлоп неотесаний*”, “*злидар*”, “*може розпитися*”), що характеризує ставлення батька до парубка, якого обрала донька. Тон мовлення батька (*скрикнув*) підкреслює його емоційність.

Критику батька відображає його мовленнєвий хід: “— *Воліла б нині вмерти, ніж маєш таке говорити!*”, виражений складнопідрядним реченням. Спочатку батько вдається до спонування (його виражає дієслово умовного способу у сполученні з інфінітивом *воліла б вмерти*), далі вказує на причину своїх міркувань: він категорично незгідний з рішенням доньки. Зіставний сполучник *ніж* сприяє зіставленню пропозицій, їх оцінці, внаслідок чого одна з них визнається за кращу.

Батько доводить свою правоту за допомогою **тактики запевнення**, наголошуючи на тому, що доньці повинні подобатися наречені з відповідним соціальним статусом. Цю тактику у мовленні батька ілюструє стверджувальне речення (“*А хоч би й так*”), стверджувальна частка *так* і підсилювальні частки (*хоч, би*).

Тактика докору є відповіддю батька на заперечення доньки, вона виражена повторенням її слів у формі окличного речення (“*Не маю права!*”) та питально-риторичним реченням (“*А ти відки до того приходиш учити мене права?*”), що вказує на статус батька і підкреслює роль цього статусу в житті дочки.

Оскільки мовлення дочки залишається конфліктним, батько змушений вдаватися до нової стратегії.

Стратегія вираження агресії. Батько підкреслює, що дочка залежна тільки від його волі, про це свідчать **тактики погрози** (“*Побачимо, чи се пусті слова...*”) та **грубого спонування** (“*А поперед усього забирайся відси з покою*”). Першу з них, як правило, реалізують з метою примусити адресата підкорюватися волі мовця і виконувати дії, які суперечать його (адресата) інтересам [7: 169]. У мовленні батька цю тактику виражає вставне дієслово *побачимо*, що власне її експлікує. Зміст іншої тактики, до якої вдається батько з метою визначити подальші дії доньки та засвідчити свій авторитет, передають дієслово наказового способу *забирайся* (*відси з покою*) та прислівник *поперед*, що вказує на час виконання дії.

Стратегія маніпуляції. **Тактика надання нової інформування** виступає у ролі засобу маніпуляції — право вибору передає родині. Тактика виражена розповідним реченням (“*Що родичі скажуть, те й буде*”), дієсловами дійсного способу майбутнього часу (*буде, скажуть*).

Категоричність доньки змушує батька знову змінити тип стратегії спілкування.

Стратегія вираження агресії. Її реалізує **тактика погрози**. Існує думка, що цю тактику передає наявність у структурі висловлювання умовної частини та частини експлікації мовцем дії, яку він має намір здійснити, якщо умовна дія не буде виконана [2: 146]. У нашому прикладі батько каже, що проклене доньку, не благословить її шлюб, залишить без спадку і титулу, якщо вона вийде заміж за бідного селянина. Мовні засоби вираження: окличні речення (“*Але ж я тебе проклену!*”, “*Я тобі ніколи благословенства не дам!*”, “*Я тебе видідичу!*”, “*Я тобі нічого в посазі не дам!*”), повторення займенника *я*, що виражає егоцентрованість висловлювання: надмірну увагу мовця до себе

та небажання рахуватися з партнерами по комунікації, характеризує мовця як авторитарну особистість [5: 8], дієслова дійсного способу майбутнього часу, що передають зміст дій батька: *проклену (тебе), не дам (благословенства), видідичу (тебе), не дам (нічого в посазі)*, прислівник *ніколи*, що засвідчує категоричність батька та наказ, що виражений за допомогою окличного речення (“*Йди гола з моєї хати!*”) і дієслова наказового способу (*йди*).

2. Спілкування *мати — дочка*.

1-й приклад.

МАТИ: — ... Але бо й ти, Густю, — додала, по хвилі звертаючись до доньки, *— бачиш, що се грубіян, чоловік без виховання, і не перестанеш з ним розмовляти. Я аж сама не знала, що зо мною діється, слухаючи його бесіди.*

ДОНЬКА: — Мама надто остро судять, — сказала немов в задумі *Густя. — Мені він не видався ані грубіяном, ані чоловіком без виховання.*

МАТИ: — Ха, ха, ха! А се хіба добрий тон закидати дамі, що не знає етнографії, не розуміє того, що говорить?

ДОНЬКА: — Але ж се правда, моя мамо. Я ж справді етнографії не знаю. А хіба ж він для доброго тону мав брехати?

МАТИ: — Моя мила, я сего не жадаю, хоть добрий тон часом і сего вимагає. Але повинен знати, як сказати, коли що сказати і коли змовчати (Не спитавши броду, т. 18, с. 358–359).

Ініціатором розмови виступає мати, вона негативно оцінює дії доньки. Спілкування матері й дочки можна розкрити за допомогою стратегій конфронтації та маніпуляції.

Стратегія конфронтації. В її основі — негативна оцінка діям доньки, виражена за допомогою тактики критичної оцінки дій дітей, яку мати детермінує протиставлення “*бачиш, що се грубіян, чоловік без виховання*” ↔ “*не перестаєш з ним говорити*” та апелюванням на свій авторитет (“*Я аж сама не знала, що зо мною діється, слухаючи його бесіди*”). Її мовлення є емоційним, на що вказує нанизування часток (*але, бо*) та звертань (*ти, Густю*).

У відповідь на критику, дочка звинувачує матір та виправдовує себе. Мати прагне переконати її у своєму об’єктивному ставленні до гостя, нав’язуючи дочці своє бачення ситуації через непрямі засоби вираження. Вони і стали засобом реалізації стратегії маніпуляції.

Стратегія маніпуляції. Її забезпечує тактика докору, яку передають питально-риторичне (“*А се хіба добрий тон закидати дамі, що не знає етнографії, не розуміє того, що говорить?*”) та розповідне (“*Але пови-*

нен знати, як сказати, коли що сказати і коли змовчати”) речення, що містять непряму оцінку дій гостя з урахуванням власної системи цінностей, частки *хіба*, що вживається як допоміжний підсилювальний засіб для вираження сумніву, здивування, недовіри, повторення вигуків *Ха, ха, ха* (передає незгоду з чим-небудь, неприйнятності чогось, іноді з відтінком іронії), звертання (*моя мила*), що використовується матір’ю для пом’якшення змісту сказаного. Мати непрямо вказує на свою правоту (“*я сего не жадаю, хоть...*”).

2-й приклад.

ДОНЬКА: — *Але ж, мамочко, — вступилась Густя, — прецінь же Густав його перший визвав і перший йому грубіянство сказав.*

МАТИ: — *Яке грубіянство, яке? Що про хлопську кров запитався? Овва!*

ДОНЬКА: — *Нехай і так, що се не грубіянство, а все-таки дуже неделікатне запитання. Адже ж Густав знав, що він хлопський син!*

МАТИ: — *Овва, ще з ним делікатно обходитися!* — скрикнула пані Трацька. — *То тоді вже так собі розберуть, що й про респект уся забудуть.*

ДОНЬКА: — *Мамочко, та хіба ж ви в нім респект утвердите, коли його нарівні з слугами трактуватимете? Адже він не наш слуга, а гість, то треба його як гостя приймати. А притім все-таки слухач університету, хто знає, якої ще кар’єри дійде.*

МАТИ: — *Говори, адвокате, говори!* — сказала, трохи лагідніючи і всміхаючись, мати. — *Цікава я знати, що він тобі дав за те, що ти так за ним обстаси?* (Не спитавши броду, т. 18, с. 378–379).

Мовлення матері, що висловлює свою незгоду із звинуваченнями доньки, ілюструють **стратегії конфронтації та маніпуляції**.

Стратегія конфронтації. Мати вдається до неї з метою виправдання своїх дій, через звинувачення доньки у несправедливому ставленні, за допомогою **тактик докору та заперечення**. Докір передають питально-риторичні речення (“*Яке грубіянство, яке?*”, “*Що про хлопську кров запитався?*”), що заперечують негативну оцінку доньки, повторення питального займенника *яке*, що виражає заперечення, вигук *овва*, що передає здивування матері, нерозуміння позиції доньки. Заперечення, що виражено імпліцитно, передають окличне речення (“*ще з ним делікатно обходитися!*”), вигук *овва*. Посилюють його засоби аргументації (розповідне речення “*То тоді вже так собі розберуть, що й про респект уся забудуть*”), за допомогою яких мати вказує на можливі негативні наслідки, у разі виконання запропо-

нованих дочкою дій (“так собі розберуть, що й про респект уся забудуть”).

Стратегія маніпуляції. Щоб спонукати дочку змінити свою думку, мати використовує нову стратегію. Вона змінює критику дій доньки на непряме глузування над ними (вважаючи, що так може вплинути на позицію доньки), тобто вдається до **тактики іронії**. Мовні засоби: питально-риторичне речення (“*Цікава я знати, що він тобі дав за те, що ти так за ним обстаєш?*”), повторення дієслів наказового способу *говори*, що є спонукуванням до дії та її негативною оцінкою, іронічне звертання *адвокате*, що дає оцінку діям донька, та невербальні засоби комунікації (*всміхаючись*).

Розглянуті приклади дозволили виокремити стратегії і тактики, що характеризують мовлення батька до доньки: вираження агресії (тактики *грубого спонування* та *погрози*), кооперативності (тактики *згоди*, *надання нової інформації*, *перевірки змісту інформації*, *спонування до виконання певних дій* та *спонування до надання інформації*), конфронтації (тактики *висунення звинувачень*, *докору*, *запевнення*, *критичної оцінки дій дітей*), маніпуляції (тактика *надання нової інформації*). Мовлення матері до доньки розкривають стратегія конфронтації (тактики *докору*, *заперечення* та *критичної оцінки дій дітей*) та стратегія маніпуляції (тактики *докору* та *іронії*).

Мовними засобами вираження цих стратегій і тактик є лексеми, що передають негативну оцінку дій доньки, дієслова наказового та дійсного способу, вставні дієслова, прислівники, що виражають категоричність, підсилювальні частки, вигуки, звертання (зокрема, іронічні та лайливі звертання), різні типи речень (окличні, питальні, питально-риторичні, спонукальні, стверджувальні та розповідні речення). Також батьки використовують невербальні засоби комунікації (зміна інтонації мовлення, кінетичні жести).

Отже, спілкування батьків до дітей у сім'ях польської шляхти забезпечили стратегії вираження агресії, кооперативності, конфронтації та маніпуляції.

Окремі стратегії (конфронтації та маніпуляції) характеризують мовлення і батька, і матері до дочок, однак ці стратегії виражені різними тактиками.

Щоб зрозуміти стратегії і тактики комунікації *батьки — діти*, потрібно розглянути інші сім'ї, взявши до уваги ширший контекст творів І. Франка.

1. Андрієнко Т. Мовленнєвий акт іронії в англійській мові (на матеріалі художньої літератури XVI та XX століть) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Т. Андрієнко. — К., 2002. — 18 с.
2. Быстров В. Полииллокутивность речевых жанров угрозы с условным компонентом / В. Быстров // Язык, культура и социум в гуманитарной парадигме. — Тверь, 1999. — С. 145–150.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : Перун, 2005. — 1728 с.
4. Иссерс О. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. Иссерс. — М. : УРСС, 2003. — 286 с.
5. Крючкова П. Авторитарный дискурс (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / П. Крючкова. — К., 2003. — 21 с.
6. Проценко О. Маніпуляція як вид імпліцитного впливу в дискурсі родинного спілкування / О. Проценко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. — Л., 2011. — С. 132–137.
7. Рабенко Т. Языковые средства реализации речевого жанра угрозы / Т. Рабенко // Юрислингвистика-8: Русский язык и современное российское право: межвузовский сборник научных трудов / под ред. Н. Голева. — Кемерово-Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2007. — С. 168–174.
8. Семенюк А. Гендерні та вікові особливості кооперативної мовленнєвої поведінки в сімейному дискурсі (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / А. Семенюк. — Д., 2007. — 21 с.
9. Труфанова И. О разграничения понятий: речевой акт, речевой жанр, речевая стратегия, речевая тактика / И. Труфанова // Филологические науки. — 2001. — № 3. — С. 56–65.
10. Фролова І. Стратегія конфронтації в англійській мові / І. Фролова. — Х., 2009. — 344 с.
11. Франко І. Великий шум / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50 томах. — К. : Наукова думка, 1979. — Т. 22. — С. 208–317.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ СТИЛІСТИКА СЛОВТВІР

УДК 81.373.612

Т. В. Бабич

ПЕРЕРОЗПОДІЛ СЕМАНТИЧНИХ ОЗНАК ВСЕРЕДИНІ ЛЕКСЕМИ

Бабич Т. В. Перерозподіл семантичних ознак всередині лексеми.

Статтю присвячено проблемі смислового варіювання слів у мовленні, де відбувається “зіштовхування” з іншими, не властивими цій лексемі в узуальному вживанні смислами.

Ключові слова: лексема, смислове варіювання, поетичний текст, семантичні трансформації, семантичні ознаки.

Бабич Т. В. Перераспределение семантических признаков всередине лексеми.

Статья посвящена проблеме смыслового варьирования слов в речи, где происходит “столкновение” с другими, не характерными для этой лексеми в узуальном использовании смыслами.

Ключевые слова: лексема, смысловое варьирование, поэтический текст, семантические трансформации, семантические характеристики.

Babich T. V. Semantic attributes' redistribution inside the lexeme.

The current stage of linguistic researchers noted increased attention to the various problems of lexical semantics. One of the central place among them given to the problem of semantic variation of words in speech hen there is “pushing” with others, not peculiar to this token in the nationwide use of meanings.

Key words: token, lexical semantics, innovative transformation, semantic variation of words, poetic text, redistribution semantic features semantic transformation, semantic features.

При вивченні художньо мовлення недостатньо, на нашу думку, уваги приділено глибинному аналізу семантичних перетворень слів у поетичних текстах, серед яких важливе місце посідає перерозподіл семантичних ознак всередині лексеми. Це положення стало осно-

вою для цілої низки праць, автори яких засвідчують сучасні погляди на особливості та структуру значення слів у системі літературно-художнього твору та у мовленні загалом. До таких праць зокрема належать розвідки Л. І. Белехової, Ю. О. Карпенка [2], Ю. С. Лазебника [3], В. М. Манакіна [4], О. О. Семенець [5], Н. В. Слухай (Молодаєвої), Ж. П. Соколовської, В. А. Чабаненка та інших.

Метою статті є встановлення фактів перерозподілу семантичних ознак всередині лексеми в поетичних текстах Ліни Костенко, Василя Симоненка та їх значень у відбитку лінгвоконцептуальної та когнітивної картини письменника. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення такого завдання: встановити семантичні зв'язки, в яких міститься логічна вказівка на можливість мотивації ознак одного об'єкта іншим.

Основу семантичних інновацій, що регулюють функціонування одиниць лексико-семантичного рівня, є актуалізація смислових елементів, сем, адже саме вони керують комунікативними намірами висловлювання. Під актуалізацією семи слід розуміти комунікативно зумовлене виділення семи у структурі значення, яке призводить до “сприйняття учасниками акту спілкування як комунікативно-релевантного, яке включається в актуальний смисл слова” [7, 15]. Процес лексичної актуалізації встановлює ситуативний зв'язок між мовною формою та завдяки посередництву вибіркового суб'єктивного відбитку художником навколишнього світу — фактом позамовної дійсності. “Функція актуалізації, — за вдалим висловом Ш. Баллі, — полягає у переведенні мови у мовлення” [1, 65].

Наслідком таких змін стає виникнення різного роду мікрозначень слова, оскільки актуалізується не весь семний склад цього значення, а тільки певна його частина, навіть тільки одна його сема. Ці процеси в семантичній структурі слова Ю. С. Лазебник визначає як семантичний розвиток. “Семантичний розвиток — це актуалізація (під дією контексту) у структурі слова тієї семантичної ознаки, яка необхідна для його (слова) узгодження із семантикою навколишнього світу, та нейтралізації інших сем, що стає основою контекстуальної транспозиції стилістичного забарвлення лексеми” [3, 241]. Іншими словами, актуалізація семантичних ознак на рівні індивідуального мовлення представлена “звуженням” конкретного словесного значення. Таким чином, слово у своєму новому значенні наділене рідкісною властивістю: воно здатне передавати найрізноманітніші значення, найтонші смислові відтінки; набуває можли-

вості вміщувати багатше значення, оперуючи при цьому незначним набором семантичних ознак порівняно з його корелятом у лексичній системі.

Вирішального ж значення у вираженні ідейно-образного змісту твору набувають мовні одиниці, які містять інформацію про склад думок та почуттів ліричного героя. При перерозподілі семантичних ознак всередині лексеми семантика мовних одиниць трансформується в результаті семантичних зв'язків у синтагматиці, формується під впливом контексту й ситуації та набуває смислових прирощень, стаючи носієм нового образного смислу. У результаті цього естетична спрямованість тексту зумовлює своєрідність його структурно-семантичної організації. Зміна того компонента семантичної структури слова, що належить до предметно-логічної частини, відбувається не ізольовано, а пов'язана з перебудовою інших компонентів, природно, з різним ступенем виявлення.

Перерозподіл семантичних ознак всередині лексеми має свою специфіку, яка зумовлена лінгвоестетичною природою мовного знака в художньому тексті. Іншими словами, функціонування мовних одиниць у творі мовного мистецтва визначається не лише правилами мовної системи, але й закономірностями організації художнього цілого, його ідейно-образним змістом. Поетичний текст стає генератором творення нових смислів, які перетворюють увесь світ, слугуючи темі та ідеї художнього задуму.

В контексті встановлюються логічні зв'язки, в яких міститься семантична вказівка, що спрямовує розуміння нового смислу мовної одиниці в художньому тексті.

Достатньо обґрунтованим є припущення, що ступінь семантичних перетворень визначає такий найзагальніший тип цього явища, що не порушує предметно-логічну частину, змінюється лише відношення до денотата (конкретний предмета, що актуалізується в момент мовлення).

Розглянемо детальніше в таких поетичних рядках:

*Сухі гілки — це вже вінок терновий.
Останній клен світ за очі забіг.
Залишився єдиний **лист кленовий** —
бетонний лист — розв'язкою доріг (1, 76).*

Слово *лист* у наведеному контексті одночасно актуалізує семантичні ознаки двох різних значень. Порівнюємо: лист¹ — орган по-

вітряного живлення і газообміну рослин у вигляді тонкої, звичайно зеленої пластинки [6, IV, 491] та лист² — тонкий щільний шматок або шар якого-небудь матеріалу [6, IV, 491]. Семема *лист*¹ актуалізується у словосполученні *лист кленовий* та співвідноситься з рядком *бетонний лист* — *розв'язкою доріг*, що сприяє перерозподілу смислових акцентів завдяки наявності спільних сем 'тонка', 'площина' і викликає взаємодію вказаних значень слова в контексті.

Описуючи наведене явище, слід зазначити важливу особливість, яка виявляється в тому, що семантичні ознаки одного значення (несуттєвого, випадкового в цьому контексті) проникають у семантичну структуру іншого значення, яке гарантовано актуалізується. Особливість такої взаємодії в художньому мовленні полягає в тому, що значення слова або семантичні ознаки, що випадково з'являються в певному словосполученні на рівні мовної системи, на художньому рівні є естетично виправданими.

Розглянемо ще один приклад:

Асфальтом бралась корсунська сошейка.
На цвинтар наступає автовокзал.
— А цю не руште, тут лежить Сошенко, —
хтось на твою могилу показав.
Ти в цей **асфальт** печально так вклинився.
Де твій народ? То в черзі, то в юрбі.
А хтось постояв, хтось і поклонився.
Оце і є наш пам'ятник тобі? (1, 240).

В цих рядках привертає до себе увагу лексема *асфальт*, що в одному поетичному творі реалізує відразу декілька значень. Перше значення — чорна смолиста маса природного походження або штучно виготовлена з бітуму і тонкоподрібнених мінеральних матеріалів [6, I, 69], друге — шлях, тротуар, покриті цією масою [6, I, 69]. Семема 'шлях, тротуар, покриті цією масою' знаходить свою реалізацію у рядку "Ти в цей *асфальт* печально так вклинився". Такий перерозподіл семем можливий лише тому, що вони стають елементами однієї мікросистеми — багатозначного слова.

Порівняймо також використання різних семем лексеми *квіти* (*квіт*) (одне значення — частина рослини, що виросла на кінці стебла, має різне забарвлення і приємний запах [6, IV, 134], інше — найкраща частина чого небудь [6, IV, 134]). Поетичне світосприйняття втілене в художньому образі за допомогою взаємного переплітання різних значень того самого слова. Пояснювати виникнення подібної

образності, за словами В. А. Симоненка, все одно, що цитувати її, тому наводимо поетичні рядки:

*Люди дивляться, п'яніють, в них кохаються віки,
Нареченим їх дарують, заплітають у вінки.
Ними кожен свою радість,
власне щастя назива,
Квіти часто нам говорять
втричі більше, ніж слова (2, 52);
Але є ще кращі **квіти**, невидимі для очей.
Не цвітуть вони на клумбах і на тихих озерцях,
А цвітуть вони у грудях,
у людських цвітуть серцях.
В щирім серці, в чесних грудях —
вірю, знаю! — квіти є! (С 2004, 52).*

Таким чином, семантичні перетворення лексичних одиниць зумовлені характером їхнього функціонування й актуалізацією реальних та потенційних сем у контексті художнього твору. В процесі перерозподілу семантичних одиниць відбувається диференціація окремих значень багатозначного слова. Ці значення отримують здатність розвивати свої потенційні можливості, набуваючи на рівні художнього мовлення статусу самостійного слова.

Запропонований підхід дасть підстави у подальших дослідженнях з'ясувати механізми утворення багатозначності та допоможе зрозуміти естетичну природу мови художнього тексту.

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. — М.: Иностранная литература, 1955. — 416 с.

2. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика Ліни Костенко / Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник; [відп. ред. Карпенко Ю. О.]. — Одеса: Астропринт, 2004. — 215 с.

3. Лазебник Ю. С. Поезія як модель світу: лінгвістичний аспект: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Юрій Сергійович Лазебник. — К., 1996. — 334 с.

4. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. — К.: Знання, 2004. — 326 с.

5. Семенець О. О. Синергетика поетичного слова / О. О. Семенець. — Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004. — 338 с.

6. Словник української мови: в 11 томах. — К.: Наукова думка, 1970–1980.

7. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи / И. А. Стернин. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. — 171 с.

Ілюстративний матеріал

1. Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко. — К.: Дніпро, 1989. — 560 с.
2. Симоненко В. А. Твори: у 2 томах / В. А. Симоненко, — Черкаси: Брама — Україна, 2004.

УДК 811.161.2'42

Ю. Б. Бабій

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗВУКОВИХ ПОВТОРІВ У РЕКЛАМНИХ СЛОГАНАХ

Бабій Ю. Б. Функціональні особливості звукових повторів у рекламних слоганах.

Статтю присвячено комплексному аналізу функційних характеристик звукових повторів у рекламних текстах. Виявлено основні принципи їхньої організації.

Ключові слова: рекламний текст, слоган, звуковий повтор, функційні особливості.

Бабий Ю. Б. Функциональные особенности звуковых повторов в рекламных слоганах.

Статья посвящена комплексному исследованию функциональных характеристик звуковых повторов в рекламных текстах. Выявлены основные принципы их организации.

Ключевые слова: рекламный текст, слоган, звуковой повтор, функциональные особенности.

Babiy Y. B. Functional peculiarities of the acoustic iterations in advertisement slogans.

The article is is sanctified to complex research of functional features of voice repetitions in advertisement texts, description of basic principles of their organization.

Key words: advertisement text, slogan, voice repetition, functional features.

Сьогодні реклама проникла в усі сфери людської діяльності, формуючи естетичні погляди споживачів. Вона є діалогом між виробником та покупцем і, як правило, націлена на певну категорію людей. Головним для рекламистів є добір потрібних слів, які б закарбувалися у пам'яті людей та створили позитивне асоціативне поле. Таку функцію виконує, у першу чергу, рекламний слоган [6, с. 10].

Говорячи про особливості слогану, важливо зазначити його вплив на масову свідомість аудиторії та формування комунікативних здібностей одержувачів рекламної інформації. З одного боку, слоган можна розглядати як особливе “дзеркало” культури, що об’єктивно відображає середовище комунікації суспільства. В цьому і виявляється унікальність слогану як соціального явища, оскільки він прагне “розмовляти” однією мовою із споживачем, бути максимально зрозумілим і близьким тій аудиторії, на яку спрямований [8, с. 108].

Останнім часом слоган досить активно вивчається лінгвістами в контексті синтаксичної організації, лексичної спрямованості, морфологічної насиченості. Фонетичні засоби мови надзвичайно багатогранні, вони містять стилістичні можливості, відрізняються емоційністю й експресивністю, а отже, і значущістю [4, с. 173]. У зв’язку із цим **метою статті** є детальна характеристика функціональних особливостей фоностилістичних засобів мови (зокрема, звукових повторів) у межах рекламних слоганів.

Звукові повтори у проаналізованих (близько 1500 одиниць) рекламних слоганах виконують такі функції: емоційну, асоціативно-образну, експресивну, композиційну, імпресивну, смислову, естетичну, стилістичну.

Емоційна функція. Цю функцію називають також емотивною, виразовою. Вона виявляється у вираженні ставлення мовця до змісту його повідомлення, відношенні суб’єкта мовлення до об’єкта мовлення, у почуттях і емоціях мовця. Емоційна функція притаманна будь-якому висловлюванню, будь-якому тексту [3, с. 63]. Цю функцію не слід плутати з експресивною. Вираження мовця і вираження почуттів та оцінок, тенденція до урізноманітнення мовлення — це різні речі, хоч і пов’язані між собою [3, с. 63]. У рекламних слоганах емоційну функцію підсилюють звукові повтори: “Мейбелін. **Всі в захваті від тебе**” — повторення двох приголосних і голосного викликає цілу палітру емоцій. Приклади емоційної функції у слоганах: “МТС. На крок **попереду**”, “Еталон. Повний бак **впевненості**”, “Ременс. Відновлює баланс **гормонів**”, “Еліен. Чи **вірите ви в надзвичайне?**”, “М1. Кров з **молоком**”, “Нівеа — **ніжний до шкіри**”, “Палет. Нова **справжня розкіш**”, “Рексона. Захист від **білих слідів**”, “Натурелла. **Турбота про шкіру**”, “Радість у вашому **домі**” (Rowenta), “**Осягнення досконалості**” (Kenwood), “РОСТА. **Взлети без падінь**”, “Tchibo Exclusive. **Створювати найкраще**”.

Асоціативно-образна функція сприяє виділенню характерних ознак образу. Звукові повтори не обмежуються відображенням лише слухових вражень. Діапазон їхніх виразових можливостей ширший: вони можуть зображати різноманітні за характером дії (енергійні, поривчасті та спокійні), відображати настрій та почуття героя [2, с. 126]. Наприклад, “Нескафе. Золото, **відтворене у каві**”, “**Нівеа. Гарний настрій** твого тіла”, “**Вінстон. Живи справжнім**”, “**Копірайтер. Сила думки і енергія слова**”, “**Корега. Впевненість без обмежень**”. Така фонетична організація мовлення підсилює виразність слів.

Українська мова має велику кількість слів, які можуть виступати в мовленні як асоціативно-образні. Одні з них вимовляються енергійно (бій, крик, різко, грубо), інші — м’яко, ніжно (милий, ніжність, любов, таяти), треті нагадують шепіт (тиша, слухати, мовчки) [2, с.127]. На ці слова й спирається звукопис. Органічний зв’язок звукопису із змістом, єдність слова та образу надають мовленню яскраву експресію. Звукопис спирається на повторення окремих звуків, так і на повторення однакових співзвуч: “**Жардін. І кожен ковток неповторний**”. Тут стикаються співзвучні склади (ко — ок — не — ен), які відтворюють характер самої дії.

Експресивна функція. Ця функція передбачає представлення у висловлюванні самого мовця. Кожен текст, кожен акт говоріння несе в собі певну інформацію про позамовну дійсність, водночас містить інформацію про автора. Говорячи про будь-що, людина мимохідь говорить про себе, свої здібності, розвиток, владу, вподобання тощо. Експресивна функція мови є не метою, а умовою використання мови і виявляється незалежно від волі мовця [3, с. 63]. У рекламних слоганах вона виявляється так: “**Всі в захваті від тебе, а ти — від Мейбелін**”, “**Люмене. Неперевершене сяяння**”, “**Х’юго. Твій аромат, твої правила**”, “**Піар. Спосіб змусити придбати навіть сміття**”, “**LG. Свобода простору**”, “**Кіс Кіс. Коштовні відтінки, ніжність та шаленість**”, “**Тодес. Косметика з енергією танцю**”, “**ДЦ. Якість за помірну ціну**”.

Композиційна функція зв’язує частини тексту. Звукові повтори можуть грати композиційну роль: надавати подібне звучання смисловим відрізкам фрази і відрізнати фонетично кожен новий образ [2, с.128]. Наприклад: “**Сіос. Догляд став доступним**”. Тут повторення звуків с — д — о об’єднують слова, пов’язані з образом доглянутості, краси. Іншого звукового забарвлення отримує порівняння “як дружба” у слогані “**Рогань. Справжнє як наша дружба**”. “Перекличка” приголосного та голосного відрізняє наступні мовленнєві відрізки, розділені

паузами: “**Карт Ноар. Кава, що пробуджує бажання**”. Таким чином, розвиток теми знаходить поступове відображення в алітераціях та асонансах. Не порушуючи цілісності частин тексту, звукові повтори можуть відтінювати зміну картин. Наприклад, “**Дольче Віта. Сонячна дієта для ідеальної жінки**”, “**Лінекс. Лікує дисбактеріоз та кошкові розлади**”, “**Нівеа. Надто красиво, щоб приховувати**”, “**Фейм. Кращий персонал для кращих компаній**”, “**І неможливе можливо!**” (Motorola), “**Ми фінансуємо все, що змінює життя на краще**” (Менатеп).

Імпресивна функція. Вона полягає в тому, що мова впливає на слухача, тобто адресата висловлюваної думки, який є обов’язковим учасником спілкування. Цю функцію ще називають апелятивною. Надзвичайно виразно вона виявляється, наприклад, у військових командах. До спеціальних мовних засобів, що сприяють реалізації імпресивної функції, належать звертання, наказовий спосіб дієслова, деякі частки, тощо. Вона притаманна кожному висловлюванню, тому що слухач завжди виявляє певне ставлення до почутого, якимось на нього реагує [3, с. 63]. У рекламних слоганах вона реалізується так: “**Подбай про себе. Гарнієр**”, “**Арсенах. Хочеш миру, готуйся до війни**”, “**Авене. Беріть від сонця тільки найкраще**”, “**Відкрийте для себе ритуали краси від Деклеор!**”, “**Центрум — будь у центрі життя**”, “**Во5. Створи свій стиль впевнено**”, “**Дента Плюс. Ваш стоматологічний кабінет**”, “**Автобазар. Завітай і придбай**”, “**Де факто. Ваш бадьорий офіс**”, “**Максфактор. Професіонали рекомендують**”, “**Треба жити граючи!**” (Moulinex), “**Якість, якій ви можете довіритись**” (Proctor & Gamble), “**Зроби паузу, з’їж — Twix**”, “**Жокей. Дивись на життя веселіше!**”, “**Rich. Життя прекрасне як не крути**”.

Смислова функція. Звукові повтори можуть виконувати серйозну смислову функцію: підкреслювати логічно важливі слова, образи, мотиви, теми [2, с. 129]. Наприклад, “**Корона. Мистецтво елегантного подарунку**”. Звукопис може підсилювати логічні акценти у мовленні: фонетично підкреслені слова отримують у тексті особливе навантаження: “**Якобс Монарх. Сила аромоксамиту**”, “**Орал Бі. Відмовся від звичайного. Обери надзвичайне**”, “**Nescafe Classic. Глибокий свіжий смак**”, “**Кодак Роял Голд — для тих моментів, які найбільш значні**”, “**Зроблено з розумом! (Elektorlux)**”. Звукова подібність слів часто підкреслює смислову близькість, однорідність предметів.

Звукопис підкріплює граматичні зв’язки слів у тексті. Особливо наполегливо добиваються автори звукової подібності визначень і пояснюваних ними слів [2, с. 129]: “**Ф’южн — основа для бездоганно-**

го макіяжу”, “Зіберт — німецька якість, українська ціна”, “Сансілк. Сяйво світлого волосся”.

Нерідко можна спостерігати звукове наближення й інших граматично пов’язаних членів речення: підмета і присудка, — присудка і обставини, присудка і додатка [2, с. 129]: “**Во5. Волосся**, що сяє **здоров’ям**”, “**Сторі Кафе. Смакуй зіркові історії**”, “**Рібок. Обирати тобі**”, “**Вічі. Здоров’я прекрасне**”, “**Сметана Президент незамінна на вашій кухні**”, “**Ідеальна техніка для реального життя**” (Samsung). Звукові повтори в таких випадках підкреслюють логічні зв’язки слів.

Естетична функція. Мова фіксує в собі естетичні смаки й уподобання своїх носіїв. Милозвучність, гармонія змісту, форми і звучання, дотримання норм літературної мови у процесі спілкування стають для мовців джерелом естетичної насолоди, сприяють розвитку високого, естетичного стану. У своїй художній довершеній формі літературна мова сприймається естетично вихованими мовцями як естетичне явище. Мова є першоелементом культури, вона лежить в основі розвитку всіх інших видів мистецтва. І ті естетичні цінності, які ними породжуються, зумовлені значною мірою естетичними можливостями мови [2, с. 131].

Естетична функція характеризується спрямованістю на саме повідомлення. Головне, що відрізняє естетичну функцію мови, — це спрямованість форми словесного вираження не тільки на передачу того чи іншого змісту, але й на саму себе, на власне досконалість, яке дає змогу в самій мові відчувати прекрасне. Естетична функція мови вимагає роботи над словом з метою відкрити читачеві і слухачеві прекрасне в самому слові. Ця функція виявляється в таких рекламних слоганах [2, с. 131]: “**Лореаль. Код молодості**”, “**Честер. Абсолютний комфорт**”, “**Зодак. Світ без алергії**”, “**Герлайн. Безмежне джерело життя**”, “**Хонда. Нове втілення престижу**”, “**Тімотей. Природне живлення вашого волосся**”, “**Мері кей. Відкритий погляд та розкішні вії**”, “**Нісан Мікра. Міста створені для неї**”, “**Імпресіон. Завжди впевненість у результаті**”.

Стилістична функція. Художнє призначення звукових повторів може виявлятися у простому створенні гармонії, музичного звучання мовлення: “**Аерофлот. Ми літаємо скрізь, де є небо**”, “**Карт Ноар. Французька довершеність**”. Таке використання звукопису, якщо воно не приносить збитків логічній стороні мовлення, повністю естетично виправдане. Повторення співзвуч і окремих приголосних надає мовленню особливу красу. Навіть у прозі звукові повтори можуть буди за-

собом створення особливих музичних інтонацій: “Грінвіч. Нагорода собі”, “Кензо. У польоті над водою”, “Бонжур. Все заради жіночої втіхи”, “Дженіфіг. Концентрат молодості”, “Діор. Вишуканість та жіночність”. Проте, художники слова зазвичай не задовольняються красою звучання мовлення і намагаються використовувати звукові повтори для вирішення більш складних стилістичних завдань [2, с. 133].

Отже, всі фонетичні одиниці мови мають матеріальну сторону і свої функції. Вони повинні сприйматись органами чуття, насамперед органами слуху та зору. Функції фонем служать для позначення та розмежування чогось іншого, ідеального та матеріального. Однак, у всіх випадках фонема (скільки б їх не було у слові та у яких би поєднаннях вони не виступали) завжди виконують у складі слова свою основну функцію — увиразнити та вдосконалити текст, у нашому випадку, рекламний слоган.

1. Гнатюк А. Д. Засоби створення та інтенсифікації мовної експресії в газетно-журнальних жанрах // Мовознавство. — 1984. — № 2. — С. 37–42.

2. Голуб И. Б. Стилистика русского языка. — М., 1997. — 253 с.

3. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства: Підручник. — К.: Видавничий центр “Академія”, 2006. — 336 с.

4. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. — К.: Вища школа, 1987. — 345 с

5. Кохтев М. М. Реклама: искусство слова. Рекомендации для составителей рекламных текстов. — М., 1997. — 326 с.

6. Медведева Е. В. Рекламная коммуникация / Медведева Е. В. — М.: Издательство ЛКИ, 2008. — 208 с.

7. Миронов Ю. Б., Крамар Р. М. Основы рекламной деятельности. Навчальний посібник. — Дрогобич: Посвіт, 2007. — 108 с.

8. Морозова И. Слагая слоганы. — М.: РИП-Холдинг, 1998. — 174 с.

**НЕВЕРБАЛЬНІ КОМПОНЕНТИ СПІЛКУВАННЯ
ЯК СПОСІБ СУГЕСТИВНОГО ВПЛИВУ В ДИСКУРСІ
СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗМК**

Вейда Т. М. Невербальні компоненти спілкування як спосіб сугестивного впливу в дискурсі сучасних українських ЗМК.

Статтю присвячено дослідженню невербальних компонентів сугестивного впливу, що використовуються у професійній роботі українських журналістів.

Ключові слова: невербальні компоненти спілкування, ЗМК, сугестивний вплив, журналістський дискурс.

Вейда Т. М. Невербальные компоненты общения как способ суггестивного влияния в дискурсе современных украинских СМИ.

Статья посвящена исследованию невербальных компонентов суггестивного воздействия, используемых в профессиональной работе украинских журналистов.

Ключевые слова: невербальные компоненты общения, СМИ, суггестивная влияние, журналистский дискурс.

Veyda T. M. Non-verbal components of communication as a way suggestive influence in the discourse of modern Ukrainian media.

Article is devoted to non-verbal components of suggestive influence used in professional work of Ukrainian journalists.

Key words: non-verbal components of communication, media, suggestive influence, journalistic discourse.

Останнім часом дослідженням, присвяченим вивченню сугестивних аспектів у роботі представників масмедійної системи, приділяють увагу як вітчизняні, так і світові мовознавці і психологи. Слід зазначити, що найчастіше дослідники звертаються до проблем аналізу саме вербальних компонентів (або засобів) впливу на громадськість, різноманітним прийомом та технікам сугестії, що реалізуються у вербальних комунікативних актах журналістів, тим самим відводячи питанню дослідження невербальних засобів сугестивного впливу другорядну роль. Вважаємо, що аналіз елементів невербальних засобів навіювання у роботі сучасних українських журналістів має відбуватися разом із вивченням словесних засобів для представлення більш

повнішого та чіткого формулювання теорії феномену сугестивного впливу в сучасних ЗМК взагалі. Саме тому вважаємо нашу розвідку актуальною.

Теоретичною базою дослідження виступили праці вітчизняних та зарубіжних учених, які досліджують явище сугестії (Г. Гончаров, І. Черепанова, Б. Поршнев) та гіпнозу (Ж. Беккіо, Ш. Жюслен, А. Котлячков, М. Еріксон) у різних сферах суспільного життя, ґрунтовно вивчають феномен сугестивного впливу у засобах масової комунікації (А. Белецька, С. Ільєсова, С. Форманова, В. Германов, Т. Ковалевська, А. Ковалевська, Г. Гончаров). Практичною базою дослідження стали виступи українських журналістів, що сповіщають населення про останні новини (штатні журналісти каналів “1+1”, “Інтер”, “ICTV”, “СТБ”) та ведучі авторських телепередач на українському телебаченні (С. Шустер, Є. Кисельов, І. Ткаченко, А. Куліков).

Метою статті є виявлення й аналіз невербальних компонентів сугестивного впливу, що використовуються у професійній роботі українських журналістів. Мета зумовила вирішення таких **завдань**: проаналізувати та систематизувати невербальні компоненти (засоби) сугестивного впливу у роботі ЗМК, з’ясувати семантичні особливості, що зумовлюють їхню сугестивність.

До невербальних засобів комунікації традиційно уналежнюють такі поняття, як жести, поведінка, мова тіла та інтонація голосу, тобто всі активні засоби повсякденного спілкування. Французькі дослідники Ж. Беккіо та Ш. Жюслен зазначають, що “невербальні засоби навіювання надзвичайно численні та інтенсивно впливають на підсвідомому рівні. Вони різним чином можуть використовуватися діючими особами — свідомо чи несвідомо” [1, с. 40].

А. Піз стверджує, що за допомогою слів передається 7 % інформації, звукових засобів — 38 %, міміки, жестів, пози — 55 % [6, с. 13]. Г. Гончаров вважає, що “невербальна сугестія — це той вид навіювання, коли сугестор навіює що-небудь не вимовленими вголос словами, а всього лише подумки повторюваним наказом, перебуваючи іноді на значній відстані від реципієнта” і стверджує, що “основним методом невербального навіювання виступає *телепатія*, тобто *розумова сугестія*” [4, с. 114].

Так, однією з найбільш істотних знакових систем, яку використовують вітчизняні журналісти в комунікативному процесі з метою сугестивного впливу, є контакт очей та всіх додаткових до цього акту дій (гри бровами (на знак здивування або незгоди), швидких механіч-

них рухів стискання вій (знак вираження нерозуміння слів адресанта, великого здивування або вираження емоцій на кшталт “Я вперше про це чую!, Невже?!”), заплющення очей на проміжок часу більший, ніж того вимагає фізіологія людини (ця дія слугує для вгамування журналістом власних емоцій, звернення на себе уваги інших осіб комунікативної взаємодії тощо). Цей вид невербальної комунікації сугестивного впливу передає широкий спектр емоційно-оцінних вражень журналіста-сугестора та його суб’єктивних почуттів. У побутових ситуаціях комунікативної взаємодії люди не замислюються над тим, як “грають” їхні очі у процесі спілкування, тоді як представники масмедіа, маючи на меті вплинути на потенційних адресатів, навмисно використовують майже всі види сугестивної невербальної взаємодії у власній професійній інтеракції, оскільки від того, чи розуміє журналіст важливість невербальної комунікації, залежить сила впливу інформації на підсвідомість аудиторії [2, с. 60].

Зазначимо, що процес “контакту очей”, як і будь-який інший вид сугестивного впливу у журналістській комунікації, завжди супроводжується мовленнєвими актами, репліками або навіть є складником усього професійного дискурсу в цілому, що тільки насичують сугестивний вплив додатковими рушійними елементами, тоді як мовленнєвий сугестивний вплив залишає за собою домінуючу позицію у сфері здійснення навіювання.

Зауважимо, що сьогодні багато хто з відомих українських журналістів носить окуляри, що, у більшості випадків, теж виступає невербальним засобом сугестивного впливу на потенційних реципієнтів. На думку психологів, людина змінюється не тільки зовні, але й внутрішньо, коли носить окуляри. За їхніми ж дослідженнями, на 15 пунктів зростає IQ для оточуючих при наявності окулярів на обличчі певної людини. В Давньому Китаї, в деяких африканських країнах окуляри виступали символом мудрості та авторитету, а люди, що їх носили, вважалися розумними та поважними особистостями в суспільстві. Сьогодні в Україні окуляри носять найпопулярніші журналісти масмедійного простору: Савік Шустер, Євген Кисельов, Андрій Куліков, що здійснюють значний сугестивний вплив на суспільну думку громадян нашої країни. За традиційним стереотипом, що панує у нашому суспільстві, вважається, що людина, яка носить окуляри, зіпсувала зір від того, що багато читала за своє життя, а отже, багато знає, має високу професійну підготовку, тому такій людині можна довіряти, вона знає, про що говорить, тому є справжнім про-

фесіоналом своєї справи. На нашу думку, цей аксесуар виступає невербальним засобом сугестивного впливу в журналістській комунікації, оскільки викликає у реципієнтів-глядачів довірливе та поважливе ставлення до ведучого-сугестора, формує його позитивний імідж обізнаної, мудрої та високоерудованої людини.

В. Лабунська зазначає, що ефективність спілкування визначається не тільки ступенем розуміння слів співрозмовника, а й умінням правильно оцінити поведінку учасників спілкування, їхню міміку, жести, рухи, позу, спрямованість погляду, тобто зрозуміти мову спілкування. Ця мова дає змогу мовцеві повніше висловити свої почуття, показує, наскільки учасники діалогу володіють собою, як вони насправді ставляться один до одного [5, с. 35–36]. Іноді невербальні засоби комунікації журналістів висловлюють справжні їхні думки, суб'єктивне ставлення до події, явищ, слів іншої особистості, в той час як вербальна мова “говорить” зовсім про інше. Найчастіше мова саме невербальних засобів спілкування впливає на реципієнта більше, має більшу сугестивну вагу, ніж, наприклад, директивні мовленнєві акти журналіста, тому що перші орієнтовані тільки на підсвідоме сприйняття навіюваної інформації, оскільки впливають на психоемоційну сферу індивіда, подразнюючи мозок людини через або зорові, або, в деяких випадках, слухові рецептори сприйняття та обробки інформації.

Ж. Годен, посилаючись на визначення відомого психолога М. Еріксона, зазначає, що “невербальне повідомлення зазвичай передається жестами: приближення чи відсторонення (...) — ці послання людина може розшифрувати. Тон голосу теж несе повідомлення, разом із словами. Невербальне повідомлення відображає повідомлення підсвідомості. Але в деяких випадках створюються вони і за допомогою свідомості” [3, с. 41].

Розглядаючи прийом “активної жестикуляції” (виділено нами. — *Т. В.*) як способу навіювання в журналістській невербальній комунікації, ми помітили, що коли представник медіа системи намагається активно підкріпляти свій дискурс жестами рук, тим самим він: або відводить увагу від суті основної проблеми, ідею якої хоче донести до реципієнта, або ж навпаки, хоче підсилити значущість свого виступу, застосовуючи для цього, крім основних вербальних методів сугестивного впливу, ще і допоміжні, створюючи ефект набагато сильніший, ніж той, що отримується завдяки одноманітній передачі інформації, навіть із сугестивним підтекстом. На нашу думку, метод

“активної жестикуляції” призводить до того, що сама інформація набуває більш емоційного та експресивного забарвлення, реципієнт реагує на неї з більшою віддачею, оскільки основний сугестивний вплив здійснюється саме на підсвідоме людини, що призводить до запам’ятовування та відкладання сугестивної інформації, яку мав на меті донести журналіст до реципієнта.

Зазначимо, що у процесах двобічної взаємодії, тобто у випадках, коли журналіст або бере інтерв’ю, або у вигляді вільної бесіди спілкується із іншим комунікатором, деякі жести в таких випадках також можуть виступати інструментом впливу на підсвідомість, наприклад:

1. **Жести відвертості**, що свідчать про щирість і бажання говорити відверто. Найрозповсюдженішим жестом з даної категорії є жест “розкриті руки”, що здійснюють позитивний впливовий ефект на підсвідомість сугерентів, особливо у випадках, коли сугестор-журналіст, навіюючи щось, жестикулює руками долонями вверх, тим самим доводячи “чистоту” власних міркувань, незалежність та непідкупність.

2. **Жести й пози захисту**, що свідчать про те, що співрозмовник відчуває небезпеку чи погрозу. Найчастіше зустрічається жест простого схрещення рук, який виступає універсальним жестом на позначення захисту чи негативного ставлення до співрозмовника; може позначити спокій і впевненість, якщо атмосфера бесіди не характеризується конфліктним характером. Такий жест означає закритість журналіста-сугестора, неприйняття ним, наприклад, відповіді співрозмовника на поставлене запитання. Слід зазначити, що цей жест можна часто помітити в комунікативному процесі українських зірок телепростору (*С. Шустер, Є. Кісельов*), особливо під час проведення ними прямих ефірів з відомими політиками або іншими державними службовцями. Зазначимо також, що ці ж журналісти часто тримають руки в кишенях під час прослуховування відповідей своїх співрозмовників, що теж виступає ознакою закритості до слів іншого комунікатора. В. Ценев із цього приводу стверджує, що “ховання рук у такому випадку може вказувати на бажання щось приховати від вас або спотворити власне сутність та основну думку інформації, що повідомляється” [8, с. 6]. Така невербальна поведінка журналіста підсвідомо формує недовірливе ставлення і самих глядачів до цих особистостей.

О. Сергеева зазначає, що “для людини, яка має сумніви, характерні жести перебирання, перетирання чогось, почісування голови,

тобто жести повторювані та монотонні. Ці жести мають такі значення: по-перше, вони пов'язані з розумовою діяльністю (людина обмірковує Ваші аргументи), по-друге, вони мають на меті відвернути Вашу увагу, збити вас з пантелику. Людина в стані сумніву не концентрується на Вас і Ваших аргументах, у її рухах і жестах наявна деяка нервозність і метушливість” [7, с. 12]. Найрозповсюдженішими невербальними засобами такого типу виступають жести потирання або почісування очей, доторкання до носа чи його легке потирання, почісування вказівним пальцем правиці під мочкою вуха чи бокової частини шиї. У роботі ЗМК вони означають, що журналіст запідозрив співрозмовника у брехні, а у його аргументах — підступ та нещирість, що, у свою чергу, є основою для створення певного бар'єру щодо прийняття остаточного рішення сугерентом-глядачем з приводу того чи іншого питання. Завдяки таким невербальним комунікативним актам у потенційного сугерента несвідомо з'являються сумніви, він починає замислюватися над ситуацією, особливо якщо ці акти підкріплюються вербальними комунікативними засобами, тобто сугестивний вплив реалізується різнопланово, що забезпечує його безперечно подальшу результативність.

3. Жести розмірковувань і оцінювання виражають стан замислення й прагнення знайти рішення проблеми. Характерним таким жестом є “рука біля щоки”, що свідчить про те, що журналіста щось зацікавило, привернуло його увагу. Такий жест підсвідомо викликає у глядачів відповідне почуття, який призводить до того, що і сам сугерент із більшою зацікавленістю починає вслухуватись у слова головного комунікатора, з яким журналіст-сугестор веде діалог.

Зазначимо, що “деякі жести і пози, які свідчать про небажання слухати й прагнення закінчити бесіду, є досить красномовними. Якщо під час бесіди журналіст-сугестор опускає віки, то це свідчить про те, що він втомився чи співрозмовник йому набрид, або, може, він відчуває перевагу над ним”. Таким чином, він починає набридати і глядачу-сугеренту, його промова вже не сприймається так чітко, і сугестивна сила його висловлювань зменшується.

Таким чином, проаналізувавши та систематизувавши основні невербальні компоненти сугестивного впливу у професійній діяльності сучасних українських журналістів та з'ясувавши семантичні особливості, що зумовлюють їхню сугестивність, можемо стверджувати, що в сучасному інформаційному просторі засоби невербальної комунікації є потужним інструментом здійснення сугестивного впливу на

підсвідомість громадян нашої країни. Реалізуючись у різних типах та формах, вони мають змогу змінювати ідеологічні пріоритети потенційного реципієнта так само, як і вербальні засоби навіювання. Саме тому вважаємо дослідження основних невербальних компонентів сугестивного впливу актуальною проблемою у вітчизняній лінгвістичній науці, аналіз яких здійснюватиметься нами у наступних наукових розвідках.

1. Беккио Ж., Жюслен Ш. Новый гипноз: Практическое руководство / Ж. Беккио, Ш. Жюслен. — М., 1997. — 160 с.
2. Германов В. Г. Вплив ЗМІ на підсвідомість: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / В. Г. Германов; КНУ ім. Т. Шевченка. — К., 2003. — 174 с.
3. Годэн Ж. Новый гипноз: глоссарий, принципы и метод. Введение в эриксоновскую гипнотерапию / Ж. Годэн. — М., 2003. — 298 с.
4. Гончаров Г. А. Суггестия: теория и практика / Г. А. Гончаров. — М., 1995. — 320 с.
5. Лабунская В. А. Невербальное поведение / В. А. Лабунская. — Ростов-на-Дону, 1986. — 135 с.
6. Пиз А. Язык телодвижений. Как читать мысли других по их жестам / А. Пиз. — Нижний Новгород, 1992. — 262 с.
7. Сергеева О. Язык жестов. Как читать мысли без слов? / О. Сергеева. — М., 2008. — 128 с.
8. Ценев В. Язык политических телодвижений [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.e-reading.org.ua/book.php?book=62869>.

УДК 811.161.2'373.7:070

І. В. Лакомська

СУГЕСТИВНА ФУНКЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПРЕСІ (НА ПРИКЛАДІ ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКІВ)

Лакомська І. В. Сугестивна функція фразеологізмів у пресі (на прикладі газетних заголовків).

Статтю присвячено з'ясуванню впливових особливостей фразеологічних одиниць у газетних заголовках. Розглянуто субституцію як один із різновидів трансформації фразеологізмів, що слугує ефективним засобом впливу на читача.

Ключові слова: газетний заголовок, вплив, трансформація фразеологізмів, прагматична функція фразеологізмів.

Лакомская И. В. Суггестивная функция фразеологизмов в прессе (на примере газетных заголовков).

Статья посвящена определению суггестивных особенностей фразеологических единиц в газетных заголовках. Рассмотрена субституция как один из видов трансформации фразеологизмов, который служит эффективным средством влияния на читателя.

Ключевые слова: газетный заголовок, суггестия, трансформация фразеологизмов, прагматическая функция фразеологизмов.

Lakomska I. V. Phraseologisms' suggestive function in mass media (in newspaper headers).

The article is devoted to clarify the influential features of phraseological units in the newspaper headlines. The substitution as one of the types of phraseology transformation which serves as an effective tool of the influence on the reader is considered.

Key words: newspaper headlines, influence, transformation of phraseological units, the pragmatic function of phraseologism.

Сучасний стан різноаспектного вивчення мови засобів масової інформації відзначено рядом відповідних досліджень, здійснених на лексико-семантичному (М. Жовтобрюх, О. Стишов, Г. Шаповалова, І. Холявко), стилістичному (В. Вакуров, А. Коваль, О. Пономарів), граматичному рівнях (О. Литвинникова). Проте останнім часом учені активно наголошують на необхідності пояснення медійного впливу, про що свідчать ґрунтовні праці Т. Ковалевської, Л. Кудрявцевої, Н. Кутузи, Г. Почепцова, В. Різуна. Як зазначають дослідники, “нині функціонування ЗМІ спрямоване не лише на пізнання й відображення дійсності, але й на її перетворення шляхом впливу на свідомість та підсвідомість адресата” [3, 3], що визначає загальну специфіку медіапростору.

В цьому аспекті увагу дослідників привертають газетні заголовки як центри медійного повідомлення (В. Іванов, В. Галич, В. Ільченко, К. Турова, В. Слінчук, О. Козицька та ін.), що визначає актуальність і наукову релевантність обраної проблематики.

До мовних маркерів з потужним впливовим потенціалом, який максимально реалізується в структурі та семантиці газетних заголовків, учені уналежнюють фразеологізми, наголошуючи на їхній здатності загострювати увагу читача, тим самим здійснювати вплив [2, 24]. За твердженням Ж. Колоїз, “фразеологічні одиниці є оптимальним засобом впливу, послуговуючись яким адресант кодує певну інформацію не лише з метою донесення її до читача (адресата), а й

з метою актуалізації його уваги” [6, 34]. Особливо цікавим у цьому аспекті М. Багдасарян вважає використання трансформованих фразеологізмів, зокрема контекстуальних заміन компонентів ФО, які “деавтоматизують” сприйняття читача” [2, 26], залучаючи його до мовної гри, що визначається як “свідоме порушення мовних норм, правил мовленнєвого спілкування, а також перекручення мовних кліше з метою надання повідомленню більшої експресивної сили” [1, 81] і в такий спосіб максималізуючи впливові ефекти повідомлення. Проте зазначений аспект функціонування трансформованих ФО у заголовкових комплексах в українському мовознавстві практично не досліджувався, що увиразнює актуальність статті й визначає її основну мету, яка полягає в аналізі впливових потенцій трансформованих фразеологізмів у газетних заголовках. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

- з’ясувати особливості субституції як різновиду трансформації ФО в газетних заголовках та ефективного прийому мовної гри;
- виокремити структурні типи відповідних ФО та пояснити їхню продуктивність у газетних заголовках;
- виявити впливові особливості трансформованих фразеологізмів із субституцією в газетних заголовках.

Об’єктом нашої статті є заголовки української преси, предметом — впливові особливості трансформованих фразеологізмів у газетних заголовках. Фактичним матеріалом є заголовки газет “Україна молода”, “День”, “Голос України”, “Молодь України”, (які мають великі накладі і є газетами загальнонаціонального типу) за 2009 — початок 2012 років (57 одиниць).

Для досягнення поставленої мети у роботі використано такі методи, як структурний (зокрема методика дистрибутивного аналізу, спрямованого на встановлення характеристик і функціональних властивостей фразеологічних одиниць на підставі їхнього оточення) та елементи компонентного аналізу (за допомогою якого частково встановлювалася структура значення фразеологізмів); також застосовано кількісний метод, який дав змогу порівняти та узагальнити отримані результати.

У межах газетного заголовка фразеологізми зазнають багатьох змін на лексичному, граматичному, структурному рівнях, де останній становить особливий інтерес, оскільки саме зміни компонентів ФО більшою мірою уяскравлюють повідомлення та впливають на читача. Структурні видозміни фразеологічних одиниць при-

вертали увагу таких учених, як Н. Бойченко, В. Вакуров, В. Ковальов, О. Пономарів, М. Шанський. Відмітимо й наукові розвідки В. Ужченка та Д. Ужченка, де зазначено, що “дослідження широких трансформаційних потенцій ФО, безперервного оновлення їх компонентного складу, форми і структури... під впливом мовної системи, дії екстралінгвістичних факторів та під пером майстрів слова, спростували твердження про незмінність фразеологічних висловів” [15, 227]. Трансформація фразеологізмів (від лат. *transformatio* — зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей чого-небудь [10, 769]) визначається вченими як видозміна стійкого словосполучення, що уможлиблює досягнення комунікативно-інформаційної мети (Л. Майборода, О. Саввіна), або як один із видів синхронічного okazіонального варіювання і стилістичного прийому (Т. Свердан), що в цілому увиразнює оптимізацію природної виражальної енергії таких ФО.

Вчені виокремлюють такі різновиди трансформацій ФО, як субституція (заміна), редукція (усічення), розширення (додавання) компонентів та комбіновані зміни (О. Саввіна). Численні вибірки заголовків сучасної української преси із ФО свідчать, що найпродуктивнішим різновидом трансформації є субституція, яка передбачає цілеспрямовану заміну одного, кількох чи всіх компонентів фразеологічної одиниці (О. Логвиненко, Н. Хороз). Аналізуючи трансформації ФО в художніх творах, Д. Ужченко та В. Ужченко зазначають, що між замінюваними й новими компонентами відбувається складна семантико-експресивна й контекстно-стилістична взаємодія, спостерігаються найрізноманітніші форми “кореспонденції”. Ці моделі, на думку Д. Ужченка та В. Ужченка, мають відповідати таким вимогам: 1) субститут запрограмується семантико-структурними параметрами ФО; 2) обидва компоненти — традиційний і авторський — найчастіше слова однієї частини мови; 3) у ФО з парною, симетричною організацією — варіюється звичайно друга частина (компоненти другої частини); 4) порівняно із замінюваним словом субститут частіше експресивно насичений тощо [15, 236].

З огляду на сугестивні (впливові) потенції субституційованих ФО зазначимо, що вони є ефективним прийомом мовної гри, яка своїми експресивними властивостями має здатність впливати на емоційну сферу читача. Це доводять і погляди Т. Ковалевської та А. Овруцького, які уналежнюють мовну гру до прийомів сугестії та лінгвістичного маніпулювання. Н. Кутуза також наголошує на ефективності прийомів

мовної гри як актуалізаторів привертання уваги й запам'ятовування, що оптимізують сприйняття актуальної інформації [13, 107].

У проаналізованих заголовках (57 одиниць) широко представлені трансформовані фразеологізми, що фіксують різні типи модифікацій: заміну (38 % від загальної кількості заголовків), розширення (26 %), усічення (18 %) компонентів або комбінацію зазначених різновидів (28 %) у межах ФО. Найбільш частотною трансформацією ФО в заголовках є субституція, перевага якої зумовлюється властивістю таких ФО надавати заголовку більшої експресії, а отже, і потужніше впливати на читача. У роботі виокремлюємо такі структурні різновиди трансформованих ФО (відсоткові показники наводимо від загальної кількості ФО із субституцією): двокомпонентні (58 %) та багатоконпонентні (42 %). Частотність двокомпонентних ФО залежить від власне компонентного складу трансформованих ФО, де їхня структурна (компонентна) спрощеність відповідно полегшуватиме (отже, й оптимізуватиме) сприйняття.

Двокомпонентні заголовки ілюструємо такими прикладами: “*Дімкіна*” грамота” (Україна молода, 23.01.10) пор. ФО *китайська грамота* “що-небудь недоступне для розуміння, в якому складно розібратися” [14, 40]. Тут автор вдається до імпліцитної критики, вводячи антропонімний компонент (у статті йдеться про президента РФ: Дмитро Медведєв → “Дімка”), використаний у розмовному варіанті, що надає фамільярного відтінку повідомленню. Про таку особливість багатьох газетних заголовків зауважував і М. Багдасарян, вважаючи застосування просторічного відтінку прагматично релевантним, “оскільки одне з найважливіших комунікативних завдань преси — встановити контакт із читачем” [2,27], зокрема, і через штучне спрощення повідомлення. Неординарним є й заголовок “*Позолотіть трубу!*” (Україна молода, 24.03.09) пор. ФО *позолотити руку* “давати гроші за певну послугу” [14, 172]. Специфіка використання відомого фразеологізму полягає у створенні сатиричного відтінку наповнення — імператив, у якому використано дієслово (компонент ФО) *позолотіть*, складає враження заклику до дії, нововведений компонент (*труба*) спрямовує увагу читача на те, що мова йтиметься про газотранспортну систему України. Більшої емоційної насиченості повідомлення, замінюючи компонент фразеологізму, автор досягає й у заголовку “*Народився в бронезелеті*” (Україна молода, 17.06.09) пор. ФО *народитися у сорочці* “бути везучим, удачливим, щасливим” [14, 136], чим гіперболізує вдачу німецького школяра, який залишився живим після тяжкої

травми від падіння часток метеориту. Нестандартним і певною мірою парадоксальним є заголовок “Як **СНІД** на голову...” (Україна молода, 28.03.09) пор. **ФО як сніг на голову** “зовсім несподівано, раптово” [14, 194], в якому журналіст миттєво “шокує” та створює інтригу, що практично змушує читача ознайомитися з подальшою інформацією.

Сугестивної скерованості набуває й заголовок “*Не Шакірою єдиною*” (Україна молода, 07.10.11), де трансформується **ФО** біблійного походження *не хлібом єдиним* “крім матеріальних, мати і духовні інтереси” [14, 210] і вводиться новий компонент (ім’я відомої закордонної співачки), який виражає критичну оцінку автора, що має на меті вплинути на адресата: заінтригувати, привернути увагу. Реалізує стратегію впливу й заголовок “*Дамоклів референдум*” (Україна молода, 28.05.09), де журналіст використовує фразеологізм *Дамоклів меч* книжн. “небезпека або неприємність, що постійно загрожує кому-небудь” [14, 108] для зображення політичних баталій, що відбуваються в державі, тим самим увиразнюючи, оновлюючи усталене сприйняття цього **ФО**.

Отже, використання двокомпонентних заголовків, які ілюструють наведені приклади, реалізують субституцію одного компонента (переважно іменника), що не змінює частиномовної належності, проте є потужним елементом створення ефективного повідомлення. Замінювані компоненти є сугестивно навантаженими, оскільки виражають авторську критичну оцінку, іронію, гіперболізацію та ін., що привертає увагу читача, змушує його незвично, по-новому сприймати повідомлення, здійснювати суб’єктивну інтерпретацію, тим самим заглиблюватися у світ особистісних відчуттів, що, зокрема, і сприяє виникненню впливових ефектів.

Впливово активними є й багатоконпонентні заголовки, серед яких більшою частотністю вирізняються трикомпонентні (16 одиниць — 67 %), де зафіксовано заміни одного елемента (рідше двох). Наприклад, заголовок “*Успішний хід коровою*” (Україна молода, 24.05.12) ілюструє використання відомого фразеологізму *хід конем* — “дії або прийом, спрямовані на досягнення якоїсь мети без конфронтації, конфліктних ситуацій” [16, 745], де замінюється елемент **ФО** на контекстуально новий, неочікуваний, що й надає повідомленню іронічного забарвлення та додаткової експресії. Назва статті “*Сьоме колесо до воза*” (Україна молода, 27.04.12) пор. **ФО н’яте колесо до воза** — “зайвий, непотрібний” [14, 80] імпліцитно виявляє сатиричне ставлення автора щодо коментованої інформації (у статті йдеться про сьомого заступника губернатора Полтавської облдержадміністрації).

Заголовки “Сім п’ятниць на п’ятницю” (Україна молода, 03.07.09) — (у статті йдеться про планування позачергового засідання у парламенті, яке так і не може відбутися) та “Дві П’ятниці на тиждень” (Україна молода, 14.07.09) — (публікація, присвячена перемозі українського спортсмена на прізвище П’ятниця в однойменний день тижня) ілюструють трансформації відомого прислів’я *сім п’ятниць на тиждень* “хто-небудь часто і легко міняє свої рішення, наміри, настрої” [16, 163]. Впливова сила наведених прикладів, крім деавтоматизації сприйняття інформації, полягає й у створенні комічного ефекту, що надає оригінальності газетним назвам. Порушує стандарт і заголовок “*Випробування вогнем та ...гранатами*” (Молодь України, 28.02.12) пор. **ФО** *вогнем та мечем* (книжн.) “нешадно, з великою жорстокістю” [16, 119], в якому втілюється намір автора не лише поінформувати читача, а й вплинути, ввівши у структуру відомого **ФО** абсолютно неочікуваний компонент.

У наступних багатокомпонентних заголовках також використовуються заміна компонентів **ФО**: “*Парламент розставив усі крапки над “л”*” (Україна молода, 12.06.12) пор. **ФО** *розставити крапки над “і”* — “з’ясувати все до кінця” [14, 86]; “*Дембельський акорд*”, або чого очікувати абітурієнтам 2013” (Дзеркало тижня, 26.10.12–2.11.12) пор. **ФО** *останній акорд* “дія, явище, подія, якими що-небудь успішно завершується” [14, 7], але такі заголовкові комплекси не вирізняються частотністю, оскільки журналісти надають більшої переваги використанню лаконічних форм у назвах публікацій.

Отже, наведені приклади свідчать про розмаїття багатокомпонентних заголовків, де компоненти-субститути насичують повідомлення додатковими або ж і зовсім новими, несподіваними елементами, які порушують лінійність і стандарт, активно впливаючи на емоційну сферу читача й реалізуючи сугестивний потенціал фразеологічних одиниць.

Впливову потужність таких **ФО** у заголовках можна пояснити і технікою переривання патерну, “що позначає віднайдення єдиного елемента повторюваної поведінки, який потім неочікувано переривається...” [5, 199]. На думку Т. Ковалевської, серед розвинених індукцій, які максимально задіяні в сучасній практиці створення впливових контекстів, значна увага зосереджується саме на техніці переривання патерну. Дослідниця зазначає, що в такому разі працює психологічний механізм шокувальної поведінки, незбіг прогнозованої реакції співрозмовника з програмним “пакетом”, укла-

деним комунікатором [5,199]. Додаткова експресія досягається й авторською іронічністю, гумором, які також є “засобами активного впливу на читача” [11, 293].

Отже, трансформація фразеологізмів є прагматично зумовленою, спрямованою на досягнення впливу. Активно реалізують впливові стратегії ФО субститути як найпродуктивніші різновиди трансформації. Новоутворені одиниці вносять у заголовки елемент новизни та несподіванки, максималізуючи вплив на адресата. Вживання ФО із заміною елементів забезпечує динамізм повідомлення та урізноманітнює декодування поданої інформації. Крім того, трансформовані ФО активно реалізують мовну гру, сутність якої полягає в залученні уваги читача за рахунок порушення мовних або мовленнєвих норм. Прийоми мовної гри, яким притаманна компресія змісту, надають експресивності газетному заголовку, часто створюють гумористичний ефект, що в цілому употужнює вплив ФО.

Серед структурних моделей трансформованих ФО в газетних заголовках виокремлено багатоконпонентні та двоконпонентні, де останній різновид є більш продуктивним, оскільки спрощеність структури сприяє легшому сприйняттю медійних повідомлень, а отже, й активнішому впливу.

Подальші дослідження сугестивних потенцій трансформованих ФО у заголовкових комплексах дадуть змогу виявити особливості їхньої впливової природи, поглибити відомості про складники, що забезпечують ефективність газетних повідомлень, а також детальніше з'ясувати специфіку їхнього впливу на читача.

1. Анатомия рекламного образа / под общ. ред. А. В. Овруцкого. — СПб.: Питер, 2004. — 224 с.

2. Багдасарян М. А. Прагматический аспект функционирования фразеологических единиц в газетном тексте сатирической направленности / М. А. Багдасарян // Прагматические аспекты лексикологии и стилистики французского языка: Сборник научных трудов / редкол.: З. Н. Волкова (отв. ред.) и др. — М.: Московский ин-т иностр. языков им. Мориса Тореза. — 1987. — Вып. 292. — С. 21–30.

3. Бадрак В. В. Фактори ефективності і впливу друкованих ЗМІ (преси) на електорат: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец.: 10.01.08. “Журналістика” / В. В. Бадрак. — К., 2000. — 21 с.

4. Загнітко А. П., Шукіна І. А. Сучасний тлумачний словник української мови / А. П. Загнітко, І. А. Шукіна. — Донецьк: ТОВ “ВКФ “БАО”, 2009. — 960 с.

5. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: моногр. / Т. Ю. Ковалевська. — О.: Астропринт, 2008. — 324 с.
6. Колоїз Ж. В. Порухення фразеологічних норм як один із способів інтенсифікації виразності у мові ЗМІ / Ж. В. Колоїз // Мандрівець. — 2004. — № 2. — С. 34—39.
7. Мариненко І. О. Прислівники в пресових заголовках: семантика і структура / І. О. Мариненко // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. — 2011. — Філол. науки. — Вип. 28. — С. 259—264.
8. Мешкова И. Н. Прагматическая направленность передовой статьи / И. Н. Мешкова // Прагматические аспекты лексикологии и стилистики французского языка: Сборник научных трудов / редкол.: З. Н. Волкова (отв. ред.) и др. — М.: Московский ин-т иностр. языков им. Мориса Тореза. — 1987. — Вып. 292. — С. 95—104.
9. Непийвода Н. Ф. Мовні ігри та гумор у рекламному тексті / Н. Ф. Непийвода // Урок Української. — 2001. — № 10. — С. 20—24.
10. Новый словарь иностранных слов : 20 000 слов / укладання і передмова О. М. Сліпущко. — К.: Аконіт, 2007. — 848 с.
11. Потятинник Б., Лозинський М. Патогенний текст / Б. Потятинник, М. Лозинський. — Львів: Месіонер, 1996. — 296 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О. О. Селіванова. — Полтава: Довкілля — К., 2008. — 712 с.
13. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія — вплив — маніпуляція / Л. О. Кудрявцева, Л. П. Дядечко, О. М. Дорофєєва та ін. // Мовознавство. — 2005. — № 1. — С. 58—66.
14. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. — К.: Освіта, 1998. — 224 с.
15. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: [навч. посіб.] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. — К.: Знання, 2007. — 494 с.
16. Фразеологічний словник української мови: у 2 книгах. Кн. 2 / уклад. [В. М. Білоноженко та ін.]. — К.: Наук. думка, 1999. — 876 с.

**ПРОСТОРОВІ ЛЕКСИЧНІ МАРКЕРИ ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ
ХУДОЖНЬОГО ХРОНОТОПУ В ЖАНРІ ІСТОРИЧНОЇ ДРАМИ
(на матеріалі драми І. А. Кочерги “Ярослав Мудрий”)**

Немировська О. Ф. Просторові лексичні маркери як засіб створення художнього хронотопу в жанрі історичної драми (на матеріалі драми І. А. Кочерги “Ярослав Мудрий”).

У статті досліджуються лексичні засоби створення художнього хронотопу в жанрі історичної драми. Проаналізовано особливості побудови просторової домінанти, зумовлені картиною епохи, духом часу, авторською концепцією персонажів і цілого твору.

Ключові слова: авторська концепція, історична драма, просторові лексичні маркери, топоніми, художній простір, художній час, художній хронотоп.

Немировская А. Ф. Пространственные лексические маркеры как способ создания художественного хронотопа в жанре исторической драмы (на материале драмы И. А. Кочерги “Ярослав Мудрый”).

В статье исследованы лексические способы создания художественного хронотопа в жанре исторической драмы. Проанализированы особенности построения пространственной доминанты, обусловленные картиной эпохи, духом времени, авторской концепцией персонажей и всего произведения.

Ключевые слова: авторская концепция, историческая драма, пространственные лексические маркеры, топонимы, художественное пространство, художественное время, художественный хронотоп.

Nemirovska O. F. Spatial lexical markers as a mean of art chronotope creation in historical drama genre (in I. A. Kocherga's “Yaroslav the Wise”).

In the article deals with the language relevant of the building of the artistic space in the genre of the historical dram which is conditioned by the picture of epoch, the spirit of time, the author's conception of the personages and the belle-lettre.

Key words: the author's conception, the historical dram, the space lexical markers, the toponyms, the artistic space, the artistic time, the artistic chronotope.

Однією з універсальних категорій як реального, матеріального світу, так і довершеного художнього цілого є художній простір (ХП). “...просторові координати є не тільки каркасом твору, але й одним із дійових засобів організації його змісту” [2:228]. Просторові уявлення

митця визначають своєрідність структури його твору, вони є основою сюжету, композиції, системи образів, усіх текстових рівнів, основою побудови особливої текстової категорії — художнього хронотопу. Саме він впливає на добір різноманітних прийомів зображення дійсності, певних лексичних компонентів; він є своєрідною образною моделлю дійсності, що “формується автором і є результатом його вибору, зумовлена жанром твору, часом відтворюваних подій і часом написання твору” [6:78].

Вивчення мовних засобів утворення художнього хронотопу є однією з основних проблем сучасного мовознавства, оскільки він у різних аспектах — філософському, лінгвістичному, історичному — тісно пов’язаний з природою художнього твору. “Часопросторові виміри художнього світу літературного твору є способом поетичної гармонізації героя, тією жанровою “рамкою”, в якій йому належить виявити себе, своє історично характерне світовідчуття” [7:85]. Митець використовує різноманітні мовні засоби для окреслення меж ХП, що є локальним стрижнем майбутнього твору. Перш за все, це топонімікон, що, будучи найбільш чітким і конкретним маркером ХП, завдяки своїй “одиночності та унікальності” [5:222] посідає чільне місце в системі ХП, а також різноманітні апелювативні лексеми, що разом із топонімами утворюють локальну парадигму художнього тексту (ХТ). Зазначений аспект — актуалізація ХП і художнього хронотопу засобами топонімічного письма і безонімних номінацій (БН), що є “естетичним засобом мовленнєвого втілення фізичного і філософського аспектів” реального простору [12:144] — досі залишається малодослідженим, оскільки в центрі уваги мовознавців фігурує топонімікон як стилістичний засіб у художньому контексті (Л. С. Гукова, К. М. Присханова, В. М. Калінкін, Ю. О. Карпенко, І. І. Маруніч, С. В. Перкас, Л. Ф. Фоміна). На матеріалі української літератури, зокрема української драматургії, цей аспект досліджений вкрай недостатньо, хоч творчість майстрів української класичної літератури 20 ст. являє собою багатюще джерело досліджень. Таким джерелом, на нашу думку, є історичні драми І. А. Кочерги, що містять як складник художнього цілого історичний хронотоп і, як його закономірний складник, чітко окреслений ХП, у якому розгортаються події у конкретній драмі. Все вищезазначене зумовлює **актуальність** представленої розвідки.

Отже, **тема** пропонованої статті — лексичні засоби актуалізації ХП, **предмет** — локалізуючі засоби (онімні і безонімні) в жанрі історичної драми. **Матеріалом** розвідки послужила драма митця “Ярослав

Мудрий”, дія якої розгортається у складний для Київської Русі історичний період — першу третину 11 століття. Зазначена драма є досить цікавою з т. зв. функціонування в ній просторової лексичної парадигми, що є каркасом ХП. **Об’єктом** дослідження обрано топонімічні і безонімні номінації як засіб актуалізації художнього хронотопу. Ми поставили за **мету** з’ясувати особливості функціонування просторових лексичних маркерів (ПЛМ) у контексті твору, їхню роль у створенні художнього хронотопу.

Драма насичена ПЛМ, що мають різні варіації вираження. Перш за все, це топоніми як провідні актуалізатори ХП. “Художник у своєму творі, відображаючи реальний простір (...) разом з тим формує певний художній простір, в якому відбувається дія” [1:9]. Драматург уживає в контексті різні розряди топонімів, що створюють широку панораму оповіді й розгортання дії: 1) хороніми: *Азія*; *Європа* [8:672]; *Русь* [8:607]; *Ісландія* [8:647]; *Норвегія* [8:638]; *Угорська, Лядська держави* [8:672]; 2) астіоніми: *Альдейгюборг* [8:643]; *Берестов* [8:621]; *Вишгород* [8:615]; *Гольмгард* [8:645]; *Ладога* [8:643]; *Любеч, Листвен* [8:608]; *Київ* [8:607]; *Новгород* [8:608]; *Звенигород, Лтава* [8:681]; *Муром* [8:662]; *Палермо* [8:649]; *Париж* [8:639]; *Рим* [8:678]; *Смірна; Дамаск; Царград* [8:626]; *Тьмутаракань* [8:658]; *Чернігів* [8:684]; *Юр’єв* [8:621]; 3) інсулонім *Сицилія* [8:617]; 4) гідроніми, в т. ч.: океанонім *Босфор* [8:649]; лімнонім *Чюдь* [8:607]; потамоніми *Альта* [8:608]; *Буг* [8:694]; *Дніпро* [8:614]; *Дон* [8:684]; *Рось* [8:621]; *Судомир-річка* [8:632]; *Сітомля-ріка* [8:693]; 5) ороніми: *Угорська гора* [8:622]; *Зирянські гори* [8:641]; 6) міські хороніми: *Звіринець* [8:637]; *Подольє* [8:640]; “*Ворота залізни*” [8:641]; 7) еклезіонім: *храм Богородиці десятичної* [8:619]; *Софія* [8:629]. Причому більшість топонімів утворюють фон оповіді, це т. зв. фонові топоніми, що не пов’язані безпосередньо з місцем дії. Локалізуючу роль виконують лише топоніми, що зустрічаються у ремарках (*Київ* [8:606–2; 619]; *Дніпро* [8:606; 672]; *храм Богородиці десятичної* [8:619]).

Закони реалістичного зображення дійсності вимагають використання реального топонімікону. У “Ярославі Мудрому” всі топоніми є **реальними**, що є досить важливим для творів на історичну тематику. Топонімія драми виписана досить чітко — завжди можна знайти на географічній карті чи в історичних хроніках відповідне місце, про яке ідеться у творі. Отже, топоніми, “одиничні та унікальні” власні назви, зберігаючи “свою первинну просторово-часову рамку (...) називають конкретний об’єкт”, який “має певне місце в мовленнєвій

системі координат локативних та темпоральних відношень” [5:222], в аналізованій драмі виконують роль просторово- та історико-диференціюючої характеристики [4:11–12].

Правдивому відтворенню історичної правди служить також національна маркованість окремих топонімів, для яких автор використовує кілька номінацій: *Русь — Гадарик* [8:617] (давня скандинавська назва *Русі*); *Ладога — Альдейґюборґ* [8:643] (варязька назва *Ладоги*); *Новгород — Гольмгард* [8:608; 643] (варязька назва *Новгорода*). Зазначені топоніми об’єднуються в номінаційні пари, створюючи неповторний локальний та історичний колорит, а вживаючись у мові різних персонажів, закономірно вписуються у відповідні “національні” контексти: *Гардарик* у мові *Гаральда*; *Альдейґюборґ* у мові *Інгґерди*. А остання пара утворює в контексті діалогу *Ярослава* і *Інгґерди* цікаву опозицію між прагненнями головного персонажа та його дружини, для якої *Руська земля* фактично залишилася чужою: “*Як міг Гольмгард у нього ти відняти? (...) Гольмгарда я не відаю, жона! Є Новгород — і час би пам’ятати княгині руській славні імена!*” [8:645].

Контрастну опозицію до чіткої локалізації місця дії та конкретних топонімічних маркерів утворюють безонімні ПЛМ: *рідний край*; *твій край* [8:613]; *суворий край* [8:614]; *далекий край* [8:644]; *південний край* [8:670]; *простір* [8:607]; *простори* [8:674]; *ваша земля* [8:616]; *земля рідна* [8:679]; *в землі отій чужій* [8:658]; *ліс*; *ліс дрімучий*; *гори*; *долини* [8:618]; *в степах* [8:694]; *степи широкі* [8:669]; *побузькі степи* [8:684]; *мовчазні гаї*; *сине море* [8:669]; *південь*; *північ* [8:618]; *всі моря* [8:618; 643]; *крізь моря* [8:629]; *з-за моря* [8:636]; *за морем* [8:672; 678]; *край морів* [8:694]; *по всій землі* [8:638]; *в своїх краях* [8:661]; *у всіх краях землі* [8:652]; *чужина* [8:678]; *чужі краї* [8:676]; *по чужих краях* [8:655]; *далекі ці краї* [8:669]; *цілий світ* [8:638]; *в цілому світі* [8:651]; *в світах* [8:675]; *країни ці льодовиті* [8:638]; *рідні скандинавські береги* [8:668]; *од краю і до краю* [8:639]; *там* [8:658]; *тут* [8:658; 659]. ПЛМ в аналізованій драмі знаходяться у складній взаємодії з контекстом, функціонуючи в чітко заданому ключі, створюючи асоціації з реальною прив’язкою до певного місця, вибудовуючи локальне тло, своє змістовно-семантичне поле, в якому топоніми та БН відіграють роль ключових слів, служать камертоном смислової наповненості.

Окремі компоненти ХП, будучи пов’язаними з конкретними діючими особами, створюють для кожного з них окремі, індивідуальні простори, або, виходячи із загальної структури драми, — “підпростори”, “мікропростори” [3:42], що в значній мірі визначає струк-

туру характерів та образів, розкриває авторську концепцію окремих персонажів і твору в цілому. Контекстна взаємодія ПЛМ між собою, а також з іншими текстовими рівнями призводить до виникнення різноманітних конотацій, метафоричних переосмислень, моделювання різних видів когерентності, в т.ч. і мікропросторів окремих персонажів. Уживання у відповідному ключі ПЛМ перетворює їх на вагомі семантичні компоненти художньо-образної структури в цілому і авторської характеристики окремих дійових осіб. “Художній простір, що оточує персонажів, є водночас і географічно точним, і несе метафоричні ознаки їхньої культурної, ідеологічної, етичної характеристики” [11:41], а окремі ПЛМ нерозривно пов’язані з певними персонажами драми, їхніми прагненнями та ідеалами; вони утворюють відповідні асоціації-паралелі й контрастні протиставлення в контексті (*Ярослав — Київ; Русь; Дніпро; Софія; Єлизавета — Київ; Дніпро; Норвегія; Анна — Париж; Микита — Новгород; рідний край; твій край; суворий край; Гаральд — Норвегія; далекий край; країни ці льодовиті; Інгігерда — Альдейгуборг; Ісландія*).

Так, астіонім *Київ* та БН *рідний край, рідна земля* у спогадах *Джеми* асоціюється з тугою *Єлизавети* за рідним краєм: “*Про Київ все співала недосяжний, і так згасала, мов свята свіча (...) Десь край лишився рідний, десь Київ сяє рідний на сонці в вишині (...) в Київ, полинула б я в Київ, до рідної землі... І все співала з плачем. О Київ, рідний край... Тебе вже не побачу*” [8:678–679]. Серед найвиразніших контекстних просторових опозицій слід відзначити опозицію *Київ — Новгород* [8:608; 614; 683; 687], пов’язану з протиставленням князя *Ярослава* та *Микити*, їхніх ідеалів, а також з душевною боротьбою *Микити*; зловісна експресія досягає апогею в четвертій дії, коли *Давид* і *Ратибор* намовляють *Микиту* до помсти: “*Час настав. Востаннє тебе на помсту Новгород зове*” [8:661]. Проте у п’ятій дії зазначена опозиція зазнає метаморфози — *Микита*, хоч і є сином *Новгорода*, хоч прагне помститися за батька, однак готовий віддати життя за *Київ* і *Ярослава*: “*Знов Новгород готуй своїх мужів*” [8:681]; “*Хоч і кажу тобі про Новгород я правду неприкриту, але за Київ ляжу в боротьбі*” [8:683]; на суворості *Новгорода* та його жителів наголошує також княгиня *Інгігерда*, намагаючись відговорити сина від поїздки на північ: “*Бо Новгород не те, що Київ рідний*” [8:687].

Серед інших просторових номінаційних опозицій найбільш виразними є: *Руська земля — Норвегія* (“*Дозволь тебе вітати, господине, великий конунг Руської землі Гаральдові, що (...) вернувся не мандрівником бездомним, а конунгом Норвегії законним*” [8:648]); *Київ; ці краї* —

чужі краї (“*За Києвом збудився у слъзох... ладен я свині пасти в цих краях (...)* ніж рицарем вельможним і багатим розкошувати по чужих краях.” [8:655]); ісландська сокира — тиха Русь (“*Хотіла знов ісландську сокиру на тиху Русь, як древле, опустить*” [8:668]); далекі ті краї — Руська держава (“*Поїду я в далекі ті краї, де зараз тільки орди кочові, а згодом стане Руська держава*” [8:669]); там — тут (“*Зі мною там нове життя зоріє, а тут лише могила і тюрма*” [8:658]; “*Не там, а тут моя вітчизна мила*” [8:614]).

Всі мовні засоби сприяють висвітленню теми та головної ідеї драми. Цікаві й виразні конотації вибудовуються завдяки топонімічним трикутникам *Київ — Норвегія — Париж* [8:639]; *Ісландія — Київ — Ладдога* [8:647]. Перший з них пов’язаний із майбутнім доньок Ярослава: Анна згодом стане королевою Франції, а Єлизавета — Норвегії. Обидві дівчини з острахом розмірковують про будучину, від’їзд до чужих країн: “*І будеш з ним в Норвегії сидіти, полотна прями, колисати діти (...)* О боже мій... покинуть рідний Київ, і рідний край (...) Адже мене король французький свата (...) доведеться їхати в Париж” [8:639]. Другий трикутник відбиває наміри Ярослава назавжди поєднати свою долю з рідним народом: “*Народ мій тут, на рідних цих просторах, від Києва до Ладдоги живе. І не заброд Ісландії суворих, — мене своїм він предком назове!*” [8:647].

Окремі текстові фрагменти автор насичує топонімічними і просторовими лексичними масивами, які шляхом переліку створюють емпфузу і градацію, підсилюючи виразність та експресію, “працюючи” у відповідному ключі. Наприклад, топонімічний масив *Руськая держава — Азія — Угорська, Лядська держави — Європа* утворює величну, урочисту тональність: “*В моїх руках вся Руськая держава знов зібрана, єдина і міцна (...) Вона стоїть, немов свята стіна (...) Від Азії кочовників поганських. Про це в краях повідайте своїх, о ви, послі сусіднього кордону Угорської і Лядської держав, що твердо тут тримає оборону Європи сторож — руський Ярослав*” [8:672]. Взагалі дані масиви створюють своєрідні семантико-тематичні поля, пов’язані з окремими персонажами драми та їхніми просторовими площинами. Це: 1) сумні спогади Микити: “*Полчився знову Новгород державний, своїх мужів і золото збирав (...) Під Любечем, на Альти берегах, під Лиственом — на багатьох полях лилася кров братів-новгородців*” [8:608]; 2) опис мандрів Микити: “*Багато, княже, де я помандрував і землю ісходив з того часу, як в розпачі і горі покинув Київ в ту нещасну ніч... я побував і в Римі, і за морем (...) в Норвегію причалив я свій човен*” [8:678]; 3) плани Яросла-

ва щодо зміцнення держави: “Поставити на **Росі** города, щоб степова спинилася орда... До речі — час подумати про **Юр’єв**, що я його на **Чюді** заснував” [8:621]; 4) освідчення **Гаральда Єлизаветі**: “За погляд твої я все віддати рад, всі береги від **Смирни** до **Дамаска**, і город світу осяйний **Царград**” [8:626]; “Пройду я світ від **півдня** до **півночі**, своїм човном схвилюю **всі моря**, і все для тебе, донько **Ярослава**” [8:618]; 5) пересторога про небезпеку: “Скрізь печенігів незліченні лави (...) **Вже знищили Звенигород і Лтаву**, і за н’ять днів до **Києва** дійдуть!” [8:681]; 6) оповідь **Журейка** про поміч **Ярослава**: “З **Чернігова** і **Новгорода** нині, куди примчав з побузьких я степів. Уже давно помітив я за **Доном**, що рушити збирається орда (...) Я в **Новгород** помчав перед ордою (...) вже рушили до **Києва** полки, в **Чернігові** я залишив їх вчора” [8:684]; 7) клятва **Журейка**: “... дозволь служити й далі тобі в **степях**, на **Бузі**, **край морів**” [8:694]; 8) сумна промова **Ярослава** над загиблим **Микитою**: “... чесно вмер за **Русь** на полі брані, для **Києва** смиривши гордий дух (...) З честю, як **Добриню**, тебе ми поховаєм над **Дніпром**” [8:692–693]; 9) при завершенні драми в мовленні **Ярослава**: “Ми чаші там піднімем золоті за нашу **Русь**, за наш державний **Київ**, за витязів, що в битві за **Софію** погибли з честю (...) **Безсмертна Русь!** Отам на полі бою новий чудесний **Київ** я построю” [8:695].

Виразним ключовим компонентом ХП постає у драмі образ *дороги* в його різноманітних семантико-стилістичних варіаціях. Саме *дорога* в багатьох випадках стає просторовою домінантою, що організує весь текст, виявляє топікальну зв’язність, центробіжну силу тексту [9:223]. Тематичне поле *дороги* представлене у драмі лексемами *дорога / дороги, шлях, путь / путі, стезя* й уживаються в контексті відповідно до конкретних семантичних відтінків, у прямому й переносному значеннях, утворюючи різноманітні конотації. Так, з *дорогою* пов’язані: 1) сумні роздуми **Микити** про долю рідного краю (“**Але на тих дорогах** не легко б князь добився перемоги” [8:608]; “**О, якби міг обрати кожен вільно нехибний шлях** майбутнього життя! **Але нема з дороги вороття**” [8:610]; “**Але душі збентежені і хмурі в святу красу дороги** не знайти” [8:613]), і про його трагічну любов до **Єлизавети** (“**Йди й тепер шляхом** своїм прозорим (...) **І згасло світло на шляху** моєму”; “... ніколи на **путі** тобі я не ставав ні тінню, ні докором” [8:660]); 2) мрії **Ярослава** про мир і спокій у державі, сумніви й вагання щодо правильності обраного путі та віра у світле майбутнє рідної землі (“**Взискуєш града** вишнього, іного, а на землі, бач, **правди** не знайти, і у князів нема туди **дороги...** **О, якби міг іти** я тим **шляхом**, де тишина і мудрість благода-

ті!” [8:622]; “О, як твоїй **шлях**, то мирний, то суворий моє життя нагадує мені” [8:674]; “Страшне **доріг** таємне перехрестя, коли не знаєш, **путь** яку обрати” [8:644]; “І хоч часами плутана була моя **стезя** (...) завжди мене мій рятував народ” [8:671]; “А з мурів кріпких золотая брама в нові часи відкриє світлий **шлях**!” [8:695]; 3 кохання Єлизавети й Гаральда (“Хай тебе господь хранить в **путі**”; “Ти, як зоря північна на небі сіятимеш мені в **путях** моїх” [8:629]; “Ти б не знайшов до мого серця **шлях**” [8:652]); 4 кохання Джемми до Микити (“Піду й тепер, за тим піду, хто в горі мене утішив на моїй **путі**...” [8:679]); 5 прагнення помсти новгородців Давила і Ратибора (“Цієї ж ночі рушимо ми в **путь**.”) [8:658]; 6 роздуми Сильвестра і вагання Свічкогаса (“Лиш він один далеко бачить **путь**, якою йдуть царі і прості люди” [8:608]; “Як важко вибрати **шлях** серед **шляхів** поплутаних усіх.” [8:655]); 7 розповідь Парфенія про невідомого майстра (“Його був дивний **шлях**” [8:681]); 8 впевненість і віра Журейка у князя (“... як вірний буде він народу, то, зрештою, натрапить вірну **путь**” [8:657]). Отже, домінанта дороги неподільно пов’язана з художнім простором; вона проймає всі рівні контексту драми з іншими художніми засобами образності й у процесі розгортання сюжету персоналізується, перетворюється на виразний символ, уособлюючи життєві шляхи персонажів драми, їхню віру у прийдешнє рідної землі.

Таким чином, результати дослідження засобів побудови ХП у драмі І. Кочерги “Ярослав Мудрий” показали, що прагматична спрямованість жанру історичної драми визначає певні особливості побудови ХП. ПЛМ (топоніми та БН) беруть активну участь у формуванні ХП; вони постають як “текстові реалізації” концепту художнього хронотопу, що спрямовані на конкретну комунікативну мету [10:33]. Саме історичний жанр підпорядковується законам реалістичного письма, і це зумовлює використання **реального** топонімікону та узгоджуваних з ним ПЛМ-апелятивів, що відповідає темі, ідеї, сюжету і жанру твору і служить правдивому відтворенню історичної правди. Водночас ПЛМ у ХТ є категорією експресивною, їм притаманне значне стилістичне навантаження. В досліджуваній драмі окремі компоненти ХП, зокрема реальні топоніми, трансформуються у певні символи. Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що локальна домінанта в історичній драмі І. Кочерги “Ярослав Мудрий” є вагомим складником утворення художнього цілого в його єдності, закінченості і глибині ідейного змісту.

1. Бабушкин С. А. Пространство и время художественного образа: Автореф. дис. ... канд. филос. наук / С. А. Бабушкин. — Л., 1971. — 20 с.
2. Гей Н. К. Время и пространство в структуре произведения / Н. К. Гей // Контекст — 1974: Литературно-критические исследования. — М.: Наука, 1975. — С. 213–228.
3. Гончарова Е. А. Место и функции топонимической лексики в структуре образов персонажей литературного текста / Е. А. Гончарова // Единство системного и функционального анализа языковых единиц (из опыта изучения и преподавания иностранных языков): Мат. межвуз. конф. 17–19 мая 1988 г. — Белгород: БГПИ, 1988. — С. 41–42.
4. Гукова Л. Н., Фомина Л. Ф. Многоаспектная характеристика топонимов в творческом наследии А. С. Пушкина: Словарь / Л. Н. Гукова, Л. Ф. Фомина. — Одесса: Астропринт, 2008. — 392 с.
5. Єриш Л. О. Просторово-часова рамка існування онімних одиниць у тексті / Л. О. Єриш // Антологія поетонімологічної мислі / отв. ред. Е. С. Отин; подгот. текста В. М. Калинин. — Донецк: Юго-Восток, 2008. — Т.1: В. Н. Михайлов: Избранное. Михайловские чтения 2007–2008. — 2008. — С. 219–228.
6. Кардашук О. В. Засоби вираження категорії простору в художньому творі / О. В. Кардашук // Записки з загальної лінгвістики: Зб. наук. праць. — Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. — Вип. 6. — С. 78–84.
7. Кодак М. П. Поетика як система: Літ.-крит. нарис. — 2-ге вид., доповнене / М. П. Кодак. — Луцьк: ПВД “Твердиня”, 2010. — 178 с.
8. Кочерга І. А. Драматичні твори / І. А. Кочерга. — К.: Наукова думка, 1989. — 736 с.
9. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие / Е. А. Селиванова. — К.: ЦУЛ “Фитосоциоцентр”, 2002. — 336 с.
10. Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как системное образование / Г. Г. Слышкин // Вестник ВГУ. — 2004. — № 131. — С. 29–34.
11. Художественное пространство и время: Межвуз. сб. науч. труд / отв. ред. Ф. П. Федоров. — Даугавпилс: ДПИ, 1987. — 163 с.
12. Чернухина И. Я. К вопросу о контрастивной поэтике / И. Я. Чернухина // Исследования целого текста: Тезисы докл. и сообщ. совещания. — М.: Наука, 1986. — С. 144–145.

ВПЛИВОВА СПЕЦИФІКА КЛЮЧОВИХ СЛІВ КОМЕРЦІЙНОЇ РЕКЛАМИ

Олексюк О. М. Впливова специфіка ключових слів комерційної реклами. У статті розглянуто основні впливові характеристики рекламного тексту, проаналізовано сугестивні ознаки ключових слів комерційної реклами з огляду на їхню власне семантичну та нейролінгвістичну специфіку.

Ключові слова: сугестія, ключові слова, рекламний текст, нейролінгвістичне програмування, семантика.

Олексюк О. Н. Суггестивная специфика ключевых слов коммерческой рекламы.

В статье рассмотрены основные суггестивные характеристики рекламного текста, проанализированы соответствующие признаки ключевых слов коммерческой рекламы с учетом их семантической и нейролингвистической специфики.

Ключевые слова: суггестия, ключевые слова, рекламный текст, нейролингвистическое программирование, семантика.

Oleksyuk O. M. Suggestive specifics of commercial advertisement key words.

The article deals with the main suggestive characteristics of advertising texts, analyzed relevant traits of keywords in commercial advertising based on their semantic and neurolinguistic specificity.

Key words: suggestion, keywords, ad text, manipulation, geterosuggestion, suggestive programming, semantic.

Найсучаснішими напрямками дослідження феномену комунікативного впливу [1] вважають сугестивну лінгвістику та нейролінгвістичне програмування з огляду на їхній комплексний характер, що забезпечує полівимірний аналіз гетерогенної природи сугестивних явищ. У цьому аспекті увагу дослідників шонайперше привертає рекламний дискурс як максимально сугестогенний (С. Бронікова, Т. Ковалевська, Г. Почепцов, а також Л. Ільницька, А. Кисельова, А. Ковалевська, О. Петренко, А. Пилипенко, Ю. Станкевич та ін.), ретельний аналіз якого уможливив наукову кваліфікацію низки деяких лексико-семантичних показників та синтаксичних моделей мовленнєвого впливу. Проте робота в зазначеному напрямі лише розпочинається, що зумовлює необхідність подальшого опрацювання цієї проблема-

тики, скерованого на виявлення мовленнєвих сугестогенів у загальній площині комунікативного впливу, пояснення їхньої впливової потужності, висвітлення шляхів коректного синтезу таких елементів у широкій амплітуді дискурсивних практик. У статті зосереджуємося на впливовій специфіці лексико-семантичних елементів комерційної реклами, які, на думку багатьох дослідників, володіють максимальним рівнем сугестогенності (Т. Ковалевська). Для лінгвістичної кваліфікації зафіксованих лексико-семантичних домінант застосовуємо не лише такі класичні методи аналізу, як описовий, компонентний аналіз, а й методологічну базу нейролінгвістичного програмування, а саме методику репрезентативної ідентифікації. Наведене визначає загальну актуальність обраної проблематики й окреслює мету пропонуваної статті, яка полягає у виокремленні лексико-семантичних домінант текстів українськомовної комерційної реклами з огляду на їхню впливову природу.

Об'єктом дослідження є тексти українськомовної комерційної реклами як концептуального складника впливового рекламного дискурсу, предметом — лексико-семантичні особливості ключових слів (КС) рекламного дискурсу.

Фактичним матеріалом статті стали тексти українськомовної комерційної реклами, зафіксованої на національних телеканалах (1+1, Новий канал, СТБ, Інтер, ICTV тощо). Загалом проаналізовано більше 1000 рекламних текстів, у межах яких виокремлено понад 200 КС.

Кваліфікація рекламного тексту (РТ) як невід'ємного складника рекламного дискурсу практично відповідає провідним ознакам тексту як такого, де найчастіше виокремлюють його письмову форму, змістову й структурну завершеність, зв'язність (когезія й когерентність) та цілісність [4] тощо. Проте РТ має й свої особливості, серед яких дослідники вказують на підвищену образність, емоційність, експресивність, що досягається шляхом ефективного використання мовних засобів, покликаних вплинути на адресата. За Д. Розенталем та М. Кохтевим, до специфічних ознак рекламного тексту належать і конкретність, доказовість та чіткість викладу, лаконічність, оригінальність (насамперед через мовну експресію), грамотність та пріоритет функцій інформування та переконування [6: 10]. Проте деякі з наведених ознак (доказовість, переконувальна та інформаційна орієнтація) вважаємо не зовсім коректними, оскільки практично всі дослідники реклами одноставні в її наскрізній сугестивності. Так, Т. Ковалевська, аналізуючи нейролінгвістичне підґрунтя рекламно-

го впливу, відзначає, що “за адекватної побудови РМ інформаційна експансія найчастіше орієнтована на недомінантне сприйняття, оскільки “реклама — це... психологічне програмування людей”..., а отже, ґрунтується на сугестивних механізмах, що “мають орієнтацію на праву півкулю, впливають на настанови особистості і спільноти”... та, відповідно, редукують логічний елемент сприйняття, спричиняючи холістично-інтуїтивне декодування повідомлень” [2: 210]. Аналізуючи логічний складник сучасних ЗМІ, на це звертає увагу і В. Олексенко [5]. Дослідники відзначають і спрощену структурованість РТ [6: 27], що, употужнюючи впливовий ефект, створює текстову динамічність як основну ознаку заклику до певних дій [3: 52]. Проте основним субстратом сугестивних ефектів РТ виступає фактор мовного конструювання, насамперед — на лексико-семантичному рівні повідомлення, концентрами якого виступають т. зв. ключові слова, виокремлювані як за частотними характеристиками, так і за відповідною семантичною специфікою.

Здійснений нами аналіз РТ українськомовної комерційної реклами дав підстави виокремити низку активних семантичних груп КС, у межах яких деталізовано характерну нейролінгвістичну специфіку (насамперед зосереджену у площинах репрезентативної маркованості). До таких зокрема уналежнюємо КС, що номінують різноманітні стани, бажання, відчуття адресата рекламованого товару та задіюють відповідні репрезентативні системи слухача / глядача:

1) лексеми на позначення фізичних і фізіологічних характеристик людини, що активуються під час сприйняття рекламованого товару певними репрезентативними системами або синестезійно формують його загальний відчуттєвий образ (*біль, вигляд/виглядати, здоровий/здоров'я, міцний, смак/смачно/смакота, серце, сила* та ін.). У НЛП лінгвістичні показники кожної репрезентативної системи називають предикатами і вважають, що застосування такої лексики в РТ максималізує її впливовий ефект (Т. Ковалевська):

а) активована **візуальна** репрезентативна система (блискучий/блиск, золотий, колір, чистота/чистий/чисто та ін.): ***Блискучі кольори та неперевершена краса твого волосся разом з “Веллатон”;***

б) активована **аудіальна** репрезентативна система (*мелодія* та ін.) найменше виявляє свій потенціал і переважно реалізує значення “наспівне співзвуччя”, “приємний для слуху, милозвучний” (мелодійний): *“Слава”. Вічна мелодія часу; Радіо “Ностальжі”. Мелодії, що народжують спогади;*

в) активована **сенсорна** репрезентативна система (*м'який, міцний, ніжний, тепло* та ін.) найчастіше виявляє прямі значення КС, пов'язані з відповідними почуттєвими характеристиками: *Вікна Rehaui. Тепло у вашій оселі;*

г) активована ольфакторна (**нюхова**) репрезентативна система (*аромат, запах, ніжний*): *Насолоджуйтеся новими ароматами "Фейрі". Лісова ягода, соковитий лимон;*

г) активована густаторіальна (**смакова**) репрезентативна система (*смак/смачний, солодкий*): *Я рекомендую мамам давати "Растішку" своїм дітям кожного дня. Смакота. Міцні кісточки — здорові діточки!; "Чумак" — це так смачно.* Виділене КС є одним із найчастотніших і репрезентується в широкій морфологічній амплітуді (*смак, смакота, смачний, смакувати, смачно*) та семантичній багатогранності;

2) лексеми на позначення емоційних станів, які відчуває/буде відчувати людина у випадку придбання рекламованого товару (*задоволення, пристрасть, радість, спокуса, любити/любов, насолода/насолоджуватися* та ін.);

3) лексеми на позначення психологічних станів та характерологічних особливостей людини (*впевненість, економний* (про людину), *перший* (про людину), *справжній* (про людину) та ін.);

4) лексеми, пов'язані зі сприйняттевою естетикою, які презентують не стільки зорові, власне сприйняттєві фіксації, а насамперед оцінні характеристики, набуті особистістю внаслідок застосування рекламованої продукції. Найчастіше ця група репрезентується загальнооцінювальними КС, серед яких найвищим ступенем популярності користуються лексеми *краса/красивий*;

5) лексеми на позначення дій, станів, процесів, насамперед скерованих на експлікацію рекламної комунікативної стратегії, витлумачуваної як прогноз досягнення глобальних та локальних цілей з набором необхідних для цього конститутивних дій (*купуй, придбай*);

6) лексеми на позначення характеристик особистісної належності (*ваш/ваші, твій, свій* та ін.);

7) лексеми на позначення фундаментальних, особистісно значущих абстрактних понять, пов'язаних не із зовнішніми параметрами привабливості (як у пункті 4), що можуть мати нестабільний, мінливий характер, а з вищими щаблями особистісної психоструктури як субстратними категоріями (*щастя, свобода, кохання, любов, успіх* та ін.);

8) лексеми на позначення узагальнювальних абстрактних понять, що стосуються адресатних характеристик. Використання таких номе-

нів (надає рекламному повідомленню глобального характеру, екстраполюючи всі рекламні пропозиції на всі можливі сегменти континуального простору буття (*всі, кожний* та ін.).

Зупиняючись на нейролінгвістичній природі рекламних КС (пункт1), спеціалісти з НЛП відзначають, що використання предикатів відбувається в певній почерговості: ВАК, ВАК, ВАК (де В — візуальна маркованість, А — аудіальна, К — кінестетична). Такі конструкції можуть реалізуватися на міні-рівні повідомлення (послідовність у межах речення), у більшому текстовому відрізьку (перше речення — візуальне, наступне — аудіальне, за ним — кінестетичне) або виявлятися в площинах фразового представлення, підсвідомо оптимізуючи вплив РТ [2: 220–221]. У межах РТ виокремлюємо такі активні відповідні моделі:

А) візуальний предикат + кінестетичний предикат (або в іншій послідовності): *“Хванчкара” — натуральне напівсолодке червоне вино із сильним сортовим ароматом, оксамитовим смаком з малиновим відтінком;*

Б) візуальний предикат + аудіальний предикат (або в іншій послідовності): *Багатство кольорів і ритмів. “Палладієм” — запали в собі вогонь;*

В) кінестетичний предикат + аудіальний предикат: *Справжній смак, як і музика, народжується в пристрасті. Тому пристрасть наших майстрів чути в смаку сиру “Шостка”. “Шостка” розділить наші пристрасті до сиру.*

Отже, можемо констатувати, що рекламні тексти є максимально активними складниками рекламного дискурсу, а характерні ключові слова РТ мають власне семантичну й нейролінгвістичну специфіку, яка употужнює загальну сугестивність цих текстових масивів.

1. Гончаров Г. А. Суггестия: теория и практика / Г. А. Гончаров. — М. : КСП, 1995. — 320 с.

2. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія / Т. Ю. Ковалевська. — Вид. друге, випр. і доп. — Одеса : Астропринт, 2006. — 324 с.

3. Кохтев Н. Н. Реклама: искусство слова. Рекомендации для составителей рекламных текстов / Н. Н. Кохтев. — М. : Изд-во МГУ, 1997. — 96 с.

4. Леонтьев А. А. Психолінгвістика / А. А. Леонтьев. — Л. : Наука, 1967. — 118 с.

5. Олексенко В. П. Проблема логічності мови масової комунікації / В. П. Олексенко // Всеукраїнська науково-практична конференція

“Журналістика, філологія та медіаосвіта” : зб. наук. доповідей. Т. II (До 95-річчя від дня заснування Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка). — Полтава : Освіта, 2009. — С. 238—242.

6. Розенталь Д. Э. Язык рекламных текстов / Д. Э. Розенталь, Н. Н. Кохтев. — М. : Высш. школа, 1981. — 127 с.

УДК 811.161.2'42

А. Л. Порожнюк, Л. Б. Мостова

СТИЛІСТИЧНІ ПРИЙОМИ В ТЕКСТІ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ЛІТОПІСУ

Порожнюк А. Л., Мостова Л. Б. Стилiстичнi прийоми в тексті Галицько-Волинського літопису.

У статті досліджуються стилістичні особливості мови Галицько-Волинського літопису. Здійснюється порівняльний аналіз виражальних засобів “Галицької” та “Волинської” частин літопису. Мова тексту розглядається як зразок орнаментального стилю літописної пам’ятки XIII ст.

Ключові слова: Галицько-Волинський літопис, стилістичні прийоми, концепти, стиль.

Порожнюк А. Л., Мостовая Л. Б. Стилистические приёмы в тексте Галицко-Волынской летописи.

В статье исследуются стилистические особенности языка Галицко-Волынской летописи. Осуществляется сравнительный анализ изобразительных средств “Галицкой” и “Волынской” частей летописи. Язык текста рассматривается как образец орнаментального стиля летописного памятника XIII в.

Ключевые слова: Галицко-Волынская летопись, стилистические приёмы, концепты, стиль.

Porozhnyuk A. L., Mostova L. B. Stylistic methods in Galician-Volyn Chronicle. The article discusses stylistic features of the language of Galicia-Volyn chronicle. It studies stylistic devices in both parts of the chronicle. The language of the text studies as an example of ornamental style of 13 century chronicle.

Key words: Galicia-Volyn chronicle, stylistic features, concept, style.

Історіографічна пам’ятка “Галицько-Волинський літопис” входить до складу “Літопису Руського” і, маючи кілька списків, найповніші з яких Іпатіївський і Хлебніковський, розміщується одразу

після Київського літопису. Пам'ятка відтворює найголовніші події розвитку і занепаду Галицького і Волинського князівств протягом XIII ст. Науковці виділяють п'ять редакцій цього твору.

Серед літописної літератури Галицько-Волинський літопис посідає чільне місце, вирізняючись яскравим орнаментальним стилем. У пам'ятці домінує світський характер оповіді, немає послідовного хронологічного викладу подій. Науковці неодноразово звертали увагу на особливу поетичність стилю, розмаїття образних засобів тексту літопису [3; 5; 7 та ін.]. Про жанрово-стильову своєрідність цього твору писав і М. Грушевський: “Перед нами дійсно не літопис, а повість в повнім значенні слова. З цього боку вона становить дуже інteresне явище, унікат нашої літератури. Вона свідомо ставить собі літературні, навіть естетичні завдання: можливо живо і глибоко, емоційно закріпити в уяві читачів постаті своїх головних героїв і напрочуд чулі, героїчні, взагалі ефектні ситуації” [4, 144].

З твору стають відомими імена укладачів певних документів та оповідальних уривків: боярин В'ячеслав Товстий, тисяцькі Дем'ян і Дмитро, стольник Яків, дворецький Андрій. Дослідники пам'ятки висувають різні гіпотези щодо авторства початкової частини літопису (книжник Тимофій, київський митрополит Кирило, єпископ Іоанн), а також частини Волинського розділу (володимирський єпископ Євстигній, туровський єпископ Марк, монах Федорець).

Джерельною базою Галицько-Волинського літопису стали численні акти, грамоти, документи князівського архіву і канцелярії, дипломатичні повідомлення, військові повісті, розповіді очевидців, “Сказання про битву на Калці”, сповнене біблійною та народнописенною символікою, “Сказання про Батиеве побоїще”, Біблія, уривки з візантійських хронік Іоанна Малали та Георгія Амартола, “Історія Іудейської війни” Йосипа Флавія, “Олександрія”, “Слово про Закон і Благодать” тощо. На думку Миколи Котляра, літопис є “зібранням великих і малих повістей, присвячених життєписам синів і внуків галицько-волинського князя Романа Мстиславовича” [6, 67]. Літописці використовували народні перекази, дружинний епос, пісні, прислів'я та приказки. У Галицько-Волинському літописі об'єднано тексти різних жанрів. При цьому провідним тут є біографічний принцип побудови оповіді.

Перша частин літопису (з 1201 по 1261 р.) подає хронологічний перелік подій, відтворює занепад і відродження династії князя Романа Мстиславовича, боротьбу за повернення Галича. Виклад зосереджено навколо постаті Данила Романовича, але є і відомості про землі

Давньої Русі. Літопис розповідає про дитинство Данила, його князювання, боротьбу з боярами, про походи проти угорських і польських феодалів, розгром тевтонських рицарів-хрестоносців, подорожі в Орду до Хана Батия і т. ін. Детально замальовується картина мужньої оборони Києва в грудні 1240 -го року від татаро-монгольської навали. На думку М. Грушевського, автором першої частини літопису була людина, близька до оточення князя Данила, яка захоплювалася його військовою і державницькою політикою, мала духовну спорідненість з ідеями князя. Вчений відзначає талант літописця в зображенні стародавнього життя, завдяки чому літопис є “одним з цінніших людських документів європейського середньовіччя взагалі, не кажучи вже про першорядну вартість історичного джерела” [4, 165].

Друга частина твору — це “Волинський літопис”, у якому опис подій розпочинається з 1261 року. Тут головним чином розповідається про Волинську землю та волинських князів.

У цілому Галицько-Волинський літопис становить собою синкретичний твір, що є видатною пам'яткою орнаментального стилю. Давньоруський текст літопису, “загалом важко зрозумілий, а місцями й зовсім незрозумілий навіть для фахівців” [2, 167], максимально точно й адекватно до змісту першоджерела переклав українською мовою Л. Махновець. У пропонованій статті на основі цього науково-документального перекладу, який зміг “зберегти і відтворити специфічну літописну мову, стиль, ритм оригіналу, ... своєрідність мислення свого часу” [2, 168], розглядаються стилістичні засоби та прийоми в “Галицькій” та “Волинській” частинах літопису.

Центральною постаттю першої частини є князь Данило Романович, образ якого виписано з великою симпатією. Літописець яскраво й пишномовно зображує князя як втілення рицарської доблесті й відваги: кінь під ним — подібний чуду, сідло — з чистого золота, стріли та шаблі також оздоблені золотом, кирея — з шовкової тканини, а чоботи — з зеленої шкіри, та й сам *був-бо він смілий і хоробрий, од голови й до ніг його не було в нім вади*. Зовнішній портрет князя Данила гармонійно доповнюється описом його вдачі. При цьому літописець не вдається до простого переліку позитивних рис князя, а характеризує його через ставлення до нього людей різних соціальних прошарків, а також чужинців. Для останніх *Данило є дуже лютий*, а от для городян він справжній *державець, Богом даний*. Оцінку князя простим людом літописець увиразнює низкою образних порівнянь: *і пустилися вони [до нього], яко діти до отця, як ті бджоли до матки, як [олені], спрагли*

води, до джерела. Від себе літописець також додає: *сей же король Данило [був] князем добрим, хоробрим і мудрим*. Один раз, хоч і не в прямій формі, Данила названо королем. Його добротні, позбавлені лукавства наміри зображено в літописі засобами прямої мови. На підмову бояр захопити Луцьк Данило відповідає: *Я приходив сюди молитву вчинити святому Миколі і не можу сього вдіяти*. Відмовляється він і від помсти за лжу. За таке братолюбство *всі похвалили його*.

Образ великого князя Данила літописець випишує, відтворюючи його мову. Пряма мова князя характеризує його як державного діяча, воїна, мудрого воєначальника. Літописець вкладає в уста князя влучні метафори — *я маю правду в серці своїм*, крилаті вислови — *той, хто зволікає на битву — боязливу душу має*, сентенції — *подобає воїну, який кинувся у бій, або звитягу зробити, або впасти од ворогів*.

З великою симпатією змальовано і військо Данила. При цьому літописець нерідко вживає порівняння, в основі яких лежать назви небесних світил, різних явищ природи. Так, наприклад, щити воїнів нагадують зорю ясну, шоломи — сонце на сході, списи — безліч тростин. Можна припустити, що такі порівняння вже побутували в тогочасній народній мові і літописець лише вміло й доречно вплітав їх у свою оповідь. Порівняння в мові літопису є одним із суттєвих засобів експресивного опису численних битв: *стріли, як дощ; головні летіли, як блискавиці; каміння, як дощ сильний, а хан Батий, як той розлючений звір*.

Різного типу характеристики, в основі яких лежать порівняння, ґрунтуються на зіставленні рис людини з рисами тварини чи птаха. Назви деяких тварин і птахів уже в той час могли символізувати силу, хоробрість, войовничість або ж, навпаки, — лукавство та підступність. Так, зокрема, зазначається, що *боярин подібний до лисиці рудизною*, але, як видно з літописного тексту, він подібний і своєю підступністю, бо *запалив моста на Дністрі*. Руський же князь Роман характеризується вже іншими порівняннями. Він кидається на ворогів, *як той лев, сердитий же був, як та рись, і губив [їх], як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур...*

Дослідники мови цього літопису вважають, що порівняння з левом і крокодилом почерпнуто з біблійно-візантійської літератури [3]. Очевидно, релігійні джерела слугували підґрунтям і для решти порівнянь, яких чимало фіксується в творі; зокрема, зрадливі та підступні бояри порівнюються в одному випадку з Каїном, а в іншому — з дияволом.

Для опису історичних подій літописець використав не тільки книжні джерела, а й народнопоетичні. У літописно-хронікальний стиль

оповіді органічно влітаються притчі, легенди, влучні вислови, метафори тощо. Наприклад: *Острий камінь багато горців побиває; не подушивши бджіл — меду не їсти; не zostавити каменя на камені*. Інколи метафорична сполука подається разом з тлумаченням її у тексті: *у золоту обернувся, тобто багато золота давши, визволився*. Метафорами, що наявні в літописі, є й такі вирази: *пити золотим шоломом із Дону*, т. т. вигнати половців із пониззя Дону; *обійняти землю й вичерпати море*, т. т. погубити, знищити; *пир лихий чинити*, т. т. жорстоко вбивати.

Як стилістичний засіб використано в мові літопису також образні перифрази, як-от: *кара фараонова*, т. т. пошесть; *баламут землі*, т. т. князь Судислав.

Зрідка фіксуються в тексті образні вислови-сентенції, які висловлює власне автор і які він почерпнув, очевидно, з давніших книжних джерел. Наприклад: *Од облуди лихо буде. До викриття — вона солодка є, а викрита — гірка є. Хто в ній ходить — кінець лихий знаходить. О, лихіше люта є се лихо!*

Для стилю галицької частини літопису характерні урочистість, драматизм розповіді, розмаїття мовностилістичних засобів у зображенні історичних осіб і подій, поєднання книжної та уснорозмовної манери оповіді.

Від “Галицького літопису” помітно відрізняється стиль оповіді “Волинського літопису”. Виклад подій в ньому наближається до живої народної мови, рідше використовуються прикрашальні епітети, розгорнуті порівняння, пишномовні звороти, риторичні оклики, оповідь дещо уповільнена. У цій частині Галицько-Волинського літопису, що охоплює період з 1262 по 1292 р., подаються відомості про Волинську землю та її князів. Розповідається про події при дворі князя Володимира Васильковича, про протиборство в польських династіях, в яких беруть участь і волинські князі, про походи татар на Литву, Угорщину, Польщу та спустошення багатьох руських міст.

Зіставляючи тематичний обсяг обох частин Галицько-Волинського літопису, науковці зауважують, що для першої його частини провідною є тема битв і військових походів, а для другої — тривала хвороба князя Володимира Васильковича [5; 7]. Залежно від цього у текстах літописів актуалізуються відповідно різні концепти: для “Галицького літопису” — це військо (його впорядкованість, чисельність, переваги), перемога, Божа поміч, полон, милування ворогів, безпощадність до ворогів; для “Волинського літопису” — це хвороба князя, його страждання, мудрість, милість, праведність. Різна тематична організація текстів

Галицько-Волинського літопису, різне авторство стали тими чинниками, що зумовили специфіку стилістичних ознак обох частин Галицько-Волинського літопису. У мові “Волинського літопису” фігурують переважно характеризуючі епітети, дещо рідше — порівняння, метафори, усталені мовні звороти тощо. Найвні у тексті епітети полярно різняться як своєю семантикою, так і особливостями їх стилістичного використання. Негативнооцінні вживаються літописцем для зображення лише ворогів (*окаянні, нечестиві, беззаконні, прокляті, немилостиві*), а позитивно забарвлені використовуються винятково для характеристики великих князів (*добрі, тихі, кроткі, смиренні, незлобиві, братолюбиві*). Для опису зовнішності та вдачі князя Володимира домінуючим стилістичним засобом стали саме епітети: *високий у плечах, з лиця гарний, і руки мав гарні, голос же в нього був низький, ...був філософ великий, і ловець він був умілий і хоробрий. Був він кроткий, смиренний, незлобивий, справедливий, не загребущий, не лживий, благий, справедливий, христоролюбивий, милостив до убогих...* Лише один раз для характеристики цього князя використано образне порівняння, що органічно доповнює попередній опис: *і всякому стану він яко улюблений отець був.*

Порівняння як стилістичний засіб у частині “Волинського літопису” мають певну особливість. Якщо в “Галицькому літописі” основою для порівнянь слугували небесні світила, стихійні сили природи, хижі звірі, біблійні образи й т. ін., то для порівнянь у “Волинському літописі” обрано звичайні, почасти буденні предмети навколишньої дійсності — мости, снопи, піски, бори, злодії тощо. Лише зрідка нечестивий ворог експресивно прирівнювався до Антіоха сірійського, Ірода ерусалимського і Нерона римського.

У “Волинському літописі” значно рідше використовуються метафоричні та фразеологічні вирази. Метафори вживаються переважно лише для характеристики князя Володимира, який *силою світився, був правдою одягнений, силою перепоясаний, істиною обвитий, розумом увінчаний*. На противагу таким пишномовним метафорам фразеологізми у “Волинському літописі” сприймаються як розмовні стереотипи, що ніби виринули з глибин живої народної мови: *пройняти до печінок, ходити під Богом*.

Своїми стилістичними особливостями “Волинський літопис” більше наближається до традицій Київського літописання XII ст., аніж “Літописець Данила Галицького” [5].

Разом з тим мова обох частин літопису має порівняно розвинену систему лексико-синонімічних засобів. Синоніми як стилістичний

засіб урізноманітнюють опис, сприяють точності, емоційності викладу історичних подій. Залежно від тематичного спрямування тексту формуються і тематичні ряди синонімів. Так, ряди лексики з домінантами *вбити, спустошити, пограбувати, обманути, помиритися* складає лексика, що в переважній більшості функціонує в “Галицькому літописі”. Наприклад: *вбити, побити, вибити, перебити, поубити, порубати, учинити вбивство, оддати смерті; спустошити, знести, розтрошити, сокрушити, обійняти землю й вичерпати море; пограбувати, обібрати, облупити, обдерти; обманювати, удавати, чинити обман, сіяти лжу; помиритися, замиритися, вчинити мир, уладнати мир, утвердити мир, бути в мирі*. В обох частинах літопису особливо розгалуженими виявилися дві групи семантично зближеної лексики: на позначення різних проявів акту мовлення та на позначення стану втрати життя; напр.: *говорити, казати, глаголити, мовити, промовляти, оповідати, повідати, возвіщати, вести мову, правити мову, радитися, перемовлятися, розверзати уста; померти, преставитись, прийняти кінець, смерть прийняти, дух спустити, душу положити, одійти зі світу сього, оддати душу в руки Богові, одійти до Господа, прилучитися до отців своїх і дідів*. Найбільше синонімічних відповідників мають дієслова, дещо менше — інші частини мови; напр.: *сму́та, заколот, заворушення, крамола; підступний, облудний, лукавий, невірний; багаторо, повно, безліч, без числа, сила-силенна*.

Дослідження мови Галицько-Волинського літопису дозволяє дійти висновку про те, що його автори добре знали й вільно володіли усіма засобами тогочасної мови. Вони вміло й доречно добирали з її скарбниці найвиразніші мовні елементи, вплітаючи їх у виклад історичних подій, виявляючи при цьому власний, неповторний стиль оповіді. Мова Галицько-Волинського літопису — це яскравий вияв орнаментального стилю певного літературного жанру, а також зразок української літературної мови XIII століття.

1. Возняк М. Історія української літератури: в 2 т. / М. Возняк. — Львів: Світ, 1992. — Т. 1. — 696 с.

2. Галицько-Волинський літопис / відп. ред. Р. М. Федорів. — Львів: Червона калина, 1994. — С. 5–168.

3. Генсьорський А. Галицько-Волинський літопис (Лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості) / А. Генсьорський. — К.: Вид-во АН УРСР, 1961. — 284 с.

4. Грушевський М. Історія української літератури: в 6 т. / М. Грушевський. — К.: Либідь, 1993. — Т. 3.

5. Ерёмин И. Волынская летопись 1289–1290 гг. как памятник литературы // Литература Древней Руси /И. Ерёмин. — М. — Л.: Наука, 1966. — С. 164–184.

6. Котляр М. Галицько-Волинський літопис XIII ст. / М. Котляр. — К.: Ін-т історії України, 1993. — 167 с.

7. Кулько О. И. Интенциональность как категория летописного текста: На материале Галицко-Волынской летописи: автореф. дис. на соиск. учён. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык” / О. И. Кулько. — Волгоград, 2002. — 25 с.

8. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. — Тернопіль: Презент, 1994. — 478 с.

УДК 811.161.2:81'373.611

Н. М. Хрустик

ПРОБЛЕМА ВСТАВНИХ МОРФЕМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ТА ІНФІКСАЛЬНИЙ СПОСІБ СЛОВОТВОРЕННЯ

Хрустик Н. М. Проблема вставних морфем в українській мові та інфіксальний спосіб словотворення.

У статті йдеться про розв'язання дуже важливої й дискусійної проблеми виділення в українській мові особливого виду морфем — вставних афіксів, а також про інфіксальний спосіб словотворення.

Ключові слова: вставні афікси, морфемна будова, спосіб словотворення, словотвірний тип, українська мова.

Хрустик Н. М. Проблема вставних морфем в українському мові та інфіксальний спосіб словообрання.

Стаття посвячена очень важной и дискуссионной проблеме выделения в украинском языке морфем особенного вида — вставных аффиксов, а также инфиксальному способу словообрання.

Ключевые слова: вставные аффиксы, морфемная структура, способ словообрання, словообразовательный тип, украинский язык.

Khrustyk N. M. The issue of epenthetic morphemes in Ukrainian language and and infix derivation method.

The article deals with a crucial and controversial issue of separating out infixes, morphemes of a special kind, and way of word-building with infixes in Ukrainian language.

Key words: infixes, morphemic structure, way of word-building, word-formative type, Ukrainian language.

Традиційна морфеміка заперечує існування в українській мові, як і в інших слов'янських мовах, такого виду афіксів, як інфікси. Проте практика морфемного членування слів та вивчення дериваційного процесу, у якому формантом виступає особливий вид афіксів, спростовують цю точку зору, а також сам погляд на те, що собою становлять такі морфемні елементи.

У мовознавчій науці загальноновизнаною є думка, за якою інфікси — це службові морфемні внутрісегментного характеру. Питання про те, якою саме є позиція інфіксів у слові, — спірне. На основі дослідження морфемної будови та творення слів у таких мовах, як кхмерська, латинська, литовська та деяких інших, у яких виділення внутрісегментних елементів не викликає ніяких сумнівів, склалося дві точки зору щодо ознак цього виду афіксів. Одна з них, більш поширена, полягає в тому, що інфікси — це афікси, які, утворюючи нове слово або словоформу, вставляються всередину кореня [1: 92; 3: 25; 4: 270; 6: 268–269]. За іншою точкою зору, інфікси — це морфемні елементи, вставлені в корінь або основу [7: 195; 9: 211]. Окрім цих двох поглядів на місце інфіксів у структурі слова, є ще одна точка зору, яка заслуговує на особливу увагу. Належить вона дослідникові чеської мови Г. П. Нешименку, на думку якого вставні морфемні елементи (термін “інфікс” мовознавець не вживає) вклинюються всередину основи. При цьому розрив структури мотивуючого слова, зазначає мовознавець, не є чітко фіксованим, оскільки внутрісегментні елементи можуть зустрічатися як між морфемами (на морфемному стику), так і всередині них, зокрема в корені або в суфіксі [5: 202]. Диференціальна ознака, за допомогою якої дослідник ідентифікує вставні морфемні елементи, — позиція у слові. В усіх випадках словотворення зазначені афікси або проникають всередину мотивуючого слова між морфемами, нехтуючи обов'язковими для всіх слов'янських мов правилами поетапного приєднання морфем, або ж вклинюються всередину кореня чи суфікса.

Питання про вставні морфемні елементи в українській мові, незважаючи на його велике теоретичне і практичне значення, майже зовсім не вивчене. Торкаючись цієї проблеми, дослідники, як правило, обмежуються фразою про те, що в українській мові інфіксів немає. Вивчаючи морфемну структуру дієслівних демінутивних утворень, В. О. Горпинич уперше в мовознавчій науці заявляє про існування в українській мові інфіксів: “Якщо за диференціальну ознаку інфікса визнати “знаходження всередині будь-якої морфемі”, а не лише кореневої, тоді морфи **-оньк-**, **-ус'**, що знаходяться всередині інфінітивного суфікса

-ти, можна кваліфікувати як інфікси” [2:25]. На наявність в українському морфеміконі особливого виду афіксів указували у своїх попередніх дослідженнях ми [10 – 12].

Зважаючи на важливість питання про існування вставних морфем в українській мові, розкриємо своє бачення порушеної проблеми, поділімося деякими спостереженнями та міркуваннями щодо наслідків виділення означених морфем.

В українській мові є групи дієслів та прислівників, які вирізняються серед інших слів своєю дещо незвичною структурою та особливостями творення. Проведені дослідження дають підстави стверджувати, що при творенні дієслів та прислівників зі значенням суб’єктивної оцінки, дієслів зі значенням сукупності ритмічно повторюваних однорідних актів, об’єднаних в один процес, народно-розмовних форм прислівників на **-ки** та прислівників зі значенням неповної ознаки в українській мові використовуються вставні морфеми. Їх диференціальними ознаками є позиція всередині суфікса та спосіб приєднання до мотивуючого слова шляхом вставляння в інший афікс або в основу.

Аналіз, проведений у межах досліджуваного матеріалу, дозволяє виділити такий набір вставних морфем: **-к-**, **-очк-**, **-оньк-**, **-ус’-**, **-усеньк-**, **-усічк-**, **-унечк-** (при творенні дієслівних демінутивів); **-к-** (при творенні народно-розмовних форм прислівників); **-от-** (при творенні дієслів зі значенням ритмічно повторюваних однорідних актів, об’єднаних в один процес); **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ечк-**, **-ісіньк-**, **-к-**, **-оньк-**, **-очк-**, **-усіньк-** (**-юсіньк-**) (при творенні прислівників зі значенням суб’єктивної оцінки); **-уват-** (при творенні прислівників зі значенням неповної ознаки). До морфем, що вставляються всередину суфікса, належать афікси, якими творяться демінутивні дієслівні форми (переривається суфікс **-ти**) та стилістично марковані прислівники (переривається суфікс **-ачи(-ячи)**). Інші внутрісегментні елементи в процесі деривації вставляються всередину мотивуючої основи, обминувши її кінцеві афікси.

Вставні морфеми за значенням та структурою збігаються з відповідними омонімічними суфіксами. Така схожість свідчить про спільне походження цих двох видів афіксів та системність словотворчих засобів, зокрема про спорідненість дериваційних процесів, характерних для іменників, прикметників, дієслів та прислівників.

За функціональними ознаками вставні морфеми тотожні суфіксам зі значенням суб’єктивної оцінки та неповної ознаки, але сфера

їх вживання значно вужча. Пояснюється це тим, що функціонують внутрісегментні афікси лише в межах масиву вторинних дериватів. Мотивуюча база, з якою взаємодіють вставні афікси як словотворчі засоби, з погляду походження є тільки питомою. Існують також певні семантичні обмеження, зумовлені значенням мотивуючих слів. Таким чином, за допомогою вставних морфем утворюється відносно невелика кількість слів у масштабі української мови, але цілком достатня для того, щоб визнати існування в ній цього особливого виду афіксів і ще одного засобу словотворення.

Детальне вивчення шляхів, прийомів та словотворчих засобів, якими здійснюється деривація слів, призвело до появи в науковій літературі низки класифікацій способів словотворення. Способи словотворення, за І. І. Коваликом, — це структурно різні шляхи й прийоми творення нових слів у результаті використання всіх наявних у даній мові словотворчих ресурсів [8:26]. Незважаючи на певні відмінності, усі сучасні класифікації способів словотворення ґрунтуються на традиційній класифікації способів словотворення, яка бере початок у працях В. М. Троїцького. За цією класифікацією виділяються такі способи словотворення, як лексико-семантичний, лексико-синтаксичний, морфолого-синтаксичний, морфемний та його різновиди (афіксальні способи словотворення, безафіксний спосіб словотворення, складання). До афіксальних способів словотворення уналежують відповідно такі способи, як префіксальний, суфіксальний, конфіксальний, постфіксальний, суфіксально-постфіксальний, префіксально-постфіксальний, префіксально-суфіксально-постфіксальний, флексійний, префіксально-флексійний. Кожен із перелічених способів словотворення має свій словотворчий засіб. Скажімо, для префіксального способу словотворення — це префікси, для суфіксального способу словотворення — це суфікси, для конфіксального способу словотворення — це конфікси й т. д. Оскільки існування в українській мові такого виду афіксів, як вставні морфем (інфікси), не визнається, то й про виділення інфіксального способу словотворення в жодній із сучасних класифікацій способів словотворення не йдеться. Утім, як відзначалось вище, в українській мові є особливий вид афіксальних морфем, які можна кваліфікувати як вставні афікси. Отже, існує інфіксальний засіб словотворення, а відповідно — й інфіксальний спосіб словотворення. Пор., напр., утворення таких слів: **їсти + -к-** → **їст-очк-и**, **почати + -оньк-** → **почат-оньк-и**, **стоячи + -к-** → **стояч-к-и**, **сидячи + -к-** → **сидяч-к-и**, **булькати + -от-** → **бульк-от-ати**,

гуркати + -от- → **гуркот-от-ати, стільки + -ечк-** → **стіл-ечк-и, додолу + -оньк-** → **додол-оньк-у** тощо.

За допомогою вставних морфем утворюються деривати дієслівних та прислівникових словотвірних типів.

Особливістю українського дієслівного словотворення є деривація слів за допомогою здрібно-пестливих вставних афіксів. Відінфінітивні демінутиви представлені групою синонімічних словотвірних типів з такими вставними морфемами, як **-к-** (**питки**), **-оньк-** (**любитоньки**), **-очк-** (**їсточки**), **-ус'-** (**спатусі**), **-усеньк-** (**спатусеньки**), **-усічк-** (**спатусічки**), **-унечк-** (**спатунечки**). Модифікаційні афікси вставляються у формотворчий суфікс **-ти**, розсікаючи його навпіл. Дієслівні демінутивні утворення використовуються у фольклорі, у творах художньої літератури (як правило, у белетристиці), у розмовному мовленні, при спілкуванні з дітьми. Словотвірні типи, за зразком яких творяться ці слова, у сучасній українській мові втратили свою продуктивність. Проте їх словотвірний потенціал зберігається. Для його реалізації є всі передумови: фонетичні, семантичні, морфотактичні.

Широко представлені в українській мові деривати дієслівного словотвірного типу зі словотвірним значенням 'сукупність ритмічно повторюваних однорідних актів, об'єднаних у єдиний процес', що утворюються вставним афіксом **-от-** (**блискотати, булькотати, гуркотати, деркотати, муркотати**). Означений засіб словотворення, взаємодіючи з мотивуючою основою, займає позицію перед її кінцевою морфемою, тобто вставляється всередину основи. Дослідники відзначають змістову подібність вставного афікса **-от-** з іменниковими суфіксами зі значенням збірності [8:208–209].

До непродуктивних та нерегулярних в сучасній українській мові належить прислівниковий словотвірний тип, деривати якого утворюються вставним афіксом **-к-**, який надає їм відтінку розмовності (**стоячки, сидячки**). Дієприслівниковий суфікс **-ачи(-ячи)** мотивуючої основи прислівників переривається афіксом **-к-**. Прислівники з нейтральним значенням (мотивуючі) та зі стилістично обмеженою сферою вживання (похідні утворення) функціонують у сучасній українській мові паралельно. Пор.: **стоячи і стоячки, сидячи і сидячки**.

Синонімічною різноманітністю відзначаються прислівникові словотвірні типи, деривати яких утворюються вставними афіксами. Більшість із них складають малопродуктивні відадвербативні модифікаційні словотвірні типи зі значенням суб'єктивної оцінки та такими формантами, як **-еньк-** (**тепленько**), **-есеньк-** (**частесенько**),

-ечк- (трошечки), **-ісіньк-** (однаковісінько), **-к-** (трошки), **-оньк-** (додолоньку), **-очк-** (додомочку), **-усіньк-**(**-юсіньк-**) (рідносінький). Слова, які продукуються за зразком названих вище словотвірних типів, головним чином, функціонують у сфері розмовного мовлення або в творах художньої літератури, де вони використовуються з метою стилізації під народну розмовну мову.

Високою продуктивністю та регулярністю характеризується прислівниковий словотвірний тип зі значенням неповної ознаки та вставним афіксом **-уват-** (далекувато, ранувато, холоднувато).

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок про те, що вставні морфеми — продуктивний словотворчий засіб, на якому в українській мові ґрунтується ще один афіксальний спосіб словотворення, який можна назвати інфіксальним. З дією вставних афіксів пов'язане функціонування низки дієслівних та прислівникових словотвірних типів, значна частина яких становить національну специфіку українського словотвору.

1. Головин Б. Н. Введение в языкознание: учеб. пособ. для филолог. / Б. Н. Головин. — [4-е изд., испр. и доп.]. — М.: Высш. шк., 1983. — 231 с.

2. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. посіб. / В. О. Горпинич. — К.: Вища шк., 1999. — 207 с.

3. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование: учеб. пособ. / Е. А. Земская. — М.: Просвещение, 1973. — 304 с.

4. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства: підручник / Ю. О. Карпенко. — К.: Академія, 2006. — 336 с.

5. Нешименко Г. П. О понятии вставной морфемы / Г. П. Нешименко // Исследования по славянскому языкознанию. — М.: Изд-во МГУ, 1971. — С. 201–209.

6. Реформатский А. А. Введение в языковедение: учебн. для студентов филологич. спец. высш. педаг. учебн. завед. / А. А. Реформатский. — М.: Аспект Пресс, 2000. — 536 с.

7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. — Полтава: Довкілля-К, 2006. — 716 с.

8. Словотвір сучасної української літературної мови: монографія / відп. ред. М. А. Жовтобрюх — К.: Наук. думка, 1979. — 406 с.

9. "Українська мова". Енциклопедія. — К.: Укр. енцикл., 2000. — 752 с.

10. Хрустик Н. М. До проблеми вставних морфем в українській мові / Н. М. Хрустик // Філологічні дослідження: зб. наук. пр. з нагоди 80-річчя члена-кореспондента НАН України, докт. філол. наук, проф. Юрія Олександровича Карпенка. — Одеса: Одеськ. нац. ун-т імені І. І. Мечникова, 2009. — С. 219–224.

11. Хрустик Н. М. До проблеми вставних морфем у прислівниках / Н. М. Хрустик // Записки з українського мовознавства: зб. наук. пр. — Одеса: Астропринт, 2009. — Вип. 18. — С. 225–231.

12. Хрустик Н. М. Про перервані морфи та інфікси в українській мові / Н. М. Хрустик // Записки з загальної лінгвістики: зб. наук. пр. — Одеса: Астропринт, 1999. — Вип. 1. — С. 43–48.

УДК 811.161.2'373.6'373.237

Л. М. Філюк

СУЧАСНИЙ КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АПАРАТ СЛОВОТВОРУ — ОСНОВА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРИВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ТЕРМІНОСИСТЕМІ ІНФОРМАТИКИ

Філюк Л. М. Сучасний концептуальний апарат словотвору — основа для дослідження дериваційних процесів у терміносистемі інформатики. У статті розглядаються основні одиниці словотвірного аналізу української терміносистеми інформатики та з'ясовуються проблемні моменти в їх трактуванні.

Ключові слова: активність, продуктивність, словотвірна модель, словотвірний потенціал, словотвірний тип, словотворчий спосіб.

Філюк Л. М. Современный концептуальный аппарат словообразования — основа для исследования деривационных процессов в терминосистеме информатики.

В статье рассмотрены основные единицы словообразовательного анализа украинской терминосистемы информатики и определены проблемные моменты в их трактовке.

Ключевые слова: активность, продуктивность, словообразовательная модель, словообразовательный потенциал, словообразовательный тип, словообразовательный способ.

Filyuk L. M. Modern conceptual derivation apparatus — the base for researching the derivation processes in informatics term system.

The article dwells upon the main units of word-formation analysis of Ukrainian terminological system of information science and problems of their interpretation.

Key words: activity, productivity, word-formation model, word-formation potentiality, word-formation type, way of word-formation.

Система понять і термінів словотвору в українському мовознавстві складалася поступово. Питання словотвору як частини морфології, лексикології чи й етимології розглядалися ще в наукових працях XIX ст., проте навіть у працях 60–70-х рр. XX ст. словотвір залишався вразливим місцем, насамперед через брак чіткого розмежування власне морфологічного, словозмінного і словотвірного аспектів дослідження [1:109].

Справжній розквіт словотвору як окремої галузі лінгвістики настав тоді, коли було чітко виокремлено його об'єкт та основну одиницю — словотвірний тип. Біля витоків нового бачення українського словотвору стояв професор І. І. Ковалик. Його праця “Вчення про словотвір (Словотворчі частини слова)”, що побачила світ у 1958 році, стала першим серйозним дослідженням засад розбудови концептуального апарату словотвору в українському мовознавстві. У світлі розуміння мови як системи систем І. І. Ковалик намагається побудувати і словотвірну систему. У системі словотвору він виділяє словотворчі класи, словотворчі категорії, словотворчі розряди, словотвірні типи, деривати. У наступному випуску “Вчення про словотвір: Словотворча характеристика слова. Відношення вчення про словотвір до інших мовознавчих дисциплін” (1961), вченим розглянуто всю систему словотворчих ресурсів, визначено роль афіксів, з'ясовано словотвірну будову слова, критерії визначення продуктивності словотвірного типу, схарактеризовано основні структурні способи словотворення, їх взаємозв'язок та інші важливі питання.

У 70-х рр. розпочався бурхливий розвиток українського словотворення, з'явилося чимало новаторських досліджень, з-поміж яких виділяються праці: Н. Ф. Клименко, К. Г. Городенської, Т. М. Возного, В. М. Русанівського, Л. П. Дідківської, Л. О. Родніної, А. П. Грищенка, Л. А. Юрчук, Г. М. Гнатюк та ін., результатом чого, врешті, стала узагальнювальна колективна праця, виконана в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні, “Словотвір сучасної української літературної мови” (1979). У ній поряд із конкретними питаннями словотворення окремих частин мови з'ясовувалися також і загальні питання, наприклад, щодо поняття парадигматики і синтагматики в словотворі, морфотактики і морфонеміки, основних одиниць словотвору, словотвірного значення та його місця в системі смислової структури слова, визначалися поняття позиції, похідності, продуктивності та регулярності в словотворі тощо.

Надалі вчення про словотвір в українському мовознавстві вже не знавало таких революційних змін: переважно лише уточнювалися

окремі поняття та терміни. Головні підсумки тривалих досліджень з українського словотвору були покладені в основу навчального посібника В. О. Горпинича “Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія” (1999). Тому можна вважати, що концептуальна база українського словотвору у зв’язку зі світовими досягненнями дериватологів належним чином розроблена, а термінологія достатньо уніфікована й випробувана часом.

Концептуальний апарат словотвору зорієнтований насамперед на дослідження процесів словотворення загальної лексики. Поза тим, як випливає з цілого ряду особливостей термінологічної лексики, творення термінів теж має свою специфіку, яку недостатньо враховують при розробленні концептуального апарату.

Цікаву спробу моделювання структурно-функціональних одиниць словотвору на підставі гіпотетико-дедуктивної методики з використанням прийомів комбінаторики зробив О. І. Бондар [2]. На підставі диференційних ознак ‘формальна твірна основа’, ‘формант’, ‘частиномовне значення’, ‘словотвірне значення’ та деяких інших він створив модель словотвірної системи, виділивши 22 взаємопов’язані структурно-функціональні одиниці: формальна структура деривата, словотвірна парадигма, словотворчий афікс, дериват, словотвірна модель, словотвірний тип (далі СТ) та ін. [2]. 3-поміж цих одиниць центральними для словотвірного аналізу української терміносистеми інформатики (далі УТІ) нам уявляються такі: спосіб словотворення, словотвірний тип, дериват, словотвірна парадигма. Зупинимося на деяких проблемних моментах у трактуванні цих термінів.

Спосіб словотворення (словотворчий спосіб) — одне з найширших понять словотвору, яке не має й досі єдиного визначення і розуміється переважно як усі структурно різні шляхи й прийоми творення нових слів у результаті використання всіх наявних у даній мові словотворчих ресурсів [7:19]. О. І. Бондар у вищезгаданій моделі описує поняття “словотворчий спосіб” через диференційні ознаки ‘формант’ і ‘частиномовне значення’, ‘словотвірне значення’ та ‘наявність/відсутність класу’.

В. О. Горпинич намагається розрізнити поняття “спосіб словотворення” і “тип словотворення”. За характером твірних ресурсів словотвірна деривація поділяється ним на вісім типів: словотворчість, словоскладання, конверсія, абревіація, акцентуація, універбація, ономатизація, апелятивація [3:86]. Але за видом основних компо-

нентів твірних формантів він виділяє далі 16 способів словотворення, серед яких знову ж названі словоскладання, абрєвіація, універбація, конверсія, акцентуація [3:113]. Таким чином, наврод чи можна вважати жививання цих двох понять (“спосіб словотворення” і “тип словотворення”) диференційованими.

Словотвірний тип — це основна одиниця словотворення. До викремлення цієї власне словотвірної одиниці у словотворенні досліджували значення афіксів, тобто значення морфемних сегментів, а не словотвірних. Початок новому погляду на словотворення поклали Г. Марчанд на Заході та Г. О. Винокур і І. І. Ковалик у слов'янському мовознавстві. З того часу словотвірний аналіз здійснюється шляхом зіставлення твірного і похідного слів, встановленням їх мотивації, з'ясуванням словотвірної, а не морфемної структури слова, що полягає у формально-семантичних співвідношеннях твірної основи і словотворчого форманта. Репрезентантом словотвірної структури виступає СТ. Його розуміють, з одного боку, як формально-семантичну схему побудови похідних слів, мотивованих твірними словами певної частини мови за допомогою того самого словотворчого форманта з тим самим значенням [15:575], а з іншого боку, як групу слів однієї частини мови, які побудовані за єдиною схемою [3:100], тобто за СТ у вищезазначеному розумінні. Таке двохаспектне розуміння відповідає суті СТ. Переважна ж більшість учених (Г. О. Винокур, В. А. Горпинич, О. А. Земська, Н. Ф. Клименко, І. І. Ковалик, О. С. Кубрякова, В. М. Максимов, З. А. Потіха, І. С. Улуханов, М. Докуліл, Г. Марчанд та ін.) розуміють СТ як формально-семантичну схему продукування слів, для якої характерні такі риси: 1) спільність частиномовної належності твірних слів; 2) спільність (за значенням і структурою) форманта; 3) спільність словотвірного значення [18:70; 8:8; 11:367–368; 5:182; 17:47–48; 12]. Тому дотримуватимемося саме вищевикладеного розуміння терміна СТ.

СТ об'єднує групу похідних слів, які є найголовнішими реальними одиницями словотвору і практично не викликають неоднозначних трактувань.

Це саме стосується і поняття “словотвірна парадигма”, попри наявність помітної неоднозначності його визначень. В. В. Грещук детально розглядає різні дефініції словотвірної парадигми і приходить до висновку, що найприйнятнішою є точка зору, згідно з якою словотвірна парадигма — це набір похідних, мотивованих однією твірною основою, на одному ступені творення, оскільки таке визначення най-

більш ізоморфне поняттю парадигми в морфології [4:24]. У такому значенні вживатимемо цей термін і в даній роботі.

Досить важливими є й такі поняття: словотвірна модель (далі СМ), словотвірне значення (далі СЗ), формант, семантичні відношення між твірним словом та дериватом (словотвірна мотивація), словотвірний розряд, словотвірний клас.

Є два основні розуміння СМ — 1) як морфонологічних варіантів СТ [15:571–572], таке розуміння обґрунтоване ще О. А. Земською [5]; 2) як структурна схема творення слів, що, на відміну від СТ, характеризується спільністю лише двох елементів — форманта і граматичного класу основ, абстрагована від словотвірної семантики [9:17–18; 13:68; 14:35, 39; 3:106–107 та ін.]. В українському мовознавстві, починаючи ще з І. І. Ковалика, усталилося інше розуміння СМ, крім того, доцільність якого добре обґрунтував В. О. Горпинич [3:106–107]. Тому цей термін будемо вживати саме в такому значенні.

Щодо поняття “формант”, то на практиці розбіжностей не виникає: це семантичні, структурні, структурно-семантичні та інші елементи похідного слова, за допомогою яких воно утворилося і яким відрізняється від твірного [3:88].

Аналізуючи ознаки словотвірної мотивації, О. С. Кубрякова [10] визначила основну ознаку похідності: похідне слово має розчленовану структуру, яка містить і значення твірного слова. Ця ознака справді є релевантна в більшості випадків, однак її все ж недостатньо. Тому дериватологи вказують також і на інші ознаки: похідне слово в переважній більшості випадків (виняток — слова, утворені через конверсію або чергування у корені) має морфемно складнішу структуру [6:23]; похідне слово складніше за значенням; із двох слів, рівнозначних за семантикою і структурою, похідним є те, яке відповідає типовим мотиваційним відношенням для системи мови [3: 94]; похідні слова можуть містити також конотативний компонент порівняно з нейтральним компонентом твірного слова; похідність може бути неєдиною [16:75].

Крім термінів, що стосуються основних одиниць словотвору та словотвірної мотивації, важливі також поняття словотвору, що передають властивості вищезазначених одиниць: словотвірний потенціал твірного слова, продуктивність СТ, регулярність СТ, уживаність СТ, а також активність СТ. У нашому дослідженні береться не весь дериваційний корпус СТ, а лише деривати, релевантні до УТІ, тому при характеристиці СТ йтиметься не про продуктивність, а про їхню активність щодо творення УТІ.

Словотвірний потенціал — порівняно нове поняття, пов'язане зі здатністю слова до формування більш чи менш розгалуженої (нульчленної, одночленної чи багаточленної) словотвірної парадигми.

Варто зробити деякі уточнення щодо поняття “активність СТ”, оскільки його інколи плутають з продуктивністю. Продуктивність СТ — поняття синхронного словотвору: це стан, наявність певної кількості дериватів, утворених за даним СТ, як наслідок його попередньої активності. Активність — це діахронне поняття, пов'язане з реалізацією системного потенціалу слова; воно означає ступінь поповнення масиву дериватів певного СТ протягом деякого часового відтинку. Таким чином, СТ може бути продуктивним, але неактивним: не утворювати нових дериватів через повну реалізацію потенціалу або через інші, в тому числі й позамовні, чинники. Решта термінів, наприклад, дериват, твірна основа, словотвірне значення та ін., наразі має однозначне трактування.

1. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства: Історія вивчення української мови. — К.: Виш. школа, 1991. — 231 с.

2. Бондар О. І. “Європейський” та “романтичний” напрями в розвитку сучасної української термінології // Записки з українського мовознавства. — Одеса: Астропринт, 2004. — Вип. 14. — С. 3–10.

3. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. — К.: Вища школа, 1999. — 207 с.

4. Грещук В. В. Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології // Мовознавство. — 1985. — С. 21–27.

5. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. — М.: Просвещение, 1973. — 304 с.

6. Клименко Н. Ф. Система афיקсального словотворення сучасної української мови. — К.: Наук. думка, 1973. — 187 с.

7. Ковалик І. Вчення про словотвір. — Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1961. — 83 с.

8. Ковалик І. І. З методики дослідження слов'янського словотвору. — Львів: Вид-во Львівського університету, 1958. — 24 с.

9. Ковалик І. І. Словотвір іменників у серболужицьких мовах. — Львів, 1964. — 94 с.

10. Кубрякова Е. С. Семантика производного слова // Аспекты семантических исследований. — М.: Наука, 1980. — С. 81–155.

11. Кубрякова Е. С. Словообразование // Общее языкознание (Внутренняя структура языка). — М.: Наука, 1972. — С. 344–386.

12. Максимов В. И. Суффиксальное словообразование имен существительных в русском языке: Автореф. дис. ... доктора филол. наук. — Л., 1975. — 40 с.

13. Немченко В. Н. Словообразовательная структура имен прилагательных в современном русском языке. — Горький: Изд-во ГГУ, 1973. — 139 с.

14. Пінчук О. Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників сучасної української літературної мови // Морфологічна будова сучасної української мови. — К.: Наук. думка, 1975. — С. 35–82.

15. Українська мова: Енциклопедія. — К.: Укр. енциклопедія, 2000. — 750 с.

16. Улуханов И. С. Виды формально-семантической мотивации слов и проблемы описания словообразовательной семантики // Уч. зап. Пермского гос. ун-та им. А. М. Горького: Вопросы грамматики. — Пермь, 1972. — № 243. — С. 72–79.

17. Черепанов М. В. К понятию динамического аспекта синхронного словообразования // Материалы республиканской науч. конференции. — Самарканд, 1972. — С. 47–48.

18. Dokulil M. Tvoření slov v Češtině. 1. Teorie odvozování slov. — Praha, 1962.

УДК 415.412+8.08

С. В. Форманова

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНКЕКТИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Форманова С. В. Стилiстичнi особливостi iнкективи в українській мові. У статті розглянуто стилістичні особливості інкективи, проаналізовано інкективний простір “Листа Запорозьких козаків турецькому Султану” та визначено місце інкективи в сучасній українській мові.

Ключові слова: інкектива, стилістичний потенціал, художній текст, емоції.

Форманова С. В. Стилистические особенности инкективы в украинском языке.

В статье рассмотрены стилистические особенности инкектив, проанализировано инкективное пространство “Листа Запорозьких козаків турецькому Султану” и определено место инкективы в современном украинском языке.

Ключевые слова: инкектива, стилистический потенциал, художественный текст, эмоции.

Formanova S. V. Stylistical peculiarities of invective in Ukrainian language.

In the article, the stylistic peculiarities of invectives are researched, the invective space of “Zaporizhzhya Cossacks’ Letter to the Turkish Sultan” is analyzed, and the place of invective in the modern Ukrainian language is defined.

Key words: invective, stylistical potential, art text, emotions.

Протягом останніх десятиліть дедалі інтенсивніше розвивається лексикологія української мови, серед основних причин цього явища можна назвати певне тяжіння української спільноти до інтеграції. Проте, незважаючи на це, малодослідженими залишаються певні сторони лексики, так, зокрема однією з таких є інвектива.

Незаперечним є той факт, що практично в кожній мові, як в усному, так і в писемному мовленні, існує значна кількість лексем, які передають емоційний стан людини, ставлення суб'єкта до адресата чи до об'єкта. Вони можуть передавати як позитивні емоції, такі як любов, кохання, ніжність, здивування, так і негативні, як, скажімо, ненависть, відразу, презирство та ін. Як доводить практика, питання інвективності тексту зумовлено наявністю в ньому інвектив.

У сучасній україністиці тема інвектив майже не досліджена. Побіжно торкалися цієї проблеми В. Шевчук (1993), Ю. Мушкетик (1997), Д. Синяк (1998), Я. Радевич-Винницький (2000, 2001), Л. Ставицька (2003, 2005, 2008), О. Курська (2004), Г. Завражина (2006), С. Форманова (2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012).

Метою статті є дослідження стилістичних особливостей інвективи в українській мові. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: 1) схарактеризувати інвективи в українській мові; 2) дослідити стилістичний потенціал інвектив у “Листі Запорозьких козаків турецькому Султану”; 3) окреслити межі подальших досліджень.

Лексичні засоби добирають залежно від мети висловлювання, характеру висловлювання, від того, кому воно адресовано. Отже, кожна ситуація вимагає відповідного лексичного наповнення та стилістичних засобів. Оскільки метою інвективи є змусити опонента відчути всю безодню своєї нікчемності, інвективне значення продукується як результат своєрідного негативного низького творчого процесу, який відбувається через бажання адресанта відтворити сполучуваність слів, фразем, речень, які суперечать стилістичним нормам. Цей процес не є стандартним. У такий спосіб адресант відгороджується від реалій дійсності, оскільки вони є нестандартними, суперечливими. В основі інвективи лежить груба негативна номінація, яка є образливою для адресата, що, на думку Г. Скляревської, досягається основним антропоцентричним напрямом переносу: з предмета або тварини на людину [4: 81–102]. Подібні найменування з низькою презирливою оцінкою людини співвідносяться з образами тварин, що традиційно сприймається негативно, як-от: *собаки (лягавий, пес, сука)* або інших неприємних істот (*жаба, тарган, свиня, кобель*). У такий спосіб від-

бувається знижене негативне порівняння в грубій, іноді символічній формі (*мусор, цегла, дрин*). Таким чином, актуалізуються семантичні ознаки, що знижують особистість суб'єкта такими порівняннями. Відбір подібних номінацій з метою порівняння створює експресивну образність, яка містить потенціал впливу на слухача за рахунок ціннісної характеристики об'єкта, що містить вишукану негативну оцінку.

За допомогою відповідних мовних засобів і прийомів можна закласти в підсвідомість людини особливу інформацію, яка може стати частиною її психічної сутності. Але незаперечним є той факт, що слово з усіх мовних засобів має найбільший вплив на адресата.

Стилістичні особливості вживання інвектив є одним із найцікавіших питань сучасної лексикології. Причиною зрушення нейтрального мовлення до розмовного, просторічного і навіть інвективного вбачаємо у ставленні до поняття “мовна норма” у сучасному суспільстві. Річ у тому, що стилістичне використання слів відрізняється від мовленнєвої норми тим, що припускає взаємодію різних прошарків лексики з метою досягнення виразності, емоційності, експресивності. Дослідження стилістичного узусу тексту через категорію узуально-стильового комплексу дозволяє з'ясувати причини створення інвективних текстів.

Отже, узуально-стильовий комплекс як механізм мовного вживання складається з кількох елементів: стилістичний засіб, стилістичне значення, стилістичний прийом, стилістичне завдання/ефект, які взаємопов'язані і демонструють механізм використання мови в мовленні, що породжує стилістичне значення. Мовні засоби, які в процесі використання набули стилістичного значення, стають стилістичними засобами, виконуючи роль смислового і конструктивного центру стилістичного прийому, який організовує стилістично значуще висловлювання, що має відповідне експресивне завдання.

Слід зауважити, що категорія стилістичного узусу містить протиставлення внутрішньомовного і загальнономовного, які співвідносяться між собою як стилістичне значення і стилістичне (експресивне) завдання. Це зумовлено тим, що в природі узуально-стильового комплексу містяться всі негативні й позитивні тенденції формування стилістичного узусу, які залежно від умов і мети спілкування або при створенні будь-якого тексту розкриваються в тому чи тому напрямку. Зауважимо також, що носії мови тонко відчують межу інвективності висловлювання і відповідно без зусиль визначають суспільно припустимі, стилістично унормовані та ненормативні лексеми.

У мовознавчій науці прийнято розрізняти реєстри (стилі): високий, середній та низький. Інколи в мовознавчій літературі трапляється сплутування понять “інвектива” та “некодифікована лексика”, зазначимо, що до інвективи відносять: 1) нецензурні слова та їх похідні; 2) гробіанізми — грубі, брутальні назви тих предметів та явищ, які в суспільстві слід або не називати зовсім і всіляко їх уникати, або ж замінити описовими виразами, які певною мірою їх облагороджують (евфемізми). Слід зауважити, що евфемізми піддаються девальвації і нерідко втрачають свою “завищену” роль, перетворюючись у напів-, а то й зовсім непристойні слова; 3) вульгаризми, куди входить і лайлива лексика з недиференційованою ознакою осуду.

В. Жельвіс зазначає, що інвективна лексика перш за все пов’язана з фізіологією людини й змінюється дуже рідко. “Ніхто не знає, скільки століть існує російський мат, абсолютно точно відомо, що 16–17 ст. він існував у тому самому вигляді, в якому існує зараз” [2: 14]. Л. Ставицька розмежовує поняття “жаргон” і “інвектива”: “серед жаргонізмів переважають негативні знижені номінації; така емоційно-оцінна домінанта автоматично екстраполюється на лайку. Звичайно, лайка, інвективне слововживання має стосунок до поняття жаргону, адже вокабуляр інвективи та жаргону можуть частково збігатися (у КЖ — *блядь буду*, у МС — *блін, мудак* та ін.). Але функції цих мовних страт збігаються не повністю. Якщо основна мета жаргонів — відособлення певної соціальної групи від решти, то для інвективи це всього лише функція. Скажімо, прийнято говорити про інвективу як про встановлення корпоративного духу між комунікантами (“соціальне лихослів’я”)...” [5: 37].

“Інвектива — це образливе слово, лайка, словесний випад. Інвективна лексика (грубі, вульгарні слова) і фраземіка (грубі, вульгарні вислови) є в усіх мовах, очевидно, за винятком штучних. Ці одиниці потрібні мовцям у стані афекту (з лат. — “настрій, хвилювання, пристрасть”) — короткочасного сильного переживання: гніву, люті, відчаю, раптової бурхливої радості тощо, коли в критичних умовах людина неспроможна знайти вихід із ситуації” [3: 177].

Через інвективу як в усному, так і в писемному мовленні передається вся гама почуттів і переживань. Це явище великого масштабу і називають його *ненормативною, некодифікованою, табуйованою, лайливою, обсценною лексикою*, а в просторіччі — *матірною лайкою*.

Систематизувавши і узагальнивши літературознавчі і лінгвістичні дефініції терміна “інвектива”, пропонуємо робоче визначення понят-

тя, яким послуговуватимемося у нашому дослідженні. Ми трактуємо інвективу як вербально виражене ставлення адресанта до адресата, яке має на меті різке звинувачення, осуд з метою образити, принизити і зганьбити опонента в якомога різкій, грубій та цинічній формі та дискредитувати його (позаяк інвектива порушує норми моралі у суспільстві), що дозволяє образити честь і гідність особи [7 : 25–26]. Оскільки першим і основним завданням будь-якої інвективи є завдання переконання опонента (слухачів) у правдивості звинувачень, то розглянемо приклад низького стилю, що охоплює найнижчий шар слів, які за етико-естетичними принципами вважаються непристойними, неприпустимими, забороненими.

Вважаємо, що поняття пристойності/непристойності, частіше за все асоційовані із сексом та відправами природних потреб, не може мати жорстких меж. Людина як біологічна істота пов'язана із сексом та відправами природних потреб. Така фізіологія, без якої її існування неможливе, певним чином відображена в мові. У зв'язку з етико-естетичними принципами встановилась заборона на застосування того, що вважається непристойним. Непристойна лексика є в кожній мові, і українська мова не є винятком. Одним з прикладів вживання інвективи знаходимо у відомому “Листі Запорозьких козаків турецькому Султану”, написання якого відобразив у своїй знаменитій картині Ілля Рєпін. Текст написаний від 1-ої особи, яка співвідноситься з реальним автором і має адресата 2-гу особу, яка співвідноситься з реальним співбесідником:

Ти, султан, чорт турецький, і проклятого чорта брат і товариш, самого Люцєперя секретарь. Якій ти в чорта лыцарь, коли голою сракою ежака не вбьєшь. Чорт высирає, а твое вйсько пожирає. Не будєшь ты, сукін ты сыну, сынів християнських під собою мати, твоего вйська мы не боимось, землю і водою будєм биться з тобою, распроеб твою мать. Вавилоньский ты кухарь, Макидоньский колесник, Иерусалимський бра-вирник, Александрійський козолуп, Великого и Малого Египта свинарь, Армянська злодиюка, Татарський сагайдак, Каменецький кат, у всего світу і підсвіту блазень, самого гаспида внук и нашего хуя крюк. Свиная ты морда, кобыляча срака, різницька собака, нехрещений лоб, мать твою вьєб. От так тобі запорожці висказали, плюгавче. Не будєшь ти і свиней християнських пасти. Тепєрь кончаємо, бо числа не знаємо і калєндаря не маємо, місяц у небі, год у князя, а день такий у нас, якій і у Вас, за це поцелуй в сраку нас!

Підписали: Кошевой атаман Иван Сирко зо всім кошем Запорожськїм.

Наведений текст цілком можна розцінювати як інвективний, оскільки у ньому лексеми емоційно забарвлені, що передають до-тепність, український народний гумор і повна зневага до свого сильного ворога — турецького султана відображають їхній емоційний стан, викликаний думкою про об'єкт висловлювання, тобто емоційну оцінку турецького султана. Це була відповідь на ультимативний лист турецького султана Мухамеда IV, з яким він звернувся до козаків після вчиненого ними 1675 р. набігу на Кримське ханство. Султан намагався приголомшити запорожців своїми численними титулами і у відповідь отримав козацький саркастичний коментар до них. Стрижнем листа є слова *“Не будешь ты, сукін ты сыну, сынів християнських під собою мати”*, але гумористичне обрамлення листа викликало гомеричний сміх не лише в українців протягом віків. Не випадково саме цей історичний сюжет надихнув Іллю Репіна на світовий шедевр. Емоційна оцінка має яскраво виражену зневажливо-знижену конотацію, оскільки вона створюється стилістично забарвленими мовними засобами. У цьому контексті українські інвективи пов'язані з відправленням природних функцій організму, статевими органами чи функціями організму. Зосередження уваги на неприємних й огидних висловлюваннях має на меті завдати якнайбільшої образи опоненту. Центральним і найбільш уживаним є слово *“срака”*, яке має усталену традицію, а також запозичення *“хуй”*, *“іба-ти”*, що відрізняються чітко вираженим сексуальним підтекстом. Інвектива *“хрін”* є лайливою, презирливою, зневажливою, вульгарною, просторічною й уживається для вираження байдужості до особистості. Вживаються й емоційно-оцінні висловлювання *“Вавилонський кухар (нездарний куховар), Макидонський колесник (базікало), Іерусалимський бравирник (хвалько), Александрійський козолуп (кастрований цап), Великого и Малеого Египта свинар (пастух свиней), Армянська злодіюка (злочинець), Татарський сагайдак (степова тварина), Каменецький кат”*, *“блазень”*, *“самого гаспида внук (онук самого чорта)”*, *“свиняча морда, кобыляча срака, різницька собака (пес, що кусається), нехрещений лоб (невіруючий)”*, *“плюгавче (плюгавий, нікчемний)”*. Отже, зазначені мовні одиниці, будучи стилістично забарвленими, справляють враження образи, оскільки несуть суб'єктивно-оцінний характер.

Наведений “Лист...” є інвективою, оскільки:

— написаний від 1-ої особи, яка формально виражена: *Кошевой атаман Иван Сирко зо всім кошем Запорожськїм;*

— має адресата, структурно вираженого через займенник “ти” — турецького султана Мухамеда IV;

— характеризується підвищеною емоційністю, яка виражається стилістично та семантично.

“Лист...” відрізняється гнівними висловленнями, безпощадною ненавистю, високим емоційним напруженням, що підтверджується характерними ознаками інвективи — емоційністю, різким викриванням, що здійснюється з метою сильніше вразити адресата, суб’єктними відношеннями “я — ти”.

Стилістика художнього та епістолярного мовлення завжди привертає увагу з боку дослідників, оскільки сприяє розвитку творчого слова, збагачує індивідуальну своєрідність автора і свідчить про його ставлення до мови. Ігнорування цих властивостей спотворює уявлення про мову, перешкоджає правильному розумінню її складної структури. Стилістичні можливості художнього та епістолярного мовлення активно розвиваються і поширюються, часто переростають в яскраві стилістичні вислови, крилаті формули. Як зазначав В. В. Виноградов, словесний образ буває різної будови, але завжди естетично організовується структурними елементами стилю [1 : 119]. Комплекс слів і словосполучень, які виступають у контексті носіями певного мікрообразу, можуть бути наділені одним сенсом, створюючи нові асоціативні уявлення.

Як засвідчує наведене, інвектива має викривальний характер, відрізняється гвністю і гостротою. Інвективні елементи в структурі художніх та епістолярних текстів не завжди бувають стилістично виправдані. Але некодифіковане слово аж ніяк не можна вважати меншшовартісним, оскільки воно у певному контексті відображає ту картину світу, те народне світобачення, яке пов’язане глибокою єдністю локальних, національних і загальнолюдських проблем. Лексична парадигма інвективного слова містить у собі величезний творчий потенціал.

У результаті дослідження ми дійшли таких висновків: 1) інвективу використовують на позначення різних аспектів людської діяльності, як-от: зовнішність, риси характеру, поведінка, звички, стан здоров’я, інтелект, емоційний стан, вік, рівень виховання, досвід, моральні якості, расова приналежність, соціальний статус, походження, професія або рід занять, релігійність, партійність, матеріальний стан тощо; 2) українська мова виробила цілий арсенал інвективних засобів, які несуть у своїй семантиці оцінну номінацію, а відтак і образ

опонента. Лексикографічні джерела позначають такі висловлювання: “вульгарне”, “жаргонне”, “жаргонізована розмовна мова”, “згрубіле”, “згрубіло-вульгарне”, “згрубіло-просторічне”, “зневажливе”, “лайливе”, “несхвальне”, “обсценне”, “презирливе”, що вказує на нецензурний характер висловлювання. Крім того, такі висловлювання вказують на функціональну характеристику лексеми та на комунікативну мету мовця, а саме: образити адресата; 3) у семантичних мотиваціях інвективи відбилися закорінені у мовній свідомості опозиції “добре/погано”, що асоціюється з моральним тиском на людину, який можна порівняти з фізичною агресією; 4) у художньому та епістолярному мовленні вживання інвективи здійснюється з метою відбити реальні події, наділити персонажів рисами характеру реальної людини, поєднати події з реальністю, що створює “карнавальну атмосферу знищення будь-яких морально-етичних обмежень і репресивних загат” [6: 37]; 5) стилістичне оформлення інвективи має певні особливості соціального варіювання; інвективи наділені експресією і характерні для певного соціального прошарку; 6) стилістика інвективи відзначається непередбачуваністю, несподіваністю, новизною семантичних значень, нерідко епатажністю, звинувальністю, образливістю.

Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі тестів давніх українських пам’яток, Сороміцьких пісень, що дасть можливість встановити етимологію української інвективи.

1. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. — М. : [б.и.], 1963.

2. Жельвис В. И. Поле брани. Сквернословие как социальная проблема / В. И. Жельвис. — М. : Ладомир, 1997. — 330 с.

3. Радевич-Винницький Я. Етикет: культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. — Львів : Сполом, 2001. — 224 с.

4. Складарская Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Складарская. — СПб. : Наука, 1993. — 151 с.

5. Ставицька Леся. Арго, жаргон, сленг : Соц. диференціяція укр. мови / Л. Ставицька. — К. : Критика, 2005. — 464 с. — Бібліогр.: С. 426–449.

6. Ставицька Леся. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми / Л. Ставицька. — К. : Критика, 2008. — 454 с.

7. Форманова С. В. Інвективи в українській мові : [монографія] / Світлана Вікторівна Форманова; за ред. Н. М. Сологуб. — К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2012. — 336 с.

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА СОЦІОЛІНГВІСТИКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'42

О. В. Архіпова

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “ЧОЛОВІК”: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ АНТОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ “ДЕКАМЕРОН”)

Архіпова О. В. Вербалізація концепту “чоловік”: гендерний аспект (на матеріалі антології сучасної української прози “Декамерон”).

У статті розкрито роль тропів у мовному вираженні концептів, визначено основні складники концепту “чоловік”, виділено його спільні й відмінні вербалізатори в жіночій та чоловічій сучасній українській прозі.

Ключові слова: вербалізатори, гендер, концепт, концептуальний аспект.

Архіпова Е. В. Вербалізація концепта “мужчина”: гендерний аспект (на матеріалі антології сучасної української прози “Декамерон”).

В статті розкрито роль тропів в мовному вираженні концептів, визначено основні складники концепта “мужчина”, виділено його спільні й відмінні вербалізатори в жіночій та чоловічій сучасній українській прозі.

Ключевые слова: вербалізатори, гендер, концепт, концептуальний аспект.

Archipova H. V. Verbalization of the concept of “man”: gender (based on the anthology of contemporary Ukrainian prose “Decameron”).

In the article the role of tropes in the linguistic expression of concepts, the basic components of the concept of “man”, select it, and various verbalizatory in female and male contemporary Ukrainian prose.

Key words: verbalizatory, gender, concept, conceptual aspect.

Останнім часом в Україні актуальним є вивчення проблем місця й ролі чоловіка та жінки в соціумі. Сьогодні дослідження, спрямовані на вивчення жіночої та чоловічої концептуальної картин світу, мовних особливостей художніх творів як відображення уявлень про реальну дійсність.

У наукових колах активно вживаним є поняття “гендер”. До 1970-х років ХХ ст. це був суто філологічний термін на позначення граматичного роду, а соціогуманітарні, природничі дисципліни використовували поняття “статі”, адже саме анатомічну стать трактували як визначальний чинник соціальної поведінки людей. З 1968 року психологи рекомендують уживати слово “гендер” на позначення соціального виміру статі, підкреслюючи, що стать індивіда, її усвідомлення й формування (гендер) є різними феноменами [4].

У ХХ ст. гендерні питання активно вивчали британські й американські лінгвісти: С. Беннет, А. Годдард, Л. Паттерсон, Дж. Мілс, Д. Спендер, Дж. Уїлліамс та ін. З набуттям чинності Закону України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” (2006 рік) починає свій відлік українська державна гендерна політика. У вітчизняному мовознавстві гендерній проблематиці присвячено праці О. Бессонової, Г. Богдановича, Л. Сінельнікової, О. Холода, А. Шиліної, Ю. Маслової, В. Слімчук та ін. У Російській Федерації гендер успішно вивчають О. Горошко, А. Кириліна, І. Ольшанський та ін.

На межі ХХ–ХХІ ст. лінгвістичні студії набувають міждисциплінарного характеру. Мову вивчають у зв’язку з психологією, етнографією, культурологією. Виникає й стрімко розвивається когнітивна лінгвістика, яка досліджує інформацію і способи її мовної реалізації. Набуває поширення термін “концепт”. Ідентифікацію власне поняття “концепт” із відповідним словом, яке термінує його в науковій картині світу, пов’язують з ідеями концептуалізму — одного з напрямів середньовічної схоластичної філософії, започаткованого, на думку одних дослідників, Д. Скотом (близько 1266–1308 рр.), на думку інших, П. Абеляром — французьким філософом і теологом, що жив на межі ХІ–ХІІ ст. [4: 35–47].

В англійській мові “*concept*” як філософський термін на позначення “поняття а ргіогі” починає широко вживатися з другої половини ХІХ ст. У російській мові слово “*концепт*” починає вживатися з 1920-х рр., до середини 1970-х рр. побутує як повний синонім терміна “*поняття*”. У 1970-х рр. термін “*концепт*” входить у термінологію філософів та лінгвістів переважно в розумінні “чисте поняття”. Однак до середини 1980-х рр. лексеми “*концепт*” і “*поняття*” здебільшого вживають диференційовано [5: 35–47].

Термінологічне осмислення поняття “*концепту*” як *сутності*, починаючи з ХVІІ ст. пов’язане з іменем Дж. Гарвея, який розкривав категорію сутності буття через поняття “*концепт буття*”. У другій половині

XIX ст. Боуен визначає концепт як “сукупний, загальний або універсальний образ (репрезентант) цілого класу предметів” на противагу одиничним образам, що є результатом перцепції або інтуїції [6: 13].

С. Аскольдов виділяє три інтерпретації концептів (ідеться про пізнавальні концепти) — *ідеалістично-* та *інтуїтивно-гносеологічний* напрям (концепт не є розумовим утворенням, це об’єктивне буття, спільність, яка лежить в основі ідеальної дійсності), *номіналізм* (концепти — це індивідуальні уявлення) і *концептуалізм* (концепти існують у людському розумі, проте природа їх не зрозуміла) [2: 268–270].

Ю. Степанов зазначає, що до концептів належать семантичні утворення, які мають певну лінгвокультурну специфіку, а також, так чи так, характеризують носіїв мови [6: 8].

Концепт у проекції на семантику менталітету є організованою у певний спосіб мислення множинністю конкретно зумовлених елементарних смислів (ноєм), що їх породжують ті чи ті ментальні образи. Інакше, концепт — це семантика менталітету того чи того етносу в його проекції на окремих фрагмент світу [6: 56].

Цікавою є думка В. Колесова, згідно з якою концепт — це вихідна точка семантичного наповнення слова (його етимон) і одночасно кінцева межа розвитку (концепт сучасної культури), у зв’язку з чим диференціюються поняття “*концептум*” (від *conceptum*) як зерно, зародок смислу, позначене терміном *концепт-етимон*, і “*концептус*” (від *conceptus*) як твердження, поняття, уявлення про предмет [7: 31].

Одним з таких семантичних утворень є концепт “чоловік”. Сучасні мовознавчі студії опинились під потужною хвилею наукових праць, присвячених аналізу й описові концептів загалом, і концепту “чоловік” зокрема, це праці О. Бондаренка (2005), А. Волобуєвої (2005), О. Калугіної (2007), А. Архангельської (2006, 2007), Л. Ставицької (2006), Г. Щедрик (2010) тощо. Дослідження даного концепту здебільшого здійснюють на лексичному мовному ґрунті з погляду протиставлення “чоловік” — “жінка”, що дозволяє виявити гендерні ознаки мовної картини світу й простежити “процес еволюційного розвитку найдавнішої архетипічної опозиції” [9: 119].

Однак мовна реалізація концепту “чоловік” у сучасній українській прозі в гендерному аспекті на сьогодні не була предметом самостійного наукового дослідження. Тож ця теоретична проблема потребує більш цілісного осмислення і є актуальною.

Предметом нашого вивчення є тропи як засоби вербалізації концепту “чоловік”.

Наше дослідження здійснено на матеріалі антології сучасної української прози “Декамерон” — збірки оповідань десяти популярних вітчизняних письменників, і чоловіків, і жінок [4] (Далі покликаємось на це видання, зазначаючи лише сторінку). Аналіз збірки дозволить визначити й порівняти засоби вербалізатори концепту “чоловік” у жіночій та чоловічій мовній картині світу.

Метою нашої статті є опис тропів як засобів вербалізації концепту “чоловік” на матеріалі чоловічих і жіночих сучасних українських текстів, адже у мові художнього твору саме тропи служать засобом розкриття зображуваного предмета, його якостей і рис.

Як відомо, одним із способів вираження гендерних ознак мовної картини світу є гендерно марковані семи, які вказують на належність позначуваного ними референта до чоловічої / жіночої статі.

О. Бондаренко підкреслює: попри те, що гендер не є мовною категорією, його зміст може бути розкритий шляхом аналізу мовних явищ, зокрема, одиниць мови, у семантиці яких вичленується компонент “стать” [3: 7].

В. Телія зазначає, що обов’язковою процедурою аналізу є попередня ідеографічна параметризація самого концепту за його частинами, які віддзеркалюють усі його іпостасі, серед яких: природно-фізичні, фізіологічні, психологічні та інтелектуальні, соціально-статусні, ролі тощо [11: 261–262].

Аналіз мовної тканини збірки виявив, що досліджуваний нами концепт розкрито за допомогою вербалізаторів-тропів: епітетів, порівнянь, метафор, метонімії, які описують зовнішні й внутрішні риси чоловіка.

Зовнішні риси розкриває концептуальний аспект “**природно-фізичні якості**”. У **чоловічій прозі** цей аспект представлений нагородженням тропів: **1) епітет+метонімія**: “*Маленький, опецькуватий мер із червцем, на якому не заціпалися гудзики*” (А. Дністровий “Біла дівчинка”; с.74); **2) епітет + порівняння**: “*Підозрілий експерт із зачіскою “наелектризоване волосся” та в здоровенних окулярах, які рибчили його очі вибалабушеними, мов у жаби*” (А. Дністровий “Біла дівчинка”; с. 65); **3) епітет+метафора**: “*А в іншому помешканні <...> сиділи двоє похмурих сильних чоловіків <...>. Щетина на їхніх обличчях гостро зблискувала в світлі електрики, зморшки глибоко западали, коли вони супились і мовчали, ламаючи гострими міцними зубами рибячі кістки*” (С. Жадан “Вона знає всі шлягери цього року”; с.103).

У жіночій прозі концептуальний аспект “природно-фізичні якості” висвітлений яскравіше і представлений поодинокими тропами, як-от: 1) **епітетами**: *білі, невидючі очі, презирливі посмішки, веснянкуватий, аристократичний ніс, велетенський чоловік, двометрове чорнооке гевало, палючий брюнет, плюгавий пасажир, затяганий светр, насуплені брови, долоня велика, гаряча, порепана, ультрафіолетовий погляд, хижацьке обличчя, здорові, волохаті лапи, кремезний тип, клоунське волосся (у значенні руде, як у клоуна), ведмежа лапа*. Наприклад: “Вона вже підставила йому свій жадібний рот, ревниво стежачи за діловим задоволенням на його **хижацькому обличчі**” (С. Андрухович “Death is sexy”; с. 9); “<...> **кремезний чорнявий тип з масним оплатним блиском в очах**” (С. Поваляєва “Атракціон”; с. 241); 2) **порівняннями**: *вигнуті луком губи, очі, як море, тіло, як трансформаторна будка: “Зоранесподіванко, Зоране — подарунку. Зоране, **пристрасте**, яка буває тільки раз”* (С. Пиркало “Життя.Цілувати”; с. 211); “Зоран майже на всіх фото був напівголий і на пляжі. І він мав на те добру причину: хоч **ника його була схожа на збиту боксерську грушу**, мязи на решті тіла виглядали просто **перфектно**” (С. Пиркало “Життя.Цілувати”; с. 156), “Костик <...> дивиться Соні в очі своїми **блакитно-сірими, кольору похмурого моря очима**” (С. Поваляєва “Атракціон”; с. 231); “Він весь у **татуваннях, як трансформаторна будка у графіті**” (С. Поваляєва “Атракціон”; с. 239); 3) **метафора**: *воляча шия, очі, як жарини, як сонце: “Його очі сяють жаринами пляжної ватри”* (С. Поваляєва “Атракціон”; с. 246); “Його очі сяяли вилученим зі спектру **ультрафіолетом**” (С. Поваляєва “Атракціон”; с. 247).

Концептуальний аспект “природно-фізичні якості” у жіночій прозі представляють нагромадження тропів, як-от: 1) **епітет + порівняння**: *гепардова грація: “Ти дивишся на **гнучку, мускулисту фігуру** Зорана, що з **гепардовою грацією** пересувається по кухні”* (С. Пиркало “Життя.Цілувати”; с. 201); 2) **метафора+епітет**: “Він посміхнувся, мружачись ще більше — тепер цей вираз, ця мирна, **осяйна, роззублена й лукава примруженість** наче прилипла до його **порізаного променями зморшок і шрамів, дещо поношеного обличчя**” (С. Андрухович “Death is sexy”; с. 10); “Але одна справа — знати, а інша — **раптом виявити, що на місці, від якого ти відрубала свого велетенського чоловіка, який пив з тебе кров, залишилася рана**” (С. Пиркало “Життя.Цілувати”; с.149).

Концептуальний аспект “психологічні якості чоловіка, емоційний стан” представлений у чоловічій прозі: 1) **епітетами**: *замкнутий, похмурий, могутній, таємничий, холодний мозок, гаряче серце, замріяний*

юнак, задерев'янілі губи. Наприклад: “Він був замкнутим, дуже замкнутим і похмурих чоловіком, як і личить тому, в кого справді є влада. Справжній чоловік завжди такий — похмурий, могутній, таємничий” (Л. Дереш “Клуб молодих вдів”; с. 44); “Замріяний юнак з яскравою чуприною <...> пропускав усе це крізь своє гаряче серце і холодний мозок, не втрачаючи ні на мить самоконтролю” (С. Жадан “Вона знає всі шляхи цього року”; с. 105); “Бармен відчув, як на руках і шиї стало дибки волосся. **Задерев'янілими губами** він пробелькотів, що його, мабуть, з кимось слутали” (Л. Дереш “Клуб молодих вдів”; с. 46); 2) **порівняннями**: “Він був підступним, як змія, небезпечним, як орел, впливовим, як Гольфстрім” (Л. Дереш “Клуб молодих вдів”; с. 44); “Він як тигр, який вичікує слушний момент для атаки” (Л. Дереш “Клуб молодих вдів”; с. 451); 3) **метафори**: “Але... ви мене справді з кимось плутаєте... — ледве спромігся вичавити бармен” (Л. Дереш “Клуб молодих вдів”; с. 47); “Демони із золотими зубами й побитими пиками” (С. Ушкалов “Панда”; с. 300).

У жіночій прозі концептуальний аспект “психологічні якості чоловіка, емоційний стан” виражають поодинокі тропи: 1) **епітети**: *напружена постань, готова в будь-яку мить до дії, чоловіча дрібність духу, голос глухий, гарчання, хрипко сказав, жорстка впевненість, чіткий, формальний*. Наприклад: “По-батьківськи, ніжно і підбадьорливо прошепотів він, забираючи руку для того, щоб збентежено почухати нею голову” (С. Андрухович “Death is sexy”; с. 15); “<...> навис над нею, водночас рішучий і приречений, з насупленими бровами, з жорсткою впевненістю в кутиках губ” (С. Андрухович “Death is sexy”; с. 12); “Ти не уявляєш, який я насправді чіткий, який я формальний” (С. Андрухович “Death is sexy”; с. 12); 2) **порівняння**: “Пітер дуже-дуже делікатно обіймає тебе на прощання і легко, як пірїнкою, торкається своїми губами твоїх” (С. Пиркало “Життя.Цілувати”; с.194); 3) **метафори**: “Я просто вже нічого не відчуваю, не відчуваю його, серця, наче воно скам'яніло, за-терпло, вкрилося пухнастою пліснявою, як волосський горіх, як каштан” (С. Андрухович “Death is sexy”; с. 19); “Чоловіка, в зморшках обличчя якого ховаються і голод хижака, і втома та неспокій травоїдного” (С. Андрухович “Death is sexy”; с. 31).

Концептуальний аспект “психологічні якості чоловіка, емоційний стан” у жіночій прозі представлений також нагромадженням тропів: 1) **епітети + метонімія**: “Пітер трапляється за кілька днів. *Спокійне обличчя в окулярах сумно дивиться вдалину з екрану*” (С. Пиркало “Життя.Цілувати”; с. 154); 2) **метафора+порівняння**: “Він струсив

із себе зачарування, як пес струшує воду” (С. Андрухович “Death is sexu”; с. 15).

Концептуальний аспект “**рольові характеристики (соціальний стан, інтелектуальні здібності)**” ширше представлений в чоловічій прозі: 1) **епітетами**: *мажорний тип, звичайний паневропейський жлоб*; 2) **порівняннями**: “*Що ми сидимо тут, як полярники на крижині? <...> Що ж ми — тюлені, без гарячої води жити?*” (С. Жадан “Вона знає всі шлягери цього року; с. 105).

У жіночій прозі цей концептуальний аспект представляють епітети: *суперосвічений, “кар’єророблячі лондонські професіонали*” (С. Пиркало “Життя.Цілувати”; с. 151).

Аналіз мовної тканини збірки сучасної української прози “Декамерон” виявив, що у вербалізації концепту “чоловік” у жіночій та чоловічій сучасній українській прозі є спільні й відмінні риси. Спільними є концептуальні аспекти, які розкривають цей концепт: природно-фізичні якості (зовнішні риси) та психологічні якості чоловіка, емоційний стан, рольові характеристики соціальний стан, інтелектуальні здібності) (внутрішні риси). Відмінність виявлено у вербалізаторах, зокрема, в описах зовнішніх рис чоловіка в жіночій прозі природно-фізичні якості гіперболізовано, наголошено на аспекті фізичної привабливості/непривабливості, охайності, тоді як в чоловічій прозі підкреслено загрозливий зовнішній вигляд, як одну з ознак маскулітності, а фізична врода і акуратність в одязі не описані. Концептуальний аспект “психологічні якості чоловіка, емоційний стан” у жіночій прозі включає характеристику ставлення чоловіка до жінки, його почуттів до неї, а у чоловічій прозі, як і в концептуальному аспекті “природно-фізичні якості” наголошено на силі, могутності. Концептуальний аспект “рольові характеристики” у жіночій прозі, представлений у збірці, на відміну від чоловічої, майже не представлений. Це можна пояснити тим, що для чоловіка визначальною рисою успішності є соціальний статус, роль у суспільстві, тоді як для жінки це є другорядним.

Перспективи дослідження вбачаємо у вивченні вербалізаторів концепту “чоловік” на матеріалі інших текстів сучасних українських авторів.

1. Антонюк О. Репрезентація концепту “чоловік” у прізвиськовій номінації (на матеріалі антропонімії Донеччини) [Електронний ресурс] / О. Антонюк. — Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=9174>.

2. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово // Русская словесность. Антология / под ред. В. П. Нерознака. — М. : Academia, 1997. — С. 267–279.

3. Бондаренко О. С. Концепти “чоловік” і “жінка” в українській та англійській мовних картинах світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Бондаренко О. С.; Донец. нац. ун-т. — Донецьк, 2005. — 19 с. — укр.

4. Декамерон. 10 українських прозаїків останніх десяти років [Текст] : збірка / укладання та післямова С. Жадана. — Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2010. — 320 с.

5. Демьянков В. З. *Понятие и концепт* в художественной литературе и в научном языке // Вопросы филологии. — 2001. — № 1. — С. 35–47.

6. Івашенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія. — К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. — 328 с.

7. Колесов В. В. Концепт культуры: образ — понятие — символ // Вестник Санкт-Петербургского ун-та: Сер. 2. Языкознание. — 1992. — Вып. 3 (№ 16). — С. 30–40.

8. Плахотнік О. Неймовірні пригоди гендерної теорії в Україні [Електронний ресурс] / О. Плахотнік. — Режим доступу: <http://gender.at.ua/publ/4-1-0-222>.

9. Ставицька Л. О. “Чоловік (мужчина)” у концептосфері української фразеології [Текст] / Л. О. Ставицька // Мовознавство. — 2006. — № 2–4. — С. 118–129.

10. Степанов Ю. С. Концепт “причина” и два подхода к концептуальному анализу языка — логический и сублогический // Логический анализ языка: Культурные концепты. — М. : Наука, 1991. — С. 5–14.

11. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты [Текст] / В. Н. Телия. — М. : Языки русской культуры, 1996. — 288 с.

УДК 811.111'06'367.63

Н. Г. Мойсеєнко

КОНЦЕПТУАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ ЗАЙМЕННИКОВОЇ СПІВВІДНЕСЕНОСТІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Мойсеєнко Н. Г. Концептуальні категорії займенникової співвіднесеності: постановка проблеми (на матеріалі англійської мови).

Стаття показує наявність розбіжностей у поглядах лінгвістів на визначення категоріальної семантики займенників та обґрунтовує необхідність розробки концептуальних категорій займенникової співвіднесеності, що

дасть змогу встановити частиномовне значення мовних одиниць, що традиційно об'єднуються у групу займенників.

Ключові слова: частина мови, концепт, прототип, займенник, категорія.

Мойсеенко Н. Г. Концептуальные категории местоименной соотносительности: постановка проблемы (на материале английского языка).

Статья показывает наличие разногласий во взглядах лингвистов на определение категориальной семантики местоимений и обосновывает необходимость разработки концептуальных категорий местоименной соотносительности, что даст возможность установить частеречное значение языковых единиц, традиционно объединяемых в группу местоимений.

Ключевые слова: часть речи, концепт, прототип, местоимение, категория.

Moysseyenko N. G. Conceptual categories of pronoun interrelationship: problem setting (in English language).

The article shows the existence of difference of opinions of the linguists on the definition of the categorial meaning of the pronouns. It also substantiates the necessity of working out of the conceptual categories of the pronominal correlation, which will make it possible to establish the categorial status of the lexical units traditionally referred to pronouns.

Key words: part of speech, concept, prototype, pronoun, category.

У сучасному мовознавстві взагалі і, в англiстиці, зокрема, не існує єдиної точки зору щодо частиномовної семантики займенника. Категоріальний статус одиниць, що традиційно відносяться до займенника, по-різному визначається дослідниками англійської мови [1–14; 16–53; 55–63].

Мета даної статті зводиться до аналізу найбільш поширених точок зору щодо категоріальної семантики англійського займенника, виділенню проблем, пов'язаних із її встановленням, а також розробці шляхів визначення концептуальних категорій займенникової співвіднесеності, під якими ми розуміємо ієрархічно структуровані об'єднання концептів із концептом — прототипом у ядрі структури, які б рефлексійно відображали певні категорії буття людини, що у її мовленні позначаються займенниковими лексемами.

У сучасній лінгвістиці заведено розподіляти слова на “повнозначні” та “службові” [4: 27], “автосемантичні”, такі, що мають своє самостійне значення, та на синсемантичні, такі, що набувають значення тільки у сполученні з іншими словами у реченні [51: 4], на лексичні та структурні слова [53: 68], на змістовні слова та структурні слова [52: 207], повнозначні та функціональні слова [27: 38]. Залежно від

того, як розуміється термін “значення мовної одиниці”, займенники можуть вважатися службовими словами, такими, що позбавлені значення [27; 29–30; 45; 48; 51–53], або навпаки, повнозначними словами, такими, що мають своє особисте граматичне значення [1; 7–14; 18–23; 25; 39; 40; 46].

Так, С. Ульман зазначає, що в деяких випадках займенники поводяться як повнозначні слова (являють собою фонологічні одиниці; *this, his* можуть вживатись самостійно і як закінчене висловлювання), в інших випадках вони відрізняються від них. Тому вчений пропонує називати їх “псевдословами”, службовими словами, що мають скоріше семантичну ніж лексичну функцію [51: 44].

Структуралісти Ч. Фріз та У. Френсіс семантику мовних одиниць не досліджують взагалі, вони вважають її суб’єктивним елементом мови, їх класифікація частин мови базується на здібності слова займати те чи інше місце у реченні, на основі цього критерію займенник із частин мови виключається і відноситься до службових слів (службові слова не було включено в систему частин мови) [35: 41; 36: 92].

Деякі сучасні дослідники англійської мови відносять займенники до функціональних слів, таких, що не мають лексичного значення, їх роль зводиться до визначення відносин між лексичними словами або більшими мовними одиницями, або на позначення засобу їх інтерпретації [17: 47].

У зв’язку із зазначеним вище хотілося б зауважити, що усі мовні явища співвідносяться із об’єктивною дійсністю, включаючи і людину, все має свою форму і своє значення [15: 32; 23: 47; 24: 92; 27: 98; 54: 422], тому кожна мовна одиниця є позначенням тієї чи іншої когнітивної структури, яка сформувалась у свідомості людини у результаті її взаємодії із навколишнім середовищем, таким чином, кожна мовна одиниця має певне референтне значення. Інша справа, що службові слова можуть відрізнятися від інших слів “особливим видом реальності, яку вони сегментують” [28: 85].

Представники традиційного напрямку у граматиці виділяють частини мови на основі трьох критеріїв: семантичного, морфологічного та синтаксичного [1–3; 7–14; 20–25; 34; 37]. При цьому вони зазначають, що застосування всіх трьох критеріїв для об’єднання займенників в одну групу слів є справою досить непростою [36–42; 47]. Займенники не мають єдиних морфологічних та синтаксичних властивостей. Цієї точки зору дотримувались такі дослідники, як Б. А. Льїш [40: 29], Е. Гордон, І. Крилова [38: 268], Г. Шо [48: 9].

Складність визначення граматичної семантики займенників, на наш погляд, можна пояснити наступною причиною: традиційно дана група слів включає одиниці із дуже різними семантичними та граматичними характеристиками, і, оскільки граматичне значення є категоріальним значенням, що виражається регулярною повторюваністю граматичних форм, то при відсутності останніх неможливо встановити і перше.

Вирішення зазначеної вище проблеми, на погляд деяких сучасних мовознавців, можливе, якщо займенники будуть виділятися за семантичним критерієм, при цьому завважається, що дана група слів характеризується “широким колом об’єктів і перемінністю значення”, ці слова “завжди мають контекстуально обумовлений зміст” [17: 304].

У той же час, інша точка зору, якої дотримуються І. Вихованець, пропонує вважати займенники “займенниковими словами”, дослідник розподілив їх між іменниками, числівниками, дієсловами, прислівниками [11:305]. Таким чином, критерії такої класифікації включають базові категоріально-понятійні та категоріально-формальні ознаки.

Більшість британських та американських дослідників вважає займенниками тільки ті слова, що вживаються замість іменника [32: 67; 33: 101; 42: 75; 43: 39] або замість іменника та іменникової фрази [26: 59; 29: 103; 31: 21; 45: 109–113; 48: 129]. Займенники із ад’єктивними та адвербіальними характеристиками вони відносять до інших груп слів (детермінативів, кваліфікаторів, прикметників, прислівників) [26: 59; 29: 103; 43: 54; 45: 33]. Таким чином, семантична наповненість займенників зводиться ними тільки до субстантивності.

В. В. Гуревич у той же час зазначає, що “за семантичними, морфологічними та синтаксичними властивостями займенники збігаються або з іменником, або із прикметником, або із прислівником...”. І. Корунець говорить про те що займенники володіють характеристиками іменників, прислівників, числівників [16: 224]. А. С. Гузеєва також пов’язує семантику займенника із вказівкою на речі, їх ознаки та кількість [7: 49].

Таким чином, аналізуючи все зазначене вище, можна стверджувати, що сучасні лінгвісти визначають семантику займенника як субстанціональну, ад’єктивну та адвербіальну. Деякі вказують на відсутність лексичного значення у займенника.

У зв’язку із цим виникають питання, чи є щось взагалі спільне у семантиці таких різних за способом позначення дійсності слів, чи можна їх об’єднувати в одну групу, або було б більш доцільно виділити їх в окремі підгрупи іменників, прикметників та прислівників.

На нашу думку, для вирішення поставлених питань, ефективною може виявитися теорія прототипів, оскільки вона розглядає мову не стільки з позицій жорстко структурованих категорій, скільки з точки зору природних, прототипічних категорій.

Так, О. Кубрякова зазначає: “Із сучасної точки зору ми повинні підходити до побудови окремих частин мови не за принципом відсутності протиріч у значенні її різних членів, не з вимогами повторення в кожній одиниці конкретної частини мови набору ідентичних змістовних ознак, але з розумною пропозицією про те, завдяки яким концептам було сформовано ядро кожної категорії, у якому напрямку воно могло далі трансформуватись і які семантичні зсуви були при цьому можливими без порушення спільності даної категорії” [19: 99].

Для когнітивного підходу до аналізу мовних одиниць є характерним визначення когнітивної структури (концепта або сукупності концептів), яка вербалізується через ті чи інші лексеми, і функцій, у яких дана лексема використовується у дискурсі та тексті. Кожний концепт має у своїй структурі понятійне ядро, навколо якого розвиваються всі інші смисли, що його формують.

Згідно із визначенням Є. Рош прототип — це точка когнітивної референції, яка втілює найбільш виразні категорії як рубрики досвіду, виокремлені шляхом пізнавальної діяльності людини і дозволяє визначити всю категорію загалом [цит. за 19: 117]. Тобто при визначенні прототипічних семантичних характеристик займенника, необхідно виділити інваріанти значення, суттєві для кожного контекстуального вживання даних мовних одиниць, вони і будуть становити ядро концепту. Усе це дасть змогу знайти елементи із спільними властивостями.

“Частини мови можна вважати проєкціями у світ мови різних за своєю суттю або за способом сприйняття людиною об’єктів дійсності” [19: 4]. Таким чином, для визначення категоріальної семантики займенника треба спочатку проаналізувати, які саме об’єктивні та концептуальні категорії позначає дана група слів. Під об’єктивною категорією ми розуміємо явища об’єктивного світу, які асоціюються із субстанцією та способом її існування в часі та просторі [42: 157]. У процесі життєдіяльності людина пізнає об’єктивний світ, який відображається в її свідомості, знання про об’єктивний світ структуруються в мозку людини у вигляді мисленневих, ментальних конструктів, що відповідають тій чи іншій об’єктивній категорії, такі конструкти прийнято називати концептуальними категоріями [там само: 158].

Мовна репрезентація концептуальної категорії (або концептуальної структури) здійснюється за допомогою лінгвістичних категорій. Із цього витікає, що природа лінгвістичних категорій безпосередньо залежить саме від характеру концептуальних категорій, які вони об'єктивують.

Зазвичай, до займенників в англістиці відносять наступні мовні одиниці:

- 1) I, you, he, she, it, we, they;
- 2) my, your, his, her, its; our, their, mine, yours, his, hers, its; ours, theirs;
- 3) myself, yourself, himself, herself, ; ourselves, themselves;
- 4) this/these, that/those, here, there, now, then, the same, such;
- 5) who, what, which, when, where, how, that;
- 6) one another, each other;
- 7) some, somebody, any, anybody, anyone, anything, another, other, no, no-one, nobody, nothing, all, each, every, everything, either, both; much, many, few, several, some, certain [1: 12; 3: 154; 7: 268; 9: 74; 41: 97; 44:62; 46: 23–25; 47: 21; 49: 92;50:31;55–63].

Аналіз їх вживання у мовленні свідчить про те, що ці лексеми асоціюються із наступними концептуальними категоріями:

предметності (субстанціальності): (I, you, he, she, it, we, they, some, somebody, any, anybody, anyone, anything, no-one, nobody nothing, everything, each other, one another);

посесивності (my, your, his, her, its; our, their, mine, yours, his, hers, its; ours, theirs);

рефлексивності (myself, yourself, himself, herself; ourselves, themselves);

локативності (here, there, where);

темпоральності (now, when);

кваліфікативності: (some, any, both, much, many, few, several, some, certain, how, this/there, that/those, the same, such, either).

Таким чином, концептуальні структури, із якими співвідносяться лексеми, що традиційно вважаються займенниками, позначають різні об'єктивні категорії: саму субстанцію (субстанціональна концептуальна структура) та її атрибути (локативна, темпоральна концептуальні структури); ознаки субстанції (кваліфікативна концептуальна структура). Однак лексичне значення самих лексем, за допомогою яких здійснюються вербалізація зазначених вище концептуальних структур (категорій), є узагальненим, яке конкретизується тільки в контексті.

На наш погляд, подальші дослідження семантики займенників у руслі когнітивної парадигми, у світлі теорії прототипів дасть змогу виявити схему конструювання кожної когнітивної структури, яка позначається даними мовними одиницями, що у свою чергу дасть змогу визначити концептуальні категорії займенникової співвіднесеності і зробити висновок про частиномовний статус одиниць, що в англістиці традиційно належать до займенників.

1. Барабаш Т. А. Грамматика английского языка. — М.: ЮНВЕС, 2001. — 255 с.
2. Бархударов Л. И., Штелинг Д. Грамматика английского языка. — М.: Высшая школа, 1973. — 423 с.
3. Верба Л. Г., Верба Г. В. Грамматика сучасної англійської мови — К.: ВП Логос-М, 2006. — 341 с.
4. Вейхман Г. А. Новое в грамматике современного английского языка. — М.: Астрель, 2002. — 543 с.
5. Виноград Т. К процессуальному пониманию семантики / Текст: аспекты изучения семантики, прагматики и поэтики. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — С. 42–89.
6. Вольф Е. М. Грамматика и семантика местоимений. — М.: Высшая школа, 1974. — 165 с.
7. Гузеева К. А. Справочник по грамматике английского языка. — СПб.: Союз, 2003. — 278 с.
8. Гуревич В. В. Теоретическая грамматика английского языка. — М.: Флинта, 2003. — 168 с.
9. Емельянова О. В. и соавт. Грамматика современного английского языка. — М.: Academia, 2003. — 639 с.
10. Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. — М.: Высшая школа, 1981. — 283 с.
11. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства. — К.: Академія, 2006. — 334 с.
12. Каушанская В. Л. и соавт. Грамматика английского языка. — М.: ФЛИНТА, 2001. — 319с.
13. Качалова К. Н., Израилевич Е. Е. Практическая грамматика английского языка. — Элиста: Джангар, 2004. — 717 с.
14. Комаров А. С. Практическая грамматика английского языка для студентов. — М.: Флинта, 2005. — 244 с.
15. Корсаков А. А. Лексическое и грамматическое содержание и употребление глагола to have в английском языке: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 — Одесса, 1979. — 237 с.
16. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов. — Вінниця: Нова книга, 2003. — 459 с.
17. Кочерган М. Л. Вступ до мовознавства. — К.: Академія, 2002. — 367 с.

18. Крылова И. П., Крылова Е. В. Английская грамматика для всех. — М.: Высшая школа, 1989. — 320 с.
19. Кубрякова Е. С. На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 556 с.
20. Ревзина О. Г., Членова С. Р. К вопросу о семантике местоимений// Вопросы семантики: дискуссия на расширенном заседании филологической секции Ученого совета Института востоковедения. Тезисы докладов. — М., 1971. — С. 157–159.
21. Селиверстова О. Н. Местоимения в языке и речи. — М.: Высшая школа, 1988. — 215 с.
22. Серов Н. П., Цвет Л. Л. Детерминативы и служебные слова в современном английском языке. — Элиста: Калмыцкое книжное издательство, 1976. — 97 с.
23. Смирницкий А. Морфология английского языка. — М.: ИЛИЯ, 1959. — 440 с.
24. Стеблин-Каменский М. И. Спорное в языкознании. — Л.: Наука, 1974. — 142 с.
25. Barabash T. A. A Guide to Better Grammar. — М.: ЮНВЕС, 2000. — 329 p.
26. Biber D. et al. Longman Grammar of Spoken and Written English. — Harlow: Pearson Education, 2000. — 1204 p.
27. Blokh M. Y. A Course in Theoretical English Grammar. — М.: Vysshaya Shkola, 2000. — 380 p.
28. Bolinger D. Meaning and Form. — London-N. Y.: Longman, 1977. — 212 p.
29. Close R. A Reference Grammar for Students of English. — Essex: Longman, 1977. — 342 p.
30. Collins Cobuild English Grammar. — London: Collins, 1993. — 486 p.
31. Colwell G. Knox J. What's the Usage? — Reston: Reston Publishing Company, 1973. — 340 p.
32. Clark A. M. Spoken English. — Ldn: Macmillan, 1965. — 407 p.
33. Curme G. English Language. — N. Y.: Barnes and Noble, 1957. — 308 p.
34. Drozdova T. U. et al. English Grammar. — S. — P.: Antology, 2002. — 358 p.
35. Francis W. The Structure of American English. — N. Y.: The Ronald Press, 1958. — 614 p.
36. Fries Ch. The Structure of English. — N. Y.: Harcourt, 1952. — 304 p.
37. Ganshina M., Vasilevskaya N. English Grammar. — М.: Higher School, 1964. — 548 p.
38. Gordon E., Krylova I. A Grammar of Present-Day English. — М.: Vysshaya Shkola, 1980. — 334 p.
39. Gurevich V. V. Practical English Grammar. — М.: Флинта, 2003. — 291 p.
40. Ilyish B. A. The Structure of Modern English. — М. — Л.: Prosvetseniye, 1971. — 366 p.
41. Khaimovich B., Rogovskaya B. A Course in English Grammar. — М.: Higher School, 1967. — 298 p.

42. Morokhovskaya E. Fundamentals of Theoretical English Grammar. — Kyiv: Higher School, 1984. — 287 p.
43. Nesfield J. English Grammar: Past and Present. — London: MacMillan, 1898. — 470 p.
44. Palmer H. Bleanford F. A Grammar of Spoken English. — Cambridge: Hefner, 1924. — 298 p.
45. Quirk R. Greenbaum S. A University Grammar of English. — London: Longman, 1976. — 484 p.
46. Rayevska N. M. Modern English Grammar. — Kiyev: Higher School, 1976. — 304 p.
47. ReznikR. V, et al. A Grammar of Modern English Usage. — М.: Флинта, -686 p.
48. Shaw H. Handbook of English. — New York: McGraw Hill, 1969. — 598 p.
49. Sweet H. A New English Grammar. Logical and Historical. — Oxford, 1892. — 499 p.
50. Swan Michael. Practical English Usage. — Oxford: University Press, 2003. — 653 p.
51. Ullmann S. Semantics. — Oxford: Basil Blackwell, 1977. — 278 p.
52. Wardhaugh R. Introduction to Linguistics. — N. Y.: Mc Graw, 1972. — 239 p.
53. Willis H. Modern Descriptive English Grammar. — N. Y.: Chandler, 1972. — 378 p.
54. Философский энциклопедический словарь. — М.: Инфра-М, 2007. — 575 с.
55. ALD — Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. — Oxford: Oxford University Press, 1980. — 1037 p.
56. ChTCD — Chambers Twentieth Century Dictionary. — Edinburg: W and R Chambers Ltd., 1973. — 1651 p.
57. EWD — The New Hamlyn Encyclopedic World Dictionary. — London: The Hamlyn Publishing Group, 1988. — 1973 p.
58. LD — Longman Dictionary of Contemporary English. — Essex: Longman, — 1668 p.
59. MD — MacMillan English Dictionary for Advanced Learners. — Oxford: MacMillan Eduction, 2002. — 1689 p.
60. RHD — The Random House Dictionary of the English Language. — N. Y.: Random House, 1973. — 2059 p.
61. UED — The Universal English Dictionary. — London: Routlage and Kegen Paul, 1932. — 1447 p.
62. WBD — The World Book Dictionary. — Chicago: World Book, 1986. — 2812 p.
63. WNWD — Webster's New World Dictionary. — Cleveland -N. Y.: The World Publishing Co., 1977. — 882 p.

**ПЕРФЕКТНІСТЬ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНО ТА ПРАГМАТИЧНО
ВМОТИВОВАНА КОНЦЕПТУАЛЬНА КАТЕГОРІЯ
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)**

Сізова Л. В. Перфектність як функціонально та прагматично вмотивована концептуальна категорія (на матеріалі англійської мови).

У статті тлумачиться поняття перфектності як прагматично вмотивованої функціонально-семантичної категорії.

Ключові слова: дієслово, перфектність, прагматика, об'єктивна та концептуальна категорії.

Сізова Л. В. Перфектность как функционально и прагматически мотивированная концептуальная категория (на материале английского языка). В статье трактуется понятие перфектности как прагматически мотивированной функционально-семантической категории.

Ключевые слова: глагол, перфектность, прагматика, объективная и концептуальная категории.

Sizova L. V. Perfectness as a functionally and pragmatically motivated conceptual category (in English language).

The article treats perfectness as a pragmatically motivated functional and semantic category.

Key words: verb, perfectness, pragmatics, objective and conceptual categories.

Поняття перфектності розглядалось мовознавцями впродовж тривалого часу. Однак на даний момент не існує єдиної трактовки категоріального статусу даного мовного явища, по-різному визначається його роль у процесі комунікації [1–26].

Дана стаття є спробою запропонувати свій підхід до вирішення зазначених вище питань.

Так, Ю. Маслов розуміє перфект як таксисну категорію, відносно часову форму [6: 45]. У роботах Т. С. Глушак, С. К. Семенової, С. Є. Яхонтова, Р. З. Мурясова зазначене поняття визначається як функціонально-семантична категорія із значенням результативності стану [4: 73–79; 7: 105–107]. А. В. Бондарко розглядає перфектність як складову семантичної категорії темпоральності, яка на рівні висловлювання розглядається як окреме видове значення, що існує на пере-

січчі аспектуальних та темпоральних елементів, указує на передування дії відносно певної граматичної точки відліку [1: 269–270, 312, 366].

Г. Суїт, Г. О. Кьорм, О. Єсперсен вважають перфект категорією часу [25: 53; 13: 45; 19: 102], тоді як Дж. Лайонз зазначає, що англійське дієслово має два основних аспекти (види), які “поєднуються досить вільно із часом та способом дії, перфектний та подовжений” [23: 64].

Б. А. Ільш, Г. Н. Воронцова, М. Дойчбейн також відносять перфект до категорії виду, але ці дослідники по-різному трактують аспектний зміст цього граматичного явища (аспективність [18: 67; 3; 34–56], результативність [14: 28]).

Д. Байбер та ін. розуміють поняття перфектності та подовженості англійських часових форм як категорію аспектності, семантично співвідносять перфект із позначенням подій або станів, що мали місце впродовж певного часового відрізка із специфікованим кінцевим моментом [11: 482]. На думку Є. Я. Мороховської інваріантних характеристик перфекту як таких не існує, перфектні форми в англійській мові не складають системи [24: 189–190]. О. І. Смирницький запропонував вважати перфект самостійною категорією, яку він назвав “категорією часових відносин” [8: 53]. Л. М. Волкова відносить перфект до категорії фази [26: 122], що є сигніфікативною категорією, яка реалізується через опозицію перфектна фаза :: неперфектна фаза, і передає значення передування заданій осі орієнтації. А. К. Корсаков виділяє перфектні часи як окрему форму часових форм дієслова, що співвідносяться із позначенням антеріорності дії [21: 12].

Таким чином, у сучасній лінгвістиці перфект розрізняється як особлива часова форма [13; 19; 21], як аспектна (видова) форма [23], як окрема специфічна категорія [12; 25].

Виходячи із положення, “що система мови розуміється як проекція пізнання людиною, як рефлекс його роздумів про світ та мову, як сукупність засобів, що слугують описом цього” [5: 18], а у свою чергу “сприйняття світу і його членування відбувається згідно із онтологією речей” [там само : 34], на нашу думку, для визначення категоріального статусу поняття перфектності треба спочатку встановити особливості співвіднесеності зазначеного поняття із певними категоріями буття. Категорії буття або об’єктивні категорії [24: 155] — це “об’єктивно існуючі явища загального характеру, що асоціюються із матерією та її буттям, із якісними, кількісними характеристиками матерії та із взаємовідносинами між самими елементами матерії [там само: 157]”, далі у процесі пізнання вони відображаються у нашій психіці у формі

різних концептуальних структур або концептуальних категорій [термін 24: 157]. Такі концептуальні структури є універсальними для всіх людських мов і вони обов'язково вербалізуються за допомогою мовних засобів.

Згідно із філософськими трактовками час та простір є основними формами існування матерії. Простір відображає порядок місцеположення об'єктів, що існують одночасно, тоді як час — послідовні існування явищ, що змінюють одне одне. Часово-просторові характеристики явищ навколишнього середовища проєктуються у свідомість людини, виникають ментальні конструкції, що певним чином кодуються в мові та мовленні [9; 10; 15–17; 22; 27; 28].

Такі дослідники-мовознавці, як Т. В. Топорова та О. С. Кубрякова доводять, що деякі лексичні концепти дано людині уроджено, серед них і концепти простору та часу, при чому для свідомості стародавньої людини характерним є наявність ідеї хронотопу, простір та час інтерпретуються як різні аспекти синтетичного цілого [5: 194].

Таким чином, можна стверджувати, що в людини існує особливий вид свідомості, який можна позначити як усвідомлення часу. До її інфраструктури також входять ментальні структури і мовні засоби, що їх вербалізують. Ця сфера ментального відображення світу становить концептуальну категорію темпоральності. О. І. Бондар зазначає: "Відношення темпоральності являють собою відображення реально-го часу за посередництвом перцептуального та психологічного часів, що повинно знайти свій вияв у мові" [2: 9].

Поняття перфектності у цьому плані також розуміється як ментальний конструкт, як генералізований психологічний, перцептуальний конструкт, що відображає локалізацію об'єктивно існуючих подій у часі та просторі, їх послідовність посередництвом ряду мовних засобів, тобто дане поняття є поняттям категоріальним. У плані мовленнєвої реалізації концептуальна категорія перфектності становить таксисну, функціонально-семантичну категорію, "яка виражає відношення часу одного процесу до іншого у висловлюванні, тексті" [6:35]. Іноді навіть відсутні формальні морфологічні показники перфектності:

1. It's three weeks since I **saw** you (G. Gordon).
2. You say you **spoke** to her already (J. Lindsay).
3. It doesn't seem long since I **had** measles (D. Cusack).

У прикладах 1–3 значення передування передається за допомогою часової форми the Past Indefinite, яка, зазвичай, не прив'язується лінгвістами до позначення перфектності.

Аналіз мовного матеріалу також свідчить про те, що категорія перфектності має чітку прагматичну умотивованість. У контекстах, які передають перфектну темпоральну послідовність подій, комуніканти, що позиціонує себе у дискурсі через координати “я — тут — зараз”, протиставляє себе іншому учаснику дискурсної взаємодії, разом учасники дискурсу протиставляють себе іншому фрагменту дійсності або ситуації, темпоральний напрям подій залежить від локалізації “точки відрахунку мовця”.

Розглянемо такі приклади:

4. — What do you want here?

— I live here.

— Haven't seen you around.

— I've been in Cape Town for several years (F. Abrahams).

У даному прикладі момент мовлення збігається із поняттям “теперішнього часу”, мисленнєвим “зараз” мовця, подія розкривається реченнями “haven't seen you around”, “I've been in Cape Town for several years” і має своєю метою передачу інформації щодо минулого комунікантив, однак використання у висловленнях часових форм the Present Perfect Tense із маркером, дієсловом “to have” у теперішньому часі, свідчить про мисленнєвий зв'язок минулих темпоральних подій із мисленнєвим просторово-темпоральним конструктом мовця, що відповідає понятійній категорії “зараз, у даний момент, у цьому місці простору та часу”, таким чином, у даній конструкції дієслово “to have” у теперішньому простому часі є як би маркером ментального просторово-темпорального поняття “зараз, тут” комунікантив. Минутність самої події розкривається через другий компонент конструкції — дієприкметник минулої дії (Participle II).

5. The final figure revealed that once all the people who could be accounted for had been accounted for, in fact no one had been killed at all (D. Carter).

Автор наведеного повідомлення розглядає події, про які він інформує з позиції певної точки відрахунку у минулому, для якої були актуальними дії “the final figure revealed”, “all the people who could be accounted for”, для нього це і є моментом мовлення або точкою обзору (viewpoint); далі мова йде також про минулі події, але вони передували точці обзору, що відповідає у темпорально-просторовій площині ментальності мовця, поняттю “відмінність від свідомого потоку самосприйняття у сферу набутого досвіду того, що вже сталося”, це вже не “зараз” і не “тут”, це — “там”, “тоді”. Маркер минулої перфектної

форми, дієслово “to have” набуває форми минулого часу і індикує зв’язок із ментально-просторовим поняттям “там, тоді”, тобто він, як і дії “the final figure revealed”, “all the people who could be accounted for” належить до нього, тоді як дієприкметник минулої дії (Participle II) розкриває саму специфіку попередньої дії.

6. When I come back all the formalities will have been completed (P. Wodehouse).

У даному прикладі дія “when I come back” позначає точку обзору, що має епімістичну семантику прогнозування, від свідомого потоку самосприйняття (моменту мовлення) поширюється у темпорально-просторовій площині ментальності мовця у сферу конструювання майбутніх подій, прогнозування; “all the formalities will have been completed” — це прогнозована майбутня подія, що віддалена від моменту мовлення та від точки виміру. Використання теперішнього часу в головному реченні (when I come back) свідчить про те, що мовець зміщує реальність, майбутня подія презентується як реальна, теперішня; маркер перфектності “to have” вживається в майбутньому часі, що показує належність всієї події до площини майбутнього, дієприслівник минулого часу співвідноситься з завершенистю, передуданням.

Сумуючи все зазначене вище, можна стверджувати, що в сучасній англійській мові поняття перфектності можна розглядати як функціонально-семантичну прагматично умотивовану категорію. Подальших досліджень потребують засоби реалізації даної категорії у мовленні з позицій функціонально-когнітивної парадигми.

1. Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики. — М.: Языки славянской культуры, 2002. — 736 с.

2. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. — К., 1998. — 33с.

3. Воронцова Г. Н. Очерки по грамматике английского языка. — М.: ИЛИЯ, 1960. — 320 с.

4. Глушак Г. С. К проблеме обоснования статуса функционально-семантических категорий в языке // Вопросы языкознания. — М.: Наука. — № 2. — С. 73–79.

5. Кубрякова Е. С. На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 556 с.

6. Маслов Ю. С. Избранные труды. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 840 с.

7. Мурашов Р. З. Некоторые проблемы контрастивной аспектологии // Вопросы языкознания. — М.: Наука, 2001. — № 5. — С. 86–111.

8. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка. — М.: ИЛИЯ, 1957. — 385 с.
9. Харитонов І. К. Теоретична граматика англійської мови. — Вінниця: Нова Книга, 2008. — 352 с.
10. Alexeeva I. Theoretical Grammar Course of Modern English. — Vinnytsya: Nova Knyha, 2007. — 327 p.
11. Biber D. et al. Longman Grammar of Spoken and Written English. — Harlow: Pearson Education, 2007. — 1204 p.
12. Blokh M. Y. Course in Theoretical English Grammar. — М.: Higher School Publishing House, 2000. — 220 p.
13. Curm G. English Grammar. — N. Y.: Barnes & Noble, 1957. — 308 p.
14. Deutchbein M. Aspekte und Aktionsarten im Neuenglischen. — Lpz., 1938. — 285 p.
15. Evans V., Green M. Cognitive Linguistics. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. — 851 p.
16. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Constructions in Natural Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 1994. — 289 p.
17. Geeraerts D., Aeyckens H. The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. — London: Oxford University Press, 2007. — 1365 p.
18. Ilyish B. A. The Structure of Modern English. — Len.: ProsvesĈeniye, 1971. — 366 p.
19. Jespersen O. Essentials of English Grammar. — London: G. Allen & Unwin, 1964. — 387 p.
20. Khaimovitch B. S., Rogovskaya B. I. A Course in English Grammar. — М.: Higher School, 1967. — 298 p.
21. Korsakov A. K. The Use of Tenses in English. — Kiev: Visca Scola, 1978. — 223 p.
22. Langacker R. W. Cognitive Grammar. — London: Oxford University Press, 2008. — 573 p.
23. Lyons J. Introduction to Theoretical Linguistics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1971. — 519 p.
24. Morokhovskaya E. Fundamentals of Theoretical English Grammar. — Kyiv: Higher School, 1984. — 287 p.
25. Sweet H. A New English Grammar. Logical and Historical. — Oxford, 1892. — 499 p.
26. Volkova L. M. Theoretical Grammar of English: Modern Approach. — К.: “Освіта України”, 2010. — 252 с.
27. Философский словарь. — М.: Изд-во политической литературы, 1972. — 496 с.
28. Философский энциклопедический словарь. — М.: Инфра-М, 2007. — 574 с.

МОВНЕ БУДІВНИЦТВО У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Стойкова Г. Г. Мовне будівництво у Вінницькій області.

Стаття присвячена історичному досвіду тих народів, яким вдалося поширити вживання своєї мови на весь етнос, подолавши стадію часткового етнічного поширення. Згадано досвід Канади, Бельгії, Фінляндії, Індії, Молдови, Казахстану, Естонії, Латвії, Англії, Польщі, Чехії.

Ключові слова: мовне будівництво, мовні проблеми, соціолінгвістична перспектива, етнічне поширення, історичний досвід, українська мова.

Стойкова Г. Г. Языковое строительство в Винницкой области.

Статья посвящена историческому опыту тех народов, которым удалось расширить использование своего языка на весь этнос, поборов стадию частичного этнического расширения. Описан опыт Канады, Бельгии, Финляндии, Индии, Молдовы, Казахстана, Эстонии, Латвии, Англии, Польши, Чехии.

Ключевые слова: языковое строительство, языковые проблемы, социолингвистическая перспектива, этническое расширение, исторический опыт, украинский язык.

Stojkova G. G. Language building in Vinnitsa region.

The article describes the historical experience of those nations which succeeded to spread the usage of their language throughout the population, having overcome the phase of the partial ethnic dispersion. It mentions the experience of Canada, Belgium, Finland, India, Moldova, Kazakhstan, Estonia, Latvia, England, Poland, and the Czech Republic.

Key words: language development, language problems, social and linguistic prospect, ethnic dispersion, historical experience, the Ukrainian language.

Метою даної статті є з'ясування на прикладі державних виконавчих органів Вінницької області етапів мовного будівництва, що впливають із рішень, розпоряджень та інших документів обласної влади, ступінь їх реалізації, а також як вони відповідають загальній законодавчій базі України.

Вінниччина — це частина Подільського краю, історія якого розпочинається ще з XII століття. У часи монголо-татарської навали вперше з'являється назва Поділля. Після битви на Синіх Водах (1362 р.) Поділля входило до складу великого князівства Литовського як окре-

ма адміністративна одиниця — Подільська земля. Місто Вінниця, розташоване на річці Буг, уперше згадується як Литовська фортеця в 1363 році. На Подільській землі формувались і вели національно-визвольну боротьбу полки під проводом Богдана Хмельницького та Івана Богуна, Данила Нечая і Максима Кривоноса. Вінниччина була ареною гайдамаччини і коліївщини на чолі з Максимом Залізнякам та Іваном Гонтою. Після другого поділу Польщі в 1793 році Поділля у складі Правобережної України відходить до Російської імперії. В часи другої хвилі визвольних змагань у Вінниці тричі працював уряд УНР. Вінницьку область було утворено 27 лютого 1932 року у зв'язку з введенням в Україні обласного територіального поділу. Територія її складає 26,5 тис. кв. км, що становить 4,5 % території держави [5]. Вінницька область має у своєму складі 27 сільських районів і три райони в обласному центрі. Станом на 5 грудня 2001 року населення Вінницької області складало 1 млн 772,4 тис. чол., з них 818,9 тис. — міське, 953,5 тис. — сільське. Економіка Вінницької області має яскраво виражений аграрно-промисловий характер. На Вінниччину припадає 12,7 % обсягу промислово-виробничого потенціалу України, 2 % вартості основних виробничих фондів та 2,6 % випуску промислової продукції. Індустріальний потенціал області представляють підприємства переробної і легкої промисловості. В області розвинуте аграрне виробництво, цукрові заводи, спиртзаводи, дослідницькі станції, науково-дослідний інститут кормів. Створено базу з переробки насіння соняшника, круп'яних культур. З валового виробництва цукру і зерна Вінниччина займає 1 місце в країні і має реальні можливості стати головним постачальником цієї продукції в країні СНД і далекого зарубіжжя. У Вінницькій області партійне будівництво розвивається під впливом загальноукраїнських тенденцій, зберігаючи і певні регіональні особливості. В області зареєстровано загалом 65 осередків політичних партій. Серед найбільш чисельних і структурно розбудованих — обласні осередки таких політичних структур, як Партія регіонів, НДП, АПУ, КПУ та ін. [6]. За даними всеукраїнського перепису від 5 грудня 2001 року, в області проживають представники 92 національностей, серед яких 91,5 % становлять українці, 5,9 % — росіяни, 1,4 % — євреї, 0,4 % — поляки, 0,26 % — білоруси, 0,2 % — молдовани. У регіоні діє 13 обласних і 22 районних, міських та сільських національно-культурних товариства поляків, євреїв, росіян, білорусів, німців та ін., які уможливають задоволення прав представників меншин на вивчення мови, історії, культури

рідного народу [6]. З Вінниччиною пов'язані імена багатьох відомих діячів — російського фельдмаршала О. Суворова, декабриста П. Пестеля, поетів О. Пушкіна, М. Некрасова, Т. Шевченка, Л. Українки, письменників І. Котляревського, М. Коцюбинського, Я. Івашкевича, композиторів П. Чайковського, М. Леонтовича. У садибі Вишня, що у Вінниці, останні 20 років свого життя провів видатний хірург і анатом, громадський діяч і педагог М. Пирогов.

Мовні проблеми, що накопичувалися століттями, досить гостро постали із здобуттям незалежності України. Мовне будівництво у Вінницькій області розпочалося з 1991 року рішенням виконкому обласної ради “Про програму розвитку української мови та інших національних мов в області на період до 2000 року” [7]. З метою забезпечення послідовної реалізації Закону “Про мови в Українській РСР”, створення необхідних умов для всебічного розвитку та функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя та на виконання постанови Ради Міністрів Української РСР від 12.02.1991 року № 41 “Про державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року” виконком обласної ради прийняв рішення схвалити Програму розвитку української мови та інших національних мов в області на період до 2000 року. Рекомендував районним виконкомом Вінницької, Жмеринської, Могилів-Подільської, Хмельницької міських рад, відділам і управлінням облвиконкому за участю зацікавлених громадських організацій забезпечити прийняття до 1 червня 1991 року відповідних програм або комплексних планів у містах і районах, на підприємствах, в установах і організаціях та встановити контроль за їх виконанням. Також у рішенні було зазначено, щоб Головному планово-економічному, фінансовому управлінням облвиконкому, міськрайвиконкомом при розробці проектів планів економічного й соціального розвитку, обласного і місцевих бюджетів передбачити виділення коштів і матеріальних ресурсів для реалізації вказаної програми. Обласному комітету телебачення і радіомовлення, редакціям обласних та районних газет треба було забезпечити систематичне інформування населення про хід реалізації Закону “Про мови в Українській РСР” і Програми розвитку української мови та інших національних мов в області на період до 2000 року. З метою координації роботи та контролю за виконанням Програми було затверджено обласну комісію. На виконання рішення виконавчого комітету Вінницької обласної ради народних депутатів “Про програму розвитку української мови та інших націо-

нальних мов в області на період до 2000 року” у грудні 1992 року Представником Президента України Вінницької обласної державної адміністрації було підписано розпорядження “Про хід виконання рішення облвиконкому від 27.03.91 № 84 “Про програму розвитку української мови та інших національних мов в області на період до 2000 року” [11], де було зазначено, що в області була проведена певна робота. Районними державними адміністраціями і міськвиконкомом розроблені відповідні програми, установами та організаціями — комплексні плани, встановлено контроль за їх реалізацією. Оновлено склад обласної комісії з контролю за виконанням Програми розвитку української мови та інших національних мов в області до 2000 року, створено інститут громадських спостерігачів. У розпорядженні було вказано, що органами та установами освіти приведено навчально-виховні заклади у відповідність з національним складом і потребами населення області. Порівняно з минулим роком зменшилась кількість шкіл з російською мовою навчання з 17 до 4, у 41 школі навчання ведеться двома мовами. Розширено мережу шкіл та класів з поглибленим вивченням української мови. При обласному інституті підвищення кваліфікації педагогічних працівників розпочав роботу спеціальний факультет вивчення української мови для вчителів російськомовних закладів, що переходять на викладання українською мовою. Вживаються заходи щодо поступового переходу на викладання державною мовою у професійно-технічних училищах області. У 1992 році заняття ведуться українською мовою в трьох училищах, частково — у десяти. Дитячі дошкільні заклади переводяться на українську мову навчання і виховання. Майже у повному обсязі Закон “Про мови в Українській РСР” впроваджено в педагогічному і сільськогосподарському інститутах, розпочато перехід на державну мову викладання у медичному, політехнічному і торгово-економічному. В роботу закладів культури широко впроваджуються народні звичаї, обряди, свята. Професійні та самодіяльні колективи значно розширили свій концертний репертуар за рахунок творів українських композиторів, творчо використовують багатства національного фольклору. На обласному радіо запроваджено спеціальну рубрику “Криниці духовного життя”, в якій звучать розповіді про фольклорні ансамблі, свята рідної мови у школах, дитячих садках, знайомство з творчістю українських поетів, письменників, композиторів країни та області. Обласна та районні друкарні в основному перейшли на друкування українською мовою текстів офіційних оголошень, повідомлень, плакатів, афіш, реклами тощо. Проте ряд

статей Закону та вимог Програми виконуються не повністю. Не переведено на українську мову діловодство у ряді підприємств та організацій. Так, нотаріальні контори, відділення зв'язку, транспортні служби, довідкові бюро продовжують давати оголошення, пояснення, видавати документи російською мовою. Частина бланкової продукції замовляється теж російською мовою. Не завершено роботу щодо виготовлення написів назв населених пунктів, вулиць, автобусних зупинок, торговельних об'єктів українською мовою. Маркування товарів, етикетки на них, інструкції щодо користування товарами, які виробляються в області, продовжують друкуватись російською мовою. Не створені необхідні умови для поступового переходу на навчання українською мовою у навчальних закладах культури та мистецтва. З метою дальшого забезпечення виконання Закону “Про мови в Українській РСР” і Програми розвитку української мови та інших національних мов в області на період до 2000 року в розпорядженні було поставлено завдання райдержадміністраціям, виконкомам Вінницької, Жмеринської, Могилів — Подільської, Хмельницької міських рад, обласним відділам і управлінням, об'єднанням, підприємствам, установам, організаціям з конкретними термінами. До лютого 1993 року проаналізувати організаційну і практичну роботу щодо реалізації положень Закону “Про мови в Українській РСР” та розробити конкретні плани дій з виконання кожного пункту Програми, управління преси облдержадміністрації домагатися дотримання вимог Закону при створенні нових газет та інших періодичних видань, виготовленні замовлень на друковану продукцію, обласному телерадіомовному об'єднанню до кінця 1993 року спільно з управлінням культури облдержадміністрації створити радіо і фонотеки записів самодіяльних і професійних художніх колективів Вінниччини, що мають у своїх репертуарах українські народні та сучасні пісні. Рекомендував редакціям газет, які видаються в області, активніше пропагувати надбання української мови і культури, систематично висвітлювати хід виконання положень Закону “Про мови в Українській РСР”, вимог Програми розвитку української мови та інших національних мов в області на період до 2000 року. На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 року № 1546 “Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки” II сесією четвертого скликання обласної ради в березні 2004 року затверджено обласну Програму розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки [8]. З метою піднесення престижу української мови, утверджен-

ня та зміцнення її державності виконавчим комітетом Вінницької міської ради було прийнято рішення “Про заходи щодо виконання у м. Вінниця обласної Програми розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки” [9]. Пізніше рішенням міської ради була затверджена Програма розвитку освіти міста Вінниці на 2002–2012 роки [10]. У листах заступника голови Вінницької обласної ради [1], заступника голови Вінницької обласної державної адміністрації [2], керуючого справами виконавчого комітету Вінницької міської ради [3, 4] до Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України переконливо зазначалося, що в установах, закладах області та м. Вінниця, а також у навчальному процесі офіційно використовується державна мова. З метою створення сприятливих умов для видання та популяризації української книги обласним бюджетом на 2006 рік було затверджено кошти на фінансову підтримку розвитку книговидання у розмірі 567,0 тис. грн. Керівники області інформують, що робиться багато для впровадження державної мовної політики в області, але, аналізуючи конкретні документи місцевих органів влади та результати їх виконання, можна зробити висновок, що у Вінницькій області мовне будівництво не розгорталося, не впроваджувалася державна мовна політика, яка була дуже слабкою. Щодо впровадження актів центральних органів влади керівництво області та міста намагалося щось робити, але ці намагання були мізерними.

За своїми основними природно-історичними, соціально-економічними та політико-культурними показниками Вінницька область посідає достойні позиції в державі. Вона перебуває в першій п'ятірці областей за виробництвом валової продукції сільського господарства, за територією область займає 11 місце в державі, за кількістю населення — 10-те місце. В області вирішуються складні проблеми соціально-економічної трансформації, пріоритетними серед яких є реальне підвищення доходів громадян, досягнення ритмічної виплати заробітної плати, погашення заборгованості по зарплаті у виробничій сфері, забезпечення зайнятості працездатних осіб, розвиток приватної ініціативи, формування ефективної системи соціального захисту населення. Виконання цих завдань уможливить формування потужного потенціалу для досягнення цілей стратегічного характеру. Хочеться, щоб і з мовного будівництва у Вінницькій області справи теж стали кращими.

1. Лист заступника голови Вінницької обласної ради до Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України від 14.03.2007 року № 207–10–232.

2. Лист заступника голови Вінницької обласної державної адміністрації до Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України від 13.03.2007 року № 01–1-27–1363.

3. Лист керуючого справами виконавчого комітету Вінницької міської ради до Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України від 30.03.2007 року № 04–3-14–1958.

4. Лист керуючого справами виконавчого комітету Вінницької міської ради до Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України від 15.05.2007 року № 04–3-5–3186.

5. Регіональна виконавча влада України: історія і сучасність / Н. Р. Нижник, В. П. Новик, С. А. Романюк та ін. — К. : Секретаріат Кабінету Міністрів України, 2007. — 409 с.

6. Регіональний портрет України / за заг. редакцією Ю. Тимошенко. — К. : УНЦПД, 2003. — 336 с.

7. Рішення виконавчого комітету Вінницької обласної ради народних депутатів від 27.03.1991 року № 84 “Про програму розвитку української мови та інших національних мов в області на період до 2000 року” ; [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.vinrada.gov.ua/>

8. Рішення Вінницької обласної ради від 19.03.3004 року № 514 “Про програму розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки” ; [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.vinrada.gov.ua/>

9. Рішення Вінницької міської ради від 03.06.2004 року № 1095 “Про заходи щодо виконання у м. Вінниці обласної Програми розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки” ; [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.vinrada.gov.ua/>

10. Рішення Вінницької міської ради від 27.12.2002 року № 187 “Про затвердження Програми розвитку освіти міста Вінниці на 2003–2012 роки” ; [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.vinrada.gov.ua/>

11. Розпорядження Представника Президента України Вінницької обласної державної адміністрації від 13.12.1992 року № 91 “Про хід виконання рішення облвиконкому від 27.03.91 № 84 “Про програму розвитку української мови та інших національних мов в області на період до 2000 року” ; [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.vin.gov.ua>

ДІАЛЕКТНИЙ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПРИЗВИСКЬ У СОЦІОГРУПІ “ШКОЛЯР”

Чучвара А. Діалектний вплив на формування прізвиськ у соціогрупі “школяр”.

В статті розкрито роль діалектів у формуванні неофіційного іменника сучасного школяра. Матеріал для дослідження зібрано шляхом письмового опитування учнів загальноосвітніх навчальних закладів Львівської області. Проаналізовано анкети респондентів, які навчаються в сільських, міських та містечкових школах регіону. Розглянуто діалектні особливості засвідчених антропонімів.

Ключові слова: індивідуальне прізвисько, відапелятивне неофіційне ім'я, діалект, говір, соціогрупа “школяр”.

Чучвара А. Диалектное влияние на формирование кличек в социогруппе “школьник”.

Раскрыто роль диалектов в формировании прозвищ современного школьника. Материал для исследования собран путем письменного опроса учеников общеобразовательных учебных заведений Львовской области. Проанализировано анкеты респондентов, обучающихся в деревенских, городских школах, а также в школах поселков региона. Рассмотрено диалектные особенности собранных антропонимов.

Ключевые слова: индивидуальное прозвище, отапеллятивное неофициальное имя, диалект, говор, социальная группа “школьник”.

Chuchvara A. Dialect influence on nicknames' forming in “schoolchild” social group.

The role of dialects in the formation of modern pupils' nicknames was revealed. The material for investigation was obtained by means of written interviewing of the secondary schools' pupils in Lviv region. The questionnaires of respondents who study in schools of villages, cities and small towns of the region were analyzed. Dialectal peculiarities of obtained anthroponyms were considered.

Key words: individual nickname, informal name derived from appellative, dialect, social group “schoolchildren”.

У сучасному мовознавстві вже існує думка про те, що прізвиська входять у систему усного побутового, просторічного, говіркового та жаргонного мовлення, слугують за джерело вивчення специфіки місцевої говірки. У селах і містечках мовлення частини населення (осо-

бливо старшого покоління) містить ознаки традиційної говірки, мова молоді більшою мірою мала б відповідати літературній нормі. Однак мовознавці зазначають, що діалектні ознаки впливають на прізвиська усіх поколінь (див. праці Матвіяса 2000, Михальчук 2007, Чабаненка 2005, Шульської 2007 та ін.). Оскільки питання про вплив територіальних різновидів мови на спектр засобів неофіційного іменування ще мало вивчене, у статті, на матеріалі прізвиськ школярів, розглянемо діалектний вплив на формування прізвиськ учнів загальноосвітніх навчальних закладів Львівської області.

Для написання статті джерельною базою послужили неофіційні імена, що зазнали говіркового впливу. Ілюстративний матеріал зібрано шляхом письмового опитування учнів 9–11 класів загальноосвітніх шкіл Бродівського, Буського, Городоцького, Жовківського, Золочівського, Кам'янка-Бузького, Пустомитівського, Радехівського, Сокальського та Яворівського районів Львівської області. Вибіркова сукупність опитаних становить 2000 респондентів, серед яких 1410 школярів сільських шкіл, 423 — міських шкіл та ще 167 вихідців із шкіл містечок.

Діалектні ознаки характерні для місцевих різновидів певної мови, перехідних говірок та говорів [1 : 3; 5 : 4]. Словниковий фонд діалектів формують лексичні одиниці, формально тотожні з елементами лексико-семантичної системи літературної мови, а також специфічні, що за матеріальним вираженням різняться від літературних. Специфічні лексичні одиниці діалектів поділяються на два типи — власне лексичні та етнографічні. Власне лексичні діалектизми збігаються за значенням із літературно-нормативними словами, це діалектні синоніми до загальнонародних слів; етнографічні — називають місцеві реалії, які не використовуються на решті території, не мають у літературній мові синонімічних відповідників [11 : 137].

Засвідчені в анкетах респондентів прізвиська, що функціонують на території Західної України, закономірно ілюструють особливості говірок південно-західного наріччя української мови, зокрема ознаки наддністрянського, надсянського, волинського говорів галицько-буковинської та волинсько-подільської групи діалектів. Засобами розрізнення цих говорів стали фонетичні, словотвірні, морфологічні, лексичні та семантичні ознаки. Наш матеріал засвідчив найбільшу кількість прізвиськ, на яких позначився лексичний вплив діалектів. Причину вбачаємо в тому, що об'єктом опису стали прізвиська як са-

мостійні номінативні одиниці, які функціонують в межах діалектної системи села, міста чи містечка.

Наддністрянський говір. Один з говорів галицько-буковинської групи південно-західного наріччя, поширений на території більшої частини сучасної Львівської, південних районів Тернопільської та північно-західних районів Івано-Франківської областей [1 : 219; 3 : 387–388].

Вплив фонетичних ознак говору. Прізвиська *Боцманетко* (сmt. Запитів КБ¹), *Плецок* (с. Муроване Пст) відображають перехід фонемі [a] після м'яких приголосних в [e]; імена *Кугут* (с. Велике Колодно КБ), *Мутика* (с. Заверещиця Грд) вказують на те, що ненаголошене [o] зазнає “укання”, у вимові зближується з [y]; найменування *Бурак* (с. Великосілки КБ) розкриває втрату розрізнення [p] : [p'], появу стверділого [p]; назва *Цьвех* (с. Велике Колодно КБ) відображає неоднаковий розвиток губного приголосного + j, зокрема втрату j з наступним пом'якшенням губного приголосного; прізвисько *Єндик* (с. Словіта Злч) вказує на появу протетичного [й]; прізвисько *Китайць* (с. Заверещиця Грд) ілюструє властиве для ненаголошеного вокалізму наддністрянських говірок нерозрізнення голосних середнього і високого піднесення. Так, фонема [e] не розрізняється з [и] в ненаголошених складах, що сприяє регресивній асиміляції [e] до [i] в позиції після j (і) [5 : 197]; див. ще ім'я *Кітка* (с. Словіта Злч) — пор. діал. *кітка* “кішка” [Шило : 142]) та ін.

Вплив діалектного словотвору. Діалектні слова, при спільній зі словами літературної мови кореневій морфемі, відрізняються словотвірними афіксами [1 : 182]. Пор., для прикладу, назву *Сухарина* (с. Пікуловичі Пст), яка позначає носія, що любить їсти сухарики (діал. *сухарина* “сухар” [СУМ, IX : 864]), прізвисько *Тика* (повне ім'я *Високий як тика дурний як мутика*) (с. Заверещиця Грд), що є засобом характеристики зросту школяра (діал. *тика* “тичка, тичина” [СУМ, X : 110]).

Вплив морфологічних ознак говору ілюструє прізвисько *Синий* (с. Хлівчани Скл), вказує на вирівнювання прикметників м'якої групи під впливом твердої.

Вплив лексичних ознак говору. Прізвиська *Бузько*, *Бузьок* (сmt. Запитів КБ) позначають високих школярів (пор. діал. *бузько*, *бузьок* “лелека” [Шило : 60]); імена *Бундик*, *Бунзик* (сmt. Красне Бск; с. Андріївка

¹ Тут і далі див. список умовних скорочень у кінці статті.

Бск) вказують на повних носіїв (пор. діал. *бундзик* “пиріг із сиром, кашею” [Шило : 62], “чорний житній калачик” [Горбач : 28]); найменування *Вредна* (с. Муроване Пст) виділяє вперту школярку (пор. діал. *вредний* “капосний” [ВТСУМ : 206]); назва *Зупа* (с. Керниця Грд) ідентифікує денотата, який любить поїсти (пор. діал. *зупа* “суп” [Шило : 130], див. ще *зупка* “рідка страва з картоплею й крупами” [Горбач : 49]); прізвисько *Їмость* (с. Великосілки КБ) позначає побожну школярку (пор. діал. *їмос’ц’* “попада” (див. польськ. *jejmość, jej miłość*) [Горбач : 50]); ім’я *Когутик* (с. Велике Колодно КБ) вказує на войовничий характер носія (пор. діал. *когут* “півень” [СУМ, IV : 207]); найменування *Коцур* (сmt. Запитів КБ) підкреслює агресивність денотата (пор. діал. *коцур* “кіт; старий кіт” [Шило : 151], див. ще польськ. *kosur* [Горбач : 55]); назва *Льота* (с. Підберізіці Пст) ідентифікує школярку, яка любить пліткувати (пор. діал. *пльоткарити* “поширювати плітки” [Шило : 209], див. ще діал. *пл’отка* “сплетня; сплетнярка” (від польськ. *plotka*) [Горбач : 72]); прізвисько *Мештова* (с. Мшана Грд) позначає учня, мама якого продає чоботи (пор. діал. *мешти* “туфлі” (від польськ. *meszty*) [Горбач : 62]); ім’я *Мутика* (повне ім’я *Високий як тика дурний як мутика*) (с. Заверещиця Грд) вказує на розумові здібності носія (пор. діал. *мотика* “сапа (з півокруглим вістрям); двозуба мотика” [Горбач : 64]); найменування *Пательня* (с. Муроване Пст) характеризує форму обличчя школяра (пор. діал. *пательня* “сковорода” [Шило : 195]); назва *Пляцок* (с. Муроване Пст) інформує про улюблену страву школяра (пор. діал. *пляцок* “печений святковий пиріг” [Шило : 209]); прізвисько *Тлумку* (с. Андріївка Бск) позначає нерозумного носія (пор. діал. *тлумитис’і* — товктися, пустувати (від польськ. *tlumić*) [Горбач : 88]); ім’я *Фірман* (сmt. Запитів КБ) вказує на учня, який вміє керувати “фірою” (пор. діал. *фірман* “візник”; див. також діал. *фіра* “віз, підвода” [СУМ, X : 601]); найменування *Чіча, Чічі* (с. Андріївка Бск) підкреслюють вроду школяра (пор. діал. *чічий* “гарний” [Шило : 275], див. також діалектний вираз дитячої мови — *чічі*, “квітка, щось гарне” [Горбач : 97]) та ін.

Надсянський говір. Один з говорів галицько-буковинської групи південно-західного наріччя, що формується під впливом польської мови і сусідніх, насамперед наддністрянських, говірок [4 : 388–390; 5 : 203–204]. Надсянські говірки функціонують на заході трьох районів Львівської області — Яворівського, Мостиського, Старосамбірського, а також в окремих населених пунктах Польщі. За охоплюваною територією, серед інших говорів української мови, надсянський говір

найменший. Мовне та етнічне змішування українського та польського населення, що проживало на одній території, тривалий контакт української та польської мов вплинули на проникнення полонізмів у надсянський говір та українізмів у говори польської мови [4 : 388–390; 8 : 87–88; 12].

Вплив фонетичних ознак говору. Назва *Вогірок* (с. Завадів Явр) засвідчує наявність протетичного приголосного [в]; ім'я *Жолоді* (с. Смолин Явр) вказує на заступлення [о] : [у] в ненаголошеному складі; найменування *Япко* (с. Нагачів Явр) передає знеголошення приголосних під впливом асиміляції, це риса, характерна майже для всіх південно-західних діалектів [5 : 181]. Фонетичні риси записаних прізвиськ відображають впливи польської мови, зокрема, див. прізвисько *Дзюрка* (сmt. Немирів Явр), що є засобом номінації школяра — поганого воротаря (від польськ. *dziura*); назва *Пахньонца* (с. Глиниці Явр) позначає школярку, від якої гарно пахне (від польськ. *pachnąć*); ім'я *Фільзоф* (с. Наконечне Явр) вказує на школяра, що багато мудрує, удається в зайві, непотрібні міркування, вигадує щось незвичайне (від польськ. *filozof*); прізвисько *Чикуляда* (с. Прилбичі Явр) позначає школяра, який зламав зуб, коли їв шоколадку (від польськ. *czokolada*).

Вплив лексичних ознак говору простежено на прикладі імен: *Грис* (повне ім'я *Мішок з грисом*) (с. Нагачів Явр) (пор. діал. *грис* “висівки” [СУМ, II : 169], див. також діал. *грис* “отруби, луска із змеленого зерна” (польськ. *grus*) [Горбач : 40]); *Мацьона* (с. Любині Явр) (пор. діал. *мацьопкий, мацьопнький* “малесенький” [Шило : 171]) та ін.

Волинський говір. Один із говорів волинсько-подільської групи південно-західного наріччя, охоплює південні райони Волинської, Рівненської, Житомирської, а також північні райони Львівської, Тернопільської, Хмельницької і Вінницької областей [2 : 86].

Вплив фонетичних ознак говору. Прізвисько *Гиндик* (с. Березівка Рдх) відображає тенденцію до вживання протетичного [г] (пор. діал. *гиндик* “індик” [СУМ, II : 61]); назви *Банек* (с. Варяж Скл), *Пацето* (сmt. Добротвір КБ) вказують на заступлення фонем [а] в позиції після м'яких приголосних та перехід в [е]; ім'я *Зайць* (с. Стенятин Скл) розкриває нерозрізнення [е] : [и] в ненаголошених складах, регресивну асиміляцію [е] до [і], зокрема в позиції після *j* (ї); прізвисько *Мнесо* (с. Варяж Скл) ілюструє наявність двофонемної сполуки [мн], що часто виступає після [м]; назва *Пуричка* (с. Березівка Рдх) відображає не лише характерне для південноволинських говірок “укання” (пор. порнчка — пуричка), але й те, що відповідно до етимологічного [о] в новозакритому складі

поряд із переважаючим [i] виступає монофтонг [и] (пор. порнчка — поричка); див. ще ім'я *Фасоля* (с. Стенятин Скл), пор. діал. *фасол'і* (тичка) “квасоля” (польськ. — лат. *fasola*) [Горбач : 90] та ін.

Вплив лексичних ознак говору. Прізвисько *Балемба* (с. Вузлове Рдх) позначає носія, який, за відповідями респондентів, “швендяє по школі” (пор. діал. *балемба* “роззява” [Шило : 45]); ім'я *Боцюн* (с. Реклинець Скл) вказує на високого школяра (пор. діал. *боцюн, боцян* “лелека” [СУМ, I : 223]); найменування *Бульбас* (с. Павлів Рдх) виділяє денотата, який любить їсти картоплю (пор. діал. *бульба* “картопля” [Шило : 61]); назва *Вогер* (с. Сасів Злч) виділяє школяра, який швидко бігає (пор. діал. *вогур, вогір, огір* “жеребець” [Шило : 78]); прізвисько *Вуйко* (с. Варяж Скл) позначає товариського носія (пор. діал. *вуйко* “дядько по матері, брат матері” [СУМ, I : 785]); ім'я *Пацето* (свт. Добротвір КБ) вказує на повного денотата (пор. діал. *паце, пацетко* “порося” [Шило : 196]); найменування *Варганий* (с. Білий Камінь Злч) виділяє школяра, який має великі губи (пор. діал. *варга* (від польськ. *warga*) “губа” [Шило : 66]); назва *Дзік* (с. Острів Скл) є засобом номінації денотата, що виявляє неадекватну поведінку, шалений (від польськ. *dziki* “дикий”); прізвисько *Шпрыхя* (с. Ясенів Брд) є засобом номінації високого та худого носія (пор. діал. *шпрыхя* “спиця в колесі” (від польськ. *szprycha*) [Горбач : 100]) та ін.

Зафіксовано *семантичні діалектизми*, що мають інші значення, ніж літературно-нормативні лексеми. Ім'я *Ксьондз* (с. Вузлове Рдх) вказує на школяра, батько якого священник, найменування *Ксьонз* (с. Зозулі Злч) позначає носія, який прислуговує в церкві. Так, лексеми *ксьондз* та *ксьонз* виступають семантичними діалектизмами у говірках сіл, вживаються не з усталеним у мовній практиці значенням “польський католицький священник” [СУМ, IV : 380], діал. *кс'индз* “священик” (від польськ. *ksiądz : księdza*) [Горбач : 56].

Межа між волинським та наддністрянським, подільським говорами проходить приблизно по лінії Белз — Великі Мости — Буськ — Золочів — Збараж — Красилів — Хмільник — Калинівка — Тетіїв [2 : 86]. Так, на умовній межі волинського та наддністрянського говорів зафіксовано *фонетичні діалектизми*, як: *Кугут* (м. Кам'янка-Бузька) — пор. діал. *когут* [СУМ, IV : 207]; *Лемпочкін* (м. Кам'янка-Бузька) — пор. літературний відповідник — *лампочка*; *Пацетко* (м. Великі Мости Скл) — пор. розм. *паця* “маля свині; поросля” [СУМ, VI : 103]; *Фасолька* (м. Буськ) — пор. літературний відповідник — *квасоля*; *Шкелет* (м. Буськ) — пор. літературний відповідник — *скелет* [СУМ, XI : 473] та ін.

Словотвірні діалектизми. Засвідчено діалектні слова лексико-словотвірного різновиду, що мають спільні з відповідними словами літературної мови кореневі морфеми, однак відрізняються словотвірними афіксами, пор. прізвисько *Мудрик* (м. Кам'янка-Бузька) — розумний школяр (діал. *мудрик* “мудрак” [ВТСУМ : 694]).

Лексичні діалектизми. Прізвисько *Клапай* (м. Буськ) позначає школяра, який має великі вуха (пор. діал. *клапайка* “зимова шапка-вушанка” [Шило : 143]); найменування *Кугут* (м. Кам'янка-Бузька) виділяє носія, який любить бійки (пор. діал. *когут* “півень” [СУМ, IV : 207]); ім'я *Пулітко* (м. Великі Мости Скл) вказує на денота, який швидко ходить (пор. діал. *пуля* “курча” [ВТСУМ : 1188]; *пул'ін'ка, пул'-пул'* “приманка качат” [Горбач : 75]); назва *Румбарбар* (м. Буськ) вжита на позначення червоного носія, ймовірно, за кольором обличчя (пор. діал. *румбар, румбамбар, ромбамбар* “ревінь” [Шило : 230–232]); прізвисько *Дзік* (м. Буськ) позначає буйного, невгамовного школяра (пор. польськ. *dziki* “дикий”) та ін.

Отже, неофіційний іменник школяра Львівщини зазнає впливу наддністрянського, надсянського, волинського говорів галицько-буковинської та волинсько-подільської групи діалектів південно-західного наріччя української мови.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у виявленні закономірностей формування прізвиськ, відповідних літературній нормі та нелітературним формам загальнонародної мови.

Умовні скорочення назв районів

1. Брд — Бродівський
2. Бск — Буський
3. Грд — Городоцький
4. Жвк — Жовківський
5. Злч — Золочівський
6. КБ — Кам'янка-Бузький
7. Пст — Пустомитівський
8. Рдх — Радехівський
9. Скл — Сокальський
10. Явр — Яворівський

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. — К. : Вища шк., 1980. — С. 3–31; 208–230.

2. Воронич Г. В. Волинський говір / Г. В. Воронич // Українська мова. Енциклопедія. — К. : Вид-во “Укр. енци. ім. М. П. Бажана”, 2004. — С. 86–87.

3. Гриценко П. Ю. Наддністрянський говір / П. Ю. Гриценко // Українська мова. Енциклопедія. — К. : Вид-во “Укр. енци. ім. М. П. Бажана”, 2004. — С. 387–388.
4. Гриценко П. Ю. Надсянський говір / П. Ю. Гриценко // Українська мова. Енциклопедія. — К. : Вид-во “Укр. енци. ім. М. П. Бажана”, 2004. — С. 388–390
5. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови : навч. посіб. / Ф. Т. Жилко. — К. : Рад. шк., 1966. — С. 173–239.
6. Жовтобрюх М. А. Проблеми взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. — 1973. — № 1. — С. 3–15.
7. Козачук Г. О. Взаємодія літературної і діалектної побутової лексики / Г. О. Козачук // Мовознавство. — 1985. — № 2. — С. 44–47.
8. Матвіяс І. Г. Українська мова та її говори / І. Г. Матвіяс. — К. : Наук. думка, 1990. — 168 с.
9. Матвіяс І. Г. Засади української діалектології / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. — 2000. — № 1. — С. 3–9.
10. Михальчук О. Особливості формування сучасних українських прізвиськ / О. Михальчук // Наук. вісн. Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. Слов'ян. філологія. — Чернівці, 2007. — Вип. 356–359. — С. 325–328.
11. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття / Л. Струганець. — Тернопіль : Астон, 2002. — 352 с.
12. Хомчак Л. До функціонування надсянських говірок в умовах білінгвізму [Електронний ресурс] / Л. Хомчак. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/spml/2008_12/53khomchak.pdf
13. Чабаненко В. Прізвиська Нижньої Наддніпряни : словник / В. Чабаненко. — Запоріжжя, 2005. — Кн. 1. — 260 с.
14. Шульська Н. Лексичні діалектизми як твірні основи поліських прізвиськ / Н. Шульська // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. наук. пр. — Вип. 4 / Упорядкування Г. Л. Аркушина. — Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. — С. 409–412.

Словники

- ВТСУМ** — Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2009. — 1736 с. : іл.
- Горбач** — Горбач О. Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області / О. Горбач. — Мюнхен, 1965. — 103 с.
- СУМ** — Словник української мови : УХІ т. / [за ред. І. К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1970–1980.
- Шило** — Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. — Львів, 2008. — 288 с.

СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ ОДЕЩИНИ

Хаценко Л. І. Словотвірні особливості діалектної лексики Одещини.

В статті діалектна лексика говорів Одещини аналізується з точки зору її словотвірних особливостей: розглядаються способи творення діалектизмів, специфіка використання словотвірних формантів.

Ключові слова: способи словотворення, діалектна лексика, мотивуюче слово, дериват, словотвірний формант.

Хаценко Л. И. Словообразовательные особенности диалектной лексики Одещины.

В статье диалектная лексика говорів Одещины анализируется с точки зрения её словообразовательных особенностей: рассматриваются способы словообразования диалектизмів, специфика использования словообразовательных формантов.

Ключевые слова: способы словообразования, диалектная лексика, мотивирующее слово, дериват, словообразовательный формант.

Hatsenko L. I. Derivative peculiarities of Odessa region's dialect lexis.

The article deals with the analysis of the dialect vocabulary of Odessa region from the point of view of its word-building peculiarities: the ways of forming of dialectisms and the peculiarity of using the word-building affixes are being viewed in the article.

Key words: ways of word-building, dialect vocabulary, motivator, derivative, word-building affix.

На Україні діалектологія як наукова дисципліна почала формуватися приблизно з середини 18 ст. У працях з української діалектології дослідники найчастіше описували фонетичні та морфологічні особливості українських говорів, зрідка називали деякі синтаксичні риси і майже зовсім не вивчали лексичні та словотвірні особливості говорів. У 1877р. була опублікована праця К. Михальчука “Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины” [12], у якій була зроблена перша серйозна спроба класифікації українських говорів. Свій поділ українських говорів на три наріччя (українське, русинське і поліське) К. Михальчук зробив за фонетичними і морфологічними рисами. Але Михальчук зазначав, що діалектологи

повинні вивчати лексичні особливості українських говорів і розуміти значення лексичних особливостей для діалектології та історії української мови. З 1894 р. починають публікуватися праці І. Верхратського, у кінці яких обов'язково додавався “Словарець”. Деякі лексичні особливості були названі у статті Б. Яцимирського “Описание говора с. Старой Ушицы Подольской губернии” [18], у статті С. Гаєвського “Говірка с. Михиринець Старокостянтинівського повіту Волинської губернії” [7] та у статті А. Ветухова “Говор слободы Алексеевки Старобельского уезда Харьковской губернии” [15].

Пізніше проблемам діалектної лексики були присвячені дослідження Ф. Т. Жилка “Нариси діалектології української мови” [10], С. П. Бевзенка “До характеристики складу лексики українських діалектів” та “Українська діалектологія” [1]. Чимало діалектизмів зафіксовано також у діалектних словниках. Вивченням діалектної лексики займається П. Ю. Гриценко.

У 1997р. було випущено “Український діалектологічний збірник”, яким вчені України, Росії, Польщі, Молдови, Німеччини вшанували пам'ять відомого українського діалектолога Т. В. Назарової і редактором якого став П. Ю. Гриценко.

У багатьох статтях, вміщених у збірнику, досліджувалися проблеми діалектної лексики (статті Г. Козачук, К. Глуховцевої, Т. Черниш, С. Толстого, М. Бігусяка, О. Горбача, Т. Лукінової, Л. Дорошенко, І. Сабадоша, Т. Терновської, В. Бережняк, В. Конобродської) [17].

Дослідженням лексики говорів Одещини довго і систематично займався А. А. Москаленко [13, 14]. Своєрідним продовженням досліджень А. А. Москаленка може слугувати “Словник українських говорів Одещини” за редакцією О. І. Бондаря, укладений мовознавцями Одеського національного університету і виданий у 2011 році [16]. Матеріали цього словника було використано нами у процесі аналізу словотвірних особливостей діалектної лексики Одещини.

З історії заселення Одеської області відомо, що абсолютна більшість населених пунктів на південь від річки Кодими, колишнього кордону Росії з Туреччиною, почала організовуватись з кінця 18 ст., після 1791 р. Відвойовані у Туреччини землі цар дарував поміщикам і генералам. На ці вільні землі їх власники у різний спосіб — силоміць і обіцянками — переселяли людей з різних місцевостей України та Росії. Були тут і вихідці з Волині, і вихідці з Поділля, Черкащини, Полтавщини, Слобожанщини. Отже, місцеві діалекти — це суміш різних діалектів, носіями яких були переселенці.

Наприклад, про заселення території Одещини вихідцями з Подолії свідчить слово **васаг** — “чумацький віз”. Слово **васаг** у значенні “чумацький віз” зафіксоване і в словнику Б. Грінченка з посиланням на твір Свидницького “Люборацькі”. Можливо, що подільські чумаки, які їздили в “Годес” по сіль, і завезли це слово на Одещину.

В минулому скошений і пов'язаний у снопи хліб складали на Одещині в купки по п'ятнадцять снопів. Ряд таких п'ятнадцяток на ниві називали **клай** або **клан'а**. Слова **клань**, **кланя** в значенні півкопи зафіксовані і в словнику Б. Грінченка з посиланням на Могилів-Подільськ, і в словнику Є. Желехівського. Отже, можливо, що і це слово занесено в українські говори Одещини з південно-західних областей України.

В придністровських селах Одещини зафіксоване слово **костер** у значенні конусовидної купи горсток конопель чи снопів очерету. Так поставлені снопи очерету можуть бути приготовлені не тільки для покриття хати, а й для опалення.

У словнику Б. Грінченка слово **костер** зафіксоване в двох значеннях: “1) Сажень дров; 2) Куча камыша, сложенная із 30 кіп камыша, причем каждая копа имеет по 60 кулів. Павлогр.у.”.

Значення слова **костер** Б. Грінченко ілюструє цитатою з “Енеїди” І. П. Котляревського: “Стояв у неї на городі в **кострі** на зіму очерет”.

Слово **костер** у значенні “две сажени дров”, “большая груда, куча; ворох лесу или других вещей” зафіксоване і в словнику В. Даля.

Л. А. Булаховський слово **костер** у названому значенні вважає залишком давньоруської мови в українській мові. Слово **костер** зафіксоване в придністровських селах Біляївського району, де живуть турбаївці, переселені сюди царатом за виступи проти панів Базилевських. Можливо, що це слово занесено на Одещину з Полтавщини.

На території Одеської області в значенні “плаща, дощовика” зафіксоване слово [гун'ка], а в значенні “короткого кожушка, свити” — [кондогун'ка]. Слово [гун'ка] засвідчене і словниками Є. Желехівського, Б. Грінченка, В. Даля. Як відомо, слово це латинського походження — guppa — шуба, кожух. Із латинської мови воно зайшло в грецьку, а з грецької — в давньоруську в значенні назви верхнього одягу. В українську мову слово [гун'а], [гун'ка] могло зайти або з давньоруської, або з польської мови, в якій воно стало відоме з 15 ст. Із польської мови це слово могло поширитись в українських говорах Волині, Поділля, звідки, як уже було сказано, чимало людей переселилось на Одещину.

У старих надбужських і надністрирських селах зафіксовано і слово **лубок** — назва гри дітей і дорослих, родичів і знайомих напередодні похорону померлого. Докладно цей похоронний звичай описав у статті “Посижіне і забави при мерці в українському похороннім обряді” Зенон Кузеля. За словами автора, назва гри чи забави **лубок** виникла так. Люди, що зійшлися в хату, де лежить мрець, починають грати в жмурки. Того, хто жмуриться, учасники гри б’ють і просять його відгадати, хто ж саме його вдарив. Для биття спочатку вживали кору з дерева — **луб**. Звідси й назва гри — **лубок**, бо били лубом. З. Кузеля твердить, що лубок відомий “на російській Україні, Підгір’ю, Покуття і на Буковині”.

Гри і забави напередодні похорону мерця — це ще дохристиянські слов’янські звичаї, обряди. І лубок — це похоронний дохристиянський східнослов’янський звичай. Можливо, що він був властивий тільки східнослов’янським племенам уличів і тиверців, які, як відомо, спочатку жили на території між Бугом і Дністром, а згодом переселились у Прикарпаття.

Географічна локалізація слова **лубок** становить, на наш погляд, чималий інтерес для діалектології, бо вона, географічна локалізація, може кинути світло не тільки на історію розселення східнослов’янських племен, а і на зв’язок сучасних територіальних діалектів із колишніми родоплемінними діалектами.

На території Одеської області жили і живуть люди різних націй. Межує наша область з Румунією і Молдавією. Поблизу знаходяться Болгарія і Польща. Цілком природно, що в українські говори області заходили і заходять деякі слова із мов цих націй. Ці слова входять у систему українських місцевих говорів і становлять їхню особливість і стосовно усяких інших місцевих говорів, і стосовно української літературної мови. Ось деякі із діалектизмів іншомовного походження

1) Із молдавської мови — [**бад’іка**] — старший брат; [**глуждани**] — бадилля кукурудзи; [**к’ішора**] — п’ятнадцять снопів; [**ладар**] — килимок, яким накривають скриню; [**паратари**] — вузький довгий килим, який вішають над лавою попід вікнами, в хаті; [**чара**] — сковорідка тощо;

2) Із румунської мови — [**бага**] — виноградник; [**вакар**] — чередник; [**вакол**] — загорода; [**ворнитель**] — товариш молодого, боярин; [**граничер**] — прикордонник; [**масамари**] — вгощання під час весілля тощо;

3) Із болгарської мови — [градина] — город; [дзарзари] — абрикоси; [йалек] — безрукавка, жилет; [кращка] — штанина, [ізор] — джерело, з якого надходить вода у водоймище тощо;

4) Із польської мови — [гремпл'і] — прилад у вигляді колеса для розчісування вовни; [дуфрати] — надіятись, сподіватись; [слуп] — стовп; [поренча] — спинки ліжка тощо;

5) Із турецької мови — [дарак] — гребінь, яким розчісують вовну, волокно, прядиво; [калбалик] — клопіт, зайві розмови, колотнеча; [чугай] — сіряк, свита;

6) Із німецької мови — [гафувати] — чепуритись, гарно одягатись; [щуги] — взуття; [шопа] — сарай тощо;

7) Із чеської мови — [ац'іба] — вигук, яким відганяють собак; [ц'ібе"н'а] — цуценя тощо.

Деякі з названих вище діалектизмів іншомовного походження на території Одеської області досить поширені, як, наприклад, чара, паратари, бага, вакар, слуп, чугай. Інші вживаються значно рідше, тільки принагідно.

Із наведених прикладів стає зрозумілим, що розглядати словотвірні особливості діалектної лексики неможливо без аналізу походження діалектизмів і що аналіз словотвірних особливостей діалектної лексики є нелегкою справою.

На жаль, у діалектологічній літературі слабо вивчена система словотвору територіальних говірок, рідко залучаються діалектні словотвірні відмінності при характеристиці і класифікаційному поділі територіальних діалектів. Проте діалектно-територіальне розшарування мови в галузі словотвору є другою (після лексики) важливою ділянкою, а в окремих випадках, можливо, й випереджає лексику щодо загального процесу диференціації територіальних діалектів.

У процесі дослідження матеріалів “Словника українських говорів Одещини” за ред. О. І. Бондаря було встановлено, що більшість діалектизмів утворюється суфіксальним способом. Наприклад:

Авочний — “Який стосується **ава**” (с. 11); **Авочник** — “Рибалка, що ловить рибу з плавального засобу **ава** авочними сітками” (с. 11); **Авчик** — “=Авочник” (с. 11); **Авчики** — “Спосіб ловити рибу авочними сітками” (с. 11); мотивуюче слово — **ава-** “тюрк, маленький каючок, з якого ловлять у Дністровському лимані авочними сітками крупну рибу” (с. 11). **Алігатіка** — “Сорт винограду, аліготе” (с. 12); мотивуюче слово — **аліготе** (с. 12). **Амбарець** — “здрібніле до амбар” (с. 12); мотивуюче слово — **амбар** — “Місце в човні під дошками на кормі і на

носі (чордаку)” (с. 12). **Бабник** — “Стільчик, на якому укріплена бабка для клепання коси” (15); мотивуюче слово — **бабка**² — “Металевий прилад для клепання коси”. **Бабера** — “згрубіл., баба; вживається на означення негативного ставлення до жінок” (с. 14); мотивуюче слово — баба. **Байдига** — “зневажл. збільш. до байда” (с. 16); мотивуюче слово — **байда** — “Великий шматок хліба, скибка” (с. 16). **Балакер** — “екс., Балакуча людина, що вміє цікаво розповідати” (с. 17); мотивуюче слово — **балакати**. **Бамбаковий** — “Витканий з бавовняних ниток” (с. 18); мотивуюче слово — **бамбак** — “1) Бавовняні нитки; 2) Нитки, з яких плетуть рибальські сіті” (с. 18). **Баньката** (груша) — “Сорт груш, що мають форму баньки, на смак дуже солодкі, а на вид жовті” (с. 18); мотивуюче слово — **банька** — “Череп’яна посудина з вузьким горлом, з вусиком, яку використовують переважно для води” (с. 18). **Батка** — “Кольорові смужки на домотканих виробах: килимах, пілці, рядні” (с. 20); мотивуюче слово — **батувати** — “Різати шматками” (с. 20). **Бджолиця** — “бот. Кропива” (с. 21); мотивуюче слово — **бджола**. **Бережани** — “Жителі, які живуть по узбережжю річки” (с. 22); Мотивуюче слово — **берег**. **Берестюк** — “бот. Берест” (с. 22); Мотивуюче слово — **берест**. **Бережник** — “Лісник” (с. 22); мотивуюче слово — **берегти**. **Бесараб’як** — “Вітер, що дме з Бесарабії” (с. 22); мотивуюче слово — **Бесарабія**. **Билизня** — “Хижа промислова прісноводна риба, що має білуватий колір” (с. 22); мотивуюче слово — **білий**. **Бительниц(я)** — “=Бительня” (с. 23); **Бительн(я)** — “техн. Верстат для тіпання льону і конопель” (с. 23); Мотивуюче слово — **бити**. **Битка** — “Прилад для підбивання корінців очерету при покритті хати” (с. 23); Мотивуюче слово — **бити**. **Бичешник** — “Рибалка, який ловить бички волоком” (с. 23); мотивуюче слово — **бички**. **Блейка** — “Чутка, поголос, брехня” (С.15); мотивуюче слово — бляяти — “знев. Брехати, розводити теревені” (с. 25). **Блискун** — “=Блискавка, блешня, знаряддя ловити рибу взимку у вигляді маленької металевої блискучої рибки, хвіст якої закінчується гачком” (с. 25); мотивуюче слово — **блискати**. **Боляк** — “Попсовані місця в овочах” (с. 26); мотивуюче слово — **боліти**. **Браля** — “Жінка, яка бере коноплі” (с. 27); **Бранка** — “Жінка, яка приймає дітей від породіллі, пологова” (с. 27); мотивуюче слово — **брати**. **Бринзар** — “1) Людина, що займається виготовленням бринзи, як правило, з твердого молока. 2) Той, хто любить бринзу” (с. 27); **Бринзарка** — “техн. Дерев’яний ящик, що має похилу форму з маленьким отвором на одній із сторін, використовується для віджимання бринзи” (с. 27–28); мотивуюче слово — **бринза**.

Важник — “Дерев’яний валок, по якому перекочують колоди” (с. 34); мотивуюче слово — **вага**. **Вакар** — “Людина, яка пасе корови, пастух, чередник” (с. 34); Мотивуюче слово — **вака** “молд. Корова” (с. 34); **Вертіжник** — “Гвинт, на який надягається кільце, що може вертїтиса в усі боки і через яке протягується ремінний пас, яким за шию припинають свиней або телят” (с. 37); мотивуюче слово — **вертїти**. **Вертуда** — “Вид печива з повидлом” (с. 37). Мотивуюче слово — **вертїти**. **Верховик** — “Рибалка, що тягне горїшню частину невода, верхи” (с. 37); мотивуюче слово — **верховий** — “Той, що має відношення до **верхів**” (с. 37). **Вершина** — “Найглибше місце у ставку” (с. 37); мотивуюче слово — **верх**. **Вибїрки** — “Вїзерунки, зазвичай на ряднї, витканому з різнокольорової вовни” (с. 38); мотивуюче слово — **вибирати**. **Вигребка** — “1) Гурт рибалок, що разом гребуть веслами. 2) Гребїння веслами в час рибальства” (с. 38); мотивуюче слово — **вигрїбацця** — “Пливти човном, веслуючи проти вітру, течїї” (с. 38). **Вимоїна** — “Рївчачок, вимитий водою” (с. 39); мотивуюче слово — **вимити**. **Вирїзки** — “Обрїзки ниток при тканнї пілок” (с. 39); мотивуюче слово — **вирїзати**. **Вершити** — “Оправляти верх скирди” (с. 39); мотивуюче слово — **верх**. **Витушка** — “Пристрїй для змотування ниток з мїтків у клубки” (с. 40); мотивуюче слово — **вити**. **Вихватень**. **Вихватня**. **Вифатинець** — “Спечений нашвидкуруч на вогнї з розчиненого тїста корж” (с. 40); мотивуюче слово — **вифатювати** — “Рано виймати хлїб з печї” (с. 40). **Вихватки** — “Здобне печиво” (с. 40); мотивуюче слово — вифатювати. **Вїсїмнадцятка** — “1) Линва 18 мм завгрубїшки, з якої виготовляють верхи чи споди рибальських сїток. 2) Рибальська сїтка з вїчками 18 мм” (с. 41); мотивуюче слово — **вїсїмнадцять**. **Вїтряк** — “Широка дошка, прикрїплена до рейок (лат.) на причїлку, що захищає очеретяний дах від вітру” (с. 41); мотивуюче слово — **вїтер**. **Вїшалка** — “Стовп з прикрїпленими перекладинами, на якому сушать сїтки після рибальства” (с. 41–42); мотивуюче слово — **вїшати**. **Вїянка** — “Лопаточка для набирання зерна під час вїяння” (с. 42); мотивуюче слово — **вїяти**. **Водявий** — “Такий, що мїстить багато води” (с. 42); мотивуюче слово — **вода**. **Водянка** — “Глиняний посуд у формї глечика для води” (с. 42); мотивуюче слово — **вода**. **Возовик** — “Вїз для перевезення винограду” (с. 42); мотивуюче слово — **везити**. **Возовиця** — “Час, коли возять снопи з поля до садиби” (с. 42); Мотивуюче слово — **везити**. **Возовня** — “Примїщення, де зберїгають вози” (с. 42); мотивуюче слово — **вїз**. **Волоканина** — “Тяганина” (с. 43); мотивуюче слово — **волочити**. **Волокуша** — “Пристрїй у виглядї дротяної сїтки,

яким витягують соломку від молотарки на скирту” (с. 43); мотивуюче слово — **волочити** (=громадити) (с. 43). **Волочушка** — “Примітивне сільськогосподарське знаряддя з тернового гілля, яким в старовину волочили зорану землю” (с. 43); мотивуюче слово — **волочити** (боронувати). **Володжба (волочба)** — “Боронування” (с. 43); мотивуюче слово — **волочити** (боронувати). **Волощина** — “Назва частини села, де живуть [волошчина] винятково молдавани” (с. 43); мотивуюче слово — волох. **Ворушало** — “Палиця, якою ворущать соломку в печі, щоб краще горіла” (с. 44); Мотивуюче слово — **ворушити**.

Маємо ряд слів, утворених шляхом **конфіксації**:

Бестарка — “Ящик-ноші, яким переносять зерно” (с. 22); мотивуюче слово — **тара**. **Бестарник** — “Віз, яким возять зерно без тари, насипом” (с. 22); мотивуюче слово — **тара**. **Бизрошка** — “Безрога тварина” (с. 22); мотивуюче слово — **роги**.

Відземок — “Частина дерева від землі, довжиною до двох метрів” (с. 41); мотивуюче слово — **земля**; **Відмостка** — “Цементована призьба” (с. 41); мотивуюче слово — **мостити**.

Незначна кількість дериватів утворена шляхом **основоскладання, основоскладання і суфіксації**, а також поєднанням **основоскладання і безафіксного способу** творення:

— **основоскладання: Близоокий, близькоглазий** — “Короткозорий” (с. 25); мотивуючі слова **близький + око (глаз)**;

— **основоскладання і суфіксація: Верхоплавка** — “Хвора на глисти риба, що у зв’язку із цим плаває зверху” (с. 37); мотивуючі слова **верх і плавати; Виноделка** — “Приміщення, у якому давлять виноград і сік переброджує на вино” (с. 39); мотивуючі слова **вино і делать** (росіянізм); **Водовозка, водовозня** — “Спеціальний віз з великою бочкою, в якій підвозять воду для робітників на поле” (с. 42); мотивуючі слова — **вода і возити**;

— **основоскладання і безафіксний спосіб творення: Винодел** — “Завідувач винним пунктом” (с. 39); мотивуючі слова — **вино і делать** (росіянізм).

Маємо кілька слів, утворених **префіксально-постфіксальним** способом (наприклад: **Вихлебтатися** — “Позбавитися всього” (с. 40); мотивуюче слово — **хлебтати**) та **префіксально-суфіксально-постфіксальним** способом (наприклад: **Вилітатися** — “Легенько, по-літньому одягнутись” (с. 39); мотивуюче слово — **літо**).

Серед діалектної лексики маємо також невелику кількість дериватів, утворених **неморфемними** способами:

– **лексико-синтаксичним** (наприклад: **Запридух** — “Горілка, самогонка від початку відгону, первак” (с. 82));

– **морфолого-синтаксичним** (наприклад: **Вечірна** (ім.) — “Тоня, яку тягнуть увечері” (с. 37); **Вибіжна** (ім.) — “Місце на березі, куди причалює човен з другим кінцем кодоли, щоб тягти невід, коли його вже закинута у воду” (с. 38); **Вісова** (ім.) — “Крупна риба будь-якої породи, що важить понад два кілограми” (с. 41);

– **лексико-семантичним** (наприклад: **Бомба** — “Сорт квасолі” (с. 26); **Борода** — “1) Огір, пропуск під час косіння колоскових; 2) Непідібрана частина кіс при заплітанні; 3) Місце, де не зійшли сходи” (с. 26); **Восток** — “Східний вітер, як правило, сильний” (с. 44).

Отже, найбільша кількість дериватів була утворена суфіксальним способом. У процесі творення найбільш частотними за вживанням були суфікси **-к(а), -ник, -ар (-яр), -к(и), -ак(-як), -ик, -ов**, хоча в літературній мові деякі з цих суфіксів (**-ар(-яр), к(и), -ак(-як)**) у якості словотворчих формантів вживаються значно рідше, ніж у діалектному мовленні. У діалектному мовленні значно частіше, ніж у літературній мові, використовуються такі суфікси: **-ут(а), -уш(а), -л(о), н(я)**. Вражає розрив між кількістю дериватів, утворених суфіксальним способом, і кількістю дериватів, утворених іншими морфемними та неморфемними способами.

Серед аналізованої діалектної лексики найбільшу групу становлять деривати-іменники, другою за кількістю є група дериватів-прикметників. Мотивуючу базу для утворених дериватів складають переважно дієслова та іменники, хоча серед мотивуючих слів зустрічаються також прикметники і числівники. Цікавим є те, що для утворення більшої частини діалектних слів мотивуючою базою є слова, спільні і для діалектного мовлення, і для літературної мови. Рідше для утворення нового діалектного слова мотивуючим служить також діалектне слово (наприклад, для деривата **вакар** (“людина, яка пасе корови, пастух, чередник”) мотивуючим є слово вака (“молд., корова”).

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. — К.: Вища школа, 1982. — 352 с.

2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Збірник вправ і завдань / С. П. Бевзенко. — К.: Вища школа, 1987. — 250 с.

3. Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. — Харків: Освіта, 1960. — 500 с.

4. Ващенко В. С. З історії та географії діалектних слів / В. С. Ващенко. — Харків: Освіта, 1963. — 140 с.

5. Верхратський І. Про говір галицьких лемків/ І. Верхратський. — Львів, 1902. — 312 с.
6. Верхратський І. Про говір батюків/ І. Верхратський. — Львів, 1912. — 204 с.
7. Гаєвський С. Говірка с.Михиринець Старокостянтинівського повіту Волинської губернії / С. Гаєвський // Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука. — К., 1915. — С. 38–47.
8. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія/ В. О. Горпинич. — К.: Вища школа, 1999. — 251 с.
9. Дзензелівський Й. О. Конспект лекцій з української діалектології / Й. О. Дзензелівський. — Ужгород: Ужгородський держ. ун-т, 1965. — 99 с.
10. Жилко Ф. Т. Нариси діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. — К.: АН УРСР, 1966. — 440 с.
11. Лисенко П. С. Словник діалектної лексики середнього і східного Поділля / П. С. Лисенко. — К.: АН УРСР, 1961. — 72 с.
12. Михальчук К. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины / К. Михальчук // Колдовство. Документы — Процессы — Исследования В. Б. Антоновича. — Петербург, 1877. — С. 20–40.
13. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко. — Одеса: ОДУ, 1958. — 80 с.
14. Москаленко А. А. Специфічна лексика українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко // Наукові записки Одеського державного педагогічного інституту ім. К. Д. Ушинського / [відп. ред. А. А. Москаленко]. — Т. XXV. — Одеса: ОДПУ, 1960. — С. 65–78.
15. Москаленко А. А. Нарис історії української діалектології / А. А. Москаленко. — К.: Радянська школа, 1961. — 160 с.
16. Словник українських говорів Одещини / [за ред. О. І. Бондаря]. — Одеса: ОНУ, 2011. — 222 с.
17. Український діалектологічний збірник. Книга 3: Пам'яті Т. Назарової / [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. — К.: Довіра, 1997. — 471 с.
18. Яцимирский Б. Описание говора с.Старой Ушицы Подольской губернии / Б. Яцимирский // Сборник отдела русского и славянского языка. — Петербург: Императорская АН, 1890. — Т. 94. — № 3. — С. 35–50.

НАШІ АВТОРИ

Алексєєва О. С. — викладач Одеської національної морської академії

Архіпова О. В. — аспірант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Бабич Т. В. — кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних наук та документознавства Кіровоградського національного технічного університету

Бабій Ю. Б. — кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського

Білоконенко Л. А. — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького національного університету

Бондар О. І. — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ОНУ ім. І. І. Мечникова

Варинська А. М. — викладач Одеської національної морської академії

Вейда Л. М. — аспірант Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського

Войцева О. А. — доктор філологічних наук, доцент кафедри загального і слов'янського мовознавства ОНУ імені І. І. Мечникова

Лакомська І. В. — аспірантка кафедри української мови гону імені І. І. Мечникова

Мойсеєнко Н. Г. — кандидат філологічних наук, доцент кафедри граматики англійської мови ОНУ імені І. І. Мечникова

Мостова Л. Б. — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ОНУ імені І. І. Мечникова

Немировська О. Ф. — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського

Олексій К. Б. — аспірант Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка

Олексюк О. М. — кандидат філологічних наук, ст. викладач кафедри прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського

Порожняк А. Л. — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ОНУ імені І. І. Мечникова

Романченко А. П. — старший викладач кафедри української мови ОНУ ім. І. І. Мечникова

Сізова Л. В. — старший викладач кафедри мовної та загальногуманітарної підготовки іноземців ОНУ імені І. І. Мечникова

Сікорська О. О. — кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри суспільних наук Одеського державного медичного університету

Стойкова Г. Г. — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов ОРІДУ НАДУ при Президентіві України

Трумко О. М. — аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

Філюк Л. М. — кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального і слов'янського мовознавства ОНУ імені І. І. Мечникова

Форманова С. В. — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського

Хаценко Л. І. — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ОНУ імені І. І. Мечникова

Хрустик Н. М. — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ОНУ ім. І. І. Мечникова

Чучвара А. П. — аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

ЗМІСТ

ФУНКЦІОНАЛЬНА ГРАМАТИКА КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ ЛІНГВІСТИЧНА ЕКОЛОГІЯ

Бондар О. І.

Синергетичний підхід як підгрунття лінгвістичної екології 4

Білоконенко Л. А.

Аспекти лінгвістичного аналізу конфліктної інтерперсональної комунікації 15

Варинська А. М., Алексєєва О. С.

Особливості змісту в заголовках публіцистичних текстів 21

Войцєва О. А.

Мовний образ польського моряка в повісті З. Батко “Ласкаві океани” 29

Олексій К.

Теоретичні засади дослідження чинника адресата в художньому тексті 37

Романченко А. П.

Семантичні типи порівнянь у художньому мовленні Ліни Костенко 43

Сікорська О. О.

Зона перетину потенційних функцій з функціонально-семантичною категорією персональності 50

Трумко О. П.

Комунікативні стратегії і тактики батьків у сім'ях представників польської шляхти (на матеріалі творів І. Франка) 55

**ЛЕКСИКОЛОГІЯ
СТИЛІСТИКА
СЛОВОТВІР**

- Бабич Т. В.***
Перерозподіл семантичних ознак всередині лексеми 65
- Бабій Ю. Б.***
Функціональні особливості звукових повторів у рекламних
слоганах 70
- Вейда Т. М.***
Невербальні компоненти спілкування як спосіб сугестивного
впливу в дискурсі сучасних українських ЗМК 76
- Лакомська І. В.***
Впливова функція фразеологізмів у пресі (на прикладі газетних
заголовків) 82
- Немировська О. Ф.***
Просторові лексичні маркери як засіб створення художнього
хронотопу в жанрі історичної драми (на матеріалі драми
Кочерги І. А. “Ярослав Мудрий”) 91
- Олексюк О. М.***
Впливова специфіка ключових слів комерційної реклами 100
- Порожнюк А. Л., Мостова Л. Б.***
Стилістичні прийоми в тексті галицько-волинського
літопису 105
- Хрустик Н. М.***
Проблема вставних морфем в українській мові та інфіксальний
спосіб словотворення 112
- Філюк Л. М.***
Сучасний концептуальний апарат словотвору — основа
для дослідження дериваційних процесів у терміносистемі
інформатики 118
- Форманова С. В.***
Стилістичні особливості інвективи в українській мові 124

**КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА
СОЦІОЛІНГВІСТИКА
ДІАЛЕКТОЛОГІЯ**

Архінова О. В.

Вербалізація концепту “чоловік”: гендерний аспект (на матеріалі антології сучасної української прози “Декамерон”) 132

Мойсесенко Н. Г.

Концептуальні категорії займенникової співвіднесеності:
Постановка проблеми (на матеріалі англійської мови) 139

Сізова Л. В.

Перфектність як функціонально та прагматично умотивована
концептуальна категорія (на матеріалі англійської мови) 148

Стойкова Г. Г.

Мовне будівництво у Вінницькій області 154

Чучвара А.

Діалектний вплив на формування прізвиськ у соціогрупі
“школяр” 161

Хаценко Л. І.

Словотвірні особливості діалектної лексики Одещини 169

Наші автори 179

Збірник “Записки з українського мовознавства” зареєстровано в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України.
Свідоцтво — Серія КВ № 8931 від 05.07.2004 р.

Тираж 300 прим. Зам. № 576.

Адреса редакції:
Кафедра української мови,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058
Тел. (048) 776-14-80

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21.
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25.
www.astroprint.odessa.ua; www.fotoalbom-odessa.com
Свідоцтво ДК № 1373 від 28.05.2003 р.